

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İNGİLİZCE SEYAHATNAMELERE GÖRE 19. YÜZYILDA
TÜRKİSTAN'DA KADIN

Elif DOĞAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. B. Tümen SOMUNCUOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

EYLÜL - 2019

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**İNGİLİZCE SEYAHATNAMELERE GÖRE 19. YÜZYILDA
TÜRKİSTAN'DA KADIN**

Elif DOĞAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. B. Tümen SOMUNCUOĞLU

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

EYLÜL 2019

**İNGİLİZCE SEYAHATNAMELERE GÖRE 19. YÜZYILDA
TÜRKİSTAN'DA KADIN**

Elif DOĞAN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL 2019

Elif DOĞAN tarafından hazırlanan “ İngilizce Seyahatnamelere Göre 19. Yüzyılda Türkistan’da Kadın ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Genel Türk Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. B. Tümen SOMUNCUOĞLU

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Başkan: Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN

Tarih Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi:24.09.2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanların akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Elif DOĞAN

24.09.2019

İNGİLİZCE SEYAHATNAMELERE GÖRE 19.YÜZYILDA
TÜRKİSTAN'DA KADIN
(Yüksek Lisans Tezi)

Elif DOĞAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2019

ÖZET

Çarlık Rusya'nın 18.yüzyılda başlayan güneye doğru yayılma politikası 19.yüzyılda Hindistan üzerinde nüfuzu olan İngiltere ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Bu iki büyük devlet Türkistan Bölgesi üzerindeki siyasi ve ticari kontrolü elde etmek için daha sonra 'Büyük Oyun' olarak adlandırılacak olan mücadeleye başlamışlardır. Rusya ve İngiltere'nin Türkistan coğrafyasındaki bu nüfuz mücadelesi diğer devletlerin bölgeye karşı olan ilgisini arttırmıştır. 19.yüzyıla kadar dışarıya kapalı intibai olan bölge, Rusya'nın topraklarını işgali ve Büyük Oyun'un başlaması ile adeta dışarıya açılmıştır. Durumdan istifade ederek bölgeye çok sayıda askeri-siyasi kimlikli görevli, seyyah, araştırmacı uğramış ve ziyaret ettikleri yerler hakkında siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik bilgiler içeren notlar tutmuşlardır. Seyyahlar notlarında kırsal ve yerleşik bölgede yaşamlarını idame ettiren çeşitli halklar hakkında bilgi verirken bölgede yaşayan kadınlar ve aileleri hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Bu çalışmada, 19. yüzyılda Türkistan bölgesini ziyaret eden seyyahların verdiği bilgilerden faydalanılarak bölgede yaşayan Kazak, Türkmen, Özbek kadınlarının fiziksel ve karakter özellikleri, giyimleri, eğitimleri, günlük hayatlarını nasıl geçirdikleri, aile yapıları, meskenleri, dini yaşamları ve çeşitli inanışları hakkında verilen bilgiler değerlendirilerek, birbirleri ile olan benzerlikleri veya farklılıkları açısından karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Bilim Kodu : 111304
Anahtar Kelimeler : Seyahatnameler, Türkistan, Kadın, Aile, Kazak, Türkmen, Özbek
Sayfa Adedi : 87
Tez Danışmanı : Doç. Dr. B. Tümen SOMUNCUOĞLU

WOMEN IN TURKESTAN IN 19TH CENTURY ACCORDING TO TRAVELOGUES

WRITTEN IN ENGLISH

(M. Sc. Thesis)

Elif DOĞAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

INSTITUTION OF GRADUATE EDUCATION

September 2019

ABSTRACT

Tsarist Russia's policy of expansion towards the South, which began in the 18th century was confronted by Britain, which was influential in India in 19th. These two great states began to struggle for political and commercial control over the Turkestan region which would later be called the Great Game. This influence struggle of Russia and England in Turkestan geography increased the interest of other states towards the region. The region, which was closed to the outside until the 19th century was opened to the outside with the invasion of Russia and the start of the Great Game. Taking advantage of the situation, many military-political identity officials, travelers, researchers visited the region and took notes containing political, social, cultural and economic information about the places they visited. In their notes, the travelers gave information about the various peoples living in rural and settled areas, while giving important information about women and their families living in the area. In this study, the information given about the physical and characteristic features, clothing, education, daily life of the Kazakh, Turkmen and Uzbek women living in the region by utilizing the information given by the travelers who visited the Turkestan region in the 19th century were evaluated and the similarities or differences with each other were tried to be compared. The fact that most of the travelers visiting the region are non-Muslims and that the people living in the region are Muslims the information gained about the lives of women living in the region became more valuable.

Science Code : 111304

Key Words : Turkestan, Travelogues, Woman, Family, Kazakh, Turkmen, Uzbek

Page Number : 87

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. B. Tümen SOMUNCUOĞLU

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında hem maddi hem manevi desteğini esirgemeyen Ömer Faruk ve Meral DOĞAN' a, her türlü konuda yardımını esirgemeyen arkadaşlarıma, tezin şekillenmesi ve yabancı kaynakların temini konusunda yardımını esirgemeyen aynı zamanda bilgileri ile yol gösteren değerli danışmanım Doç. Dr. B. Tümen SOMUNCUOĞLU' na teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ	1
2. TÜRK TOPLUMUNDA KADIN.....	9
2.1. İslamiyet'ten Önce Türk Toplumunda Kadın	9
2.2. İslamiyet'ten Sonra Türk Toplumunda Kadın	12
3. TÜRKİSTAN'DA YAŞAYAN KADINLAR	15
3.1. Kadınların Fiziksel ve Karakter Özellikleri	15
3.2. Kadınların Kıyafetleri	18
3.3. Kadınların Takıları	22
3.4. Kadınların Günlük Hayatı	25
3.5. Kadınların Eğitim Durumu	28
4. AİLE YAPISI.....	33
4.1. Mesken	34
4.2. Evlilik ve Düğün Adetleri	40
4.3. Boşanma.....	49
4.4. Çok Eşlilik.....	52
5. DİN VE ÇEŞİTLİ İNANIŞLAR.....	55
5.1. Ölüm İle İlgili Adetler.....	60
6. SONUÇ.....	65
KAYNAKLAR	69
EKLER.....	73
EK- 1. Özbek Kızı.....	74
EK- 2. Kazak Kadını.....	75
EK- 3. Türkmen Kadını	77
EK- 4. Özbek Kadını.....	78
EK- 5. İplik Yapan Türk Kızı	80
EK- 6. Keçe Yapımıyla Uğraşan Kadın.....	81
EK- 7. Yeni Evlenmiş Türkmen Kızı	82

	Sayfa
EK- 8. adır Hazırlayan Türkmen Kadınları.....	83
EK-9. Fal Bakan Kadınlar.....	84
EK - 10.Türkmen Kadınına Ait Takılar	85
EK- 11. Ekmek Yapan zbek Kadını.....	86
ÖZGEÇMİŞ	87

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılan kısaltmalar, açıklamaları ile aşağıda verilmiştir.

Kısaltmalar	Açıklamalar
--------------------	--------------------

A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
A.g.t	Adı Geçen Tez
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
S.	Sayfa

1. GİRİŞ

19. yüzyılda Türkistan Bölgesi çok sayıda askeri, siyasi, sivil kimlikli görevlilerin ve seyyahların ziyaret ettiği bir bölge olmuştur. Bölgede bulunan görevliler ve seyyahlar siyasi, sosyal, kültürel, iktisadi amaçlara hizmet eden önemli notlar tutmuşlardır. Seyyahların bu bölgeye gelmesinde Çarlık Rusya'nın Türkistan'ı adım adım işgalini ve aynı zamanda İngilizler ile olan mücadelesini yakından takip etmek istemeleri etkili olmuştur. Rusya'nın Türkistan sahasına doğru yayılmasından ve İngiltere ile bölgedeki mücadelesinden bahsetmeden önce bölgenin coğrafi sınırları ve mevcut olan siyasi yapılardan bahsetmek faydalı olacaktır.

Türkistan coğrafya olarak güneyde Gürgen Irmağı, Horasan Dağları, Küpet Dağı, Kuhi (Kara Dağ) Baba, Mezduran, Topçak ve Ak Dağ dağları, Hindikuş sırtları kuzeyde Cungarya ve İrtiş havzası, Aral-İrtiş su hattının kuzey yamaçları batıda, Ural Dağı, Yayık Irmağı, Hazar Denizi, doğuda Moğol Altayları ve Burucan Geçidi ile sınırlanmıştır.¹ Bölgede yaşayan yerli ahaliyi Tacikler ve Buhara Yahudileri dışında büyük oranda Türk toplulukları olan Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen ve Karakalpaklar oluşturuyordu.²

18. yüzyılda Rus işgalinin başlamasından önce bölgede Kazaklar, Büyük, Orta ve Küçük olmak üzere üç cüz halinde yaşıyorlardı. Büyük Cüz, Taşkent çevresinde Evliya-Ata, Alma-Ata, Çimkent, Talas ve Yedi-su bölgesinde yaşayan on bir boydan teşekkül ediyordu. Orta cüz altı boydan meydana gelmiş olup Irgız ve Turgay nehirlerinden Sır Derya'ya kadar ve Altay ile Tarbagatay dağlarından Balkaş gölüne kadar uzanan toprakları kapsıyordu. Küçük Cüz, Aral gölünün kuzeyinden Sır Deryanın aşağı mecrasına kadar olan sahada üç boy olarak yaşıyordu.³ Kazak Cüzlerinin güneyinde ise devlet yapısına sahip olan Buhara Emirliği, Hive ve Hokand Hanlıkları bulunuyordu.⁴

Büyük Cüz,1723 yılında Kalmukların idaresine girmişti. 19. yüzyılın başlarında tekrar bağımsızlığını tesis edebildi. Ancak bu kez Hokand Hanlığı, Ulu Cüz 'ün büyük bir kısmını ele geçirdi. Bir taraftan Hokand Hanlığının baskısı diğer taraftan kuzeyden gelen Rus baskısı sonucunda Büyük Cüz 1854 yılında Rus himayesini kabul etti. Ebul Hayr idaresinde yaşayan

¹ Togan, Z.V. (1947) Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri, İstanbul, s. 1-2

² Togan, a.g.e., s. 27-28.

³ Hayit, B. (1995). Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.23-26.

⁴ Çapraz, H., Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hakimiyet Kurması, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011 sayı:24, s. 65.

Küçük Cüz 1731 yılında Rus himayesine girdi ve 1820 yılına kadar Rusya'ya tabi olarak varlığını sürdürdü. Orta Cüz ise 1788 yılında Rus hakimiyeti tanıdı, 1822 yılında toprakları doğrudan Rusya bağlandı.⁵

Kazak Cüzlerinin Rus hakimiyetini tanınmasıyla Ruslar, Yayık Nehri boyunca tahkimli hat meydana getirerek buralara Rus Kozaklarını⁶ yerleştirdiler. Böylece Issık Göl'den Sır Derya'ya kadar uzanan Kazak-Kırgız bozkırları 19.yüzyılın ortasında Rusların hakimiyetine geçti. Oluşturulan tahkimli hatlar sayesinde ise Rusların, Türkistan'ın merkezine doğru ilerleyişini kolaylaştıracak olan zemin hazırlanmış oldu.⁷

Rusya'nın Türkistan Bölgesine doğru yayılmasında birtakım unsurlar etkili olmuştur. Bunlar; I. Petro döneminden itibaren etkin olan ticaret merkezlerine ve denizlere hâkim olma politikası, Asya'yı hakimiyet altına alarak Rus malları için pazar sağlamak, Kırım Harbinde aldığı yenilgi sonrasında Boğazlar ve Balkanlar istikametinde ilerleyemeyecek olması ve İngiltere'nin Asya'daki faaliyetleri idi.⁸ Balkanlara ve Anadolu'ya doğru olan yayılışı Kırım Harbi (1853-1856) ile durdurulunca Türkistan'ı işgal faaliyetleri hız kazanmıştır. Türkistan'da ki vaziyet Rusların fütühat planlarının gelişmesi için çok uygundu. Zira Türkistan'da mevcut olan üç devlet; Hokand Hanlığı, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı birbirleriyle mücadele halinde idiler. Hanlıkların içinde yaşayan çeşitli halklarda da birbiriyle çekişme halinde idi. Haliyle bu durum Rusların, Türkistan'da ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Ancak bu sırada İngilizler de Asya'daki nüfuzunu güçlendirmek için Afganistan ve Türkistan'ın güney kısımlarıyla yakından ilgilenmekteydiler. Kuzeyden genişleyen Rus nüfuzuna karşı, İngiltere güneyden karşılık verirken Buhara ve Hokand Emirlikleri birbirleri ile mücadele halindeydiler.⁹

Ruslar önce Hokand'a saldırı teşebbüsünde bulundular ve 1860'ta Bişkek'i 1864'te Çimkent'i ve 1865 yılında hanlığın önemli bir şehri olan Taşkent'i idare altına aldılar. Hanlığa sadece Fergana Vadisi kalacak şekilde anlaşma yapıldı. Taşkent'in düşmesiyle Türkistan'da Rus yayılışı daha da hızlandı. Buhara Emiri ve Ruslar arasında mücadele başladı ve Emirin kuvvetleri Rusların karşısında tutunamadılar.1868 yılında Türkistan'ın en

⁵ Hayit, a.g.e., s.23-26.

⁶ Kozaklar; Don ve Dinyeper nehirleri civarında yaşayan Slav kökenli yerli halk. Bazen kaynaklarda Kazak olarak adlandırıldıkları için Türk olan Kazak olarak ile karıştırılmaktadır. Ancak bu halk, Türk topluluğu olan Kazaklardan farklıdır. Bu nedenden dolayı bir karışıklığa mahal vermemek için Türkiye literatüründe genellikle benimsendiği şekli ile Slav kökenli olan bu grubu Kozak terimi ile ifade etmeyi tercih ettik.

⁷ Kurat, A. N. (2014). Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 366-368.

⁸ Çapraz, a.g.m., s. 56-58.

⁹ Çapraz, a.g.m. 57.

büyük şehri olan Semerkand Rusların eline geçmiş oldu. Bu durumun neticesinde Buhara Emiri, Türkistan Genel Valisi Kaufman ile uzlaşma imzalayarak Rus himayesini kabul etti. Buhara ve Hokand Hanlıkları Rus nüfuzu altına alındıktan sonra geride Hive Hanlığı kalmıştı.1873 yılında Kaufman kumandasında Rus askeri birliği harekete geçti ve kısa süre sonunda Hive Hanlığı 'na diğer hanlıklar gibi Rus himayesini kabul ettirdi. Neticede Türkistan'da müstakil bir devlet olarak sadece Hokand Hanlığı kaldı.1875 yılında Hokand Hanı Hudayar'a karşı Kıpçaklar tarafından başlayan isyandan faydalanan Ruslar, Hokand kuvvetlerini dağıtıp 1876 yılında bir fermanla Hokand Hanlığı ilga edip ve yerine Fergana Eyaletini kurdu.¹⁰

Çarlık Rusya'nın Türkistan'da kalıcı olabilmesi için Hazar Denizi ile Zerefşan ovası arasında bulunan sahayı ele geçirmesi gerekiyordu. Bu amaçla harekete geçen Rus ordusu 1877 yılında Türkmenlere ait Kızılvat mevkiini işgal etti ve 1879 yılında Teke Türkmenlerinin dayanak noktası olan Göktepe'ye karşı harekete geçti. Ancak Türkmenlerin kuvvetli müdafaaları karşısında geri çekilmek durumunda kaldı.¹¹

1880-1881 yılında Göktepe mevki için tekrar harekete geçen Rus ordusu genel bir hücumla burayı ele geçirmeye muvaffak oldu. Göktepe'nin düşmesinden kısa bir süre sonra Aşkabad şehri ve 1884'te ise Merv şehrini işgal edildi. Bu sahada yaşayan Türkmenler de Rus hakimiyetini tanımak zorunda kaldı.¹²

Netice olarak 19. yüzyılın sonunda Çarlık Hükümeti, özerk yapıda bırakılan Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği dışında Batı Türkistan bölgesine hâkim olmuştu.¹³

Bu çalışmada işgalin gerçekleştiği 19. yüzyılda Türkistan'ı ziyaret eden seyyahların notlarından faydalanılarak, bölgede yaşayan Kazak, Türkmen ve Özbek Kadınlarının günlük hayatları, eğitim durumları, aile hayatları, din ve çeşitli inanışları konusu incelenmiş ve yer yer karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak çalışma; Giriş, Dört Ana Bölüm ve Sonuç kısmından oluşmaktadır.

Birinci bölüm olan giriş kısmında Rusya'nın Türkistan'ı işgali, İngiltere ile nüfuz mücadelesi hakkında ve çalışmanın ana kaynaklarını oluşturan seyahatnameler ve yazarları hakkında bilgi verilmiştir.

¹⁰ Kurat, a.g.e., s.369-370.

¹¹ Kurat, a.g.e., 370.

¹² Kurat, a.g.e., s. 371.

¹³ Çapraz, a.g.m., s. 64.

İkinci bölümde; Türk toplumunda kadın başlığı adı altında İslamiyet'ten önce Türk toplumunda kadının durumu ve İslamiyet'ten sonra ki durumu incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; Kazak, Türkmen ve Özbek Kadınlarının Fiziksel Özellikleri, Karakter yapıları hakkında bilgi verilmiş, günlük hayatlarında neler ile meşgul oldukları, eğitim durumları incelenmiştir.

Dördüncü bölümde; Kazak, Türkmen ve Özbek Aile yapısı üzerinde durulmuştur. Ailenin ve dolayısıyla kadının vaktinin önemli kısmını geçirdiği mesken konusu ele alınmıştır. Ailenin oluşmasını sağlayan evlilik ve düğün gelenekleri ve boşanma konusunda kadın ve erkeğin durumları incelenmiştir.

Beşinci bölümde; bahsedilen toplulukların Din konusunda tutumları, çeşitli inanışları ve ölüm ile ilgili adetleri incelenmiştir.

Sonuç kısmında ise çalışmanın ana bölümlerini oluşturan konular değerlendirilerek sonuca ulaşılmıştır.

Çalışmanın Ana Kaynaklarını Oluşturan ve İncelenen Seyahatnameler

Baron E. Kazimirovic MEYENDORF, 'A Journey From Orenburg to Bokhara in The Year 1820'; Seyahatine Rus elçilik heyeti ile beraber 1920 yılında Orenburg 'tan başlamıştır. Eserde Türkistan Bölgesi ve Buhara Hanlığı ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir. İlk olarak Fransa'da Voyage D'Orenburg A Boukhara adı ile yayınlamıştır.

Frederick BURNABY, 'A Ride To Khıva, Travels and Adventures in Central Asian'; 1876 yılında Hive'ye seyahat eden İngiliz Subay Burnaby seyahati sırasında aldığı notları 1877 yılında yayınlamıştır.

Anette MEAKİN, 'In Russian Turkestan A Garden of as and Its Peoble', 1896 ve 1902 yıllarında iki defa Türkistan Bölgesine ziyareti olan İngiliz kadın seyyah 1903 yılında eserini yayınlamıştır. Cinsiyeti sebebiyle kadınların bulunduğu ortamlara rahatça girmiştir ve günlük hayatları ve eğitimleri konusunda önemli bilgiler vermiştir.

Vladimir Petrovich NALİVKİN ve eşi Maria NALİVKİNA, 'Muslim Women of the Fergana Valley' Rus Subay olan Nalivkin ailesi ile birlikte uzun bir süre Fergana vilayetinde yaşamıştır. Türk lehçelerini öğrenen ve Türk halklarını yakından tanıma fırsatı bulan Nalivkin ve eşi Maria 1886 yılında adı geçen eseri Rusça olarak yayınlamışlardır. Eser Marianne Kamp tarafından 2016 yılında İngilizce 'ye çevrilmiştir. Maria Nalivkina bölgede yaşayan kadınlar ile vakit geçirerek yaşamları hakkında önemli bilgiler vermiştir.

H. Arminius VAMBERY, 'Travels in Central Asia'; Macar asıllı dil bilimci olan Vambery seyahatine 1862 yılında derviş kimliğine girerek Tebriz'den başlayıp ,1864 yılında Tahran'da tamamlamıştır. Eserini 1864 yılında İngilizce olarak yayınlamıştır.1878 yılında İngilizce 'den Türkçe 'ye 'Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi' adıyla çevrilmiştir.

Edmond O'DONOVAN, 'The Merv Oasis I' ve 'The Merv Oasis II'; İngiliz savaş muhabiri olan O'Donovan seyahatine 1879 yılında başlayıp 1881 yılında ise tamamlamıştır. Eserini 1882 yılında İngilizce olarak 2 cilt halinde yayınlamıştır. Eseri Türkmenler hakkında oldukça detaylı bilgiler içermektedir.

Pierre Gabriel Edouard BONVALOT, 'Eski Yurt'; Fransız kâşif ve siyasetçi olan Bonvalot seyahatini 1880-1882 yılları arasında yapmıştır. Misyoner olarak bölgeye giden Bonvalot, bitki, hayvan ve taş örnekleri toplamasının yanı sıra Orta Asya Türklerinin yaşayışlarını, çalışmalarını ve gözlemlemiştir. Eseri ilk olarak 1884 yılında 'En Asie Centrale De Moscou en Bactriane' adıyla yayınlanmıştır. Daha sonra Fransızca' dan Türkçeye çevrilmiştir.

J. Aloysius MAC GAHAN, 'Hive Seyahatnamesi ve Tarihi'; Amerikalı bir gazeteci olan Mac Gahan eserini 1874 yılında 'Campaigning on the Oxus, and the fall of Khiva' adı ile yayınlamıştır.1875 yılında Kolağası Ahmed tarafından Türkçe 'ye çevrilmiştir. Eser hem siyasi hem de sosyal ve kültürel konularda önemli bilgiler içermektedir.

M. Henri De Couliboeuf BLOCQUEVILLE, 'Türkmenler Arasında'; Fransız Subay Blocqueville 1860 yılının Nisan ayında seyahatine Tahran'dan yola çıkarak başlamıştır. Ancak temmuz ayında ulaştığı Merv şehrinde Türkmenler tarafından esir edilmiştir. Bir buçuk yıl kadar Türkmenlerin içinde kalan Blocqueville, eserini bu sırada kaleme almıştır. 1860 yılında yazdığı seyahatnamesini ilk olarak 1866 yılında Fransızca olarak yayınlanmıştır. 1986 yılında Rıza Akdemir tarafından Türkçe 'ye çevrilmiştir.

Eugene SCHUYLER, 'Batı Türkistan Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları'; Amerikalı bir diplomat olan Schuyler seyahati sırasında tuttuğu notları 'Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja' adı ile 2 cilt halinde 1876 yılında yayınlamıştır. Schuyler, siyasi bilgilerin yanı sıra sosyal ve kültürel konularda oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir.

MEHMET EMİN EFENDİ, 'İstanbul'dan Asya-yı Vustaya Seyahat'; 1877 yılında Türkistan seyahatine İstanbul'dan yola çıkan Mehmet Emin Efendi seyahati sırasında aldığı notları ilk olarak 1879 yılında yayınlamıştır.1986 yılında ise günümüz Türkçesine aktararak

‘İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat’ adıyla tekrar yayınlanmıştır. Mehmet Emin Efendi Türk olması ve Padişahın hizmetinde bulunması sebebiyle diğer seyyahlardan daha rahat bir yolculuk geçirmiştir. Sık sık misafir olarak ağırlanan seyyah sosyal ve kültürel hayata dair önemli notlar tutmuştur.

Mohan LAL, ‘Journal of a Tour through the Punjab, Afghanistan, Turkistan, Khorasan and Persia’ ; Lal, Türkistan seyahatine , seyyah Alexander Burnes ile beraber çıkmıştır. Seyahatnamesinde kültürel bilgilerden çok siyasi bilgilere yer vermiştir.

Lady Mary Leonora Woulfe SHEİL, ‘Glimpses Of Life And Manners in Persia (with notes on Russia, Koords, Toorkomans, Nestorians, Khiva and Persia)’; İngiliz bir subayın eşi olan Sheil, eşinin İran’a olan diplomatik gezisine katılmış ve gezi boyunca gözlemlerini not etmiştir. Sheil’in eserinde Türkmen ve Özbek kadınlara dair bilgilere ulaşılmaktadır.

Daha Önce Yapılan Çalışmalar

Seda Yılmaz Vurgun, ‘VIII. Yüzyılın İlk Yarısından XX. Yüzyılın İlk yarısına Kadar Türkistan’da Kadın’ adlı makalesinde Türkistan’da yaşayan Özbek, Tacik, Kazak kadınlarının giyimleri, günlük hayatları hakkında bilgiler verilip genel olarak değerlendirme yapılmıştır.

Seda Yılmaz Vurgun, ‘Türkistan’da Kadının Yeri ve Önemi: Sart Örneği’ adlı bildiri metninde Türkistan’da yaşayan kadınlar üzerinde kısaca durulup Sart kadınları hakkında genel bilgi verilmiştir.

Mustafa Gökçe, ‘Seyyahlara Göre 19. Yüzyıl Türkmenistan’ında Kadın’ adlı makalesinde Türkmen kadınları üzerinde durularak onların toplumdaki yeri, giyimleri ve günlük uğraşları hakkında bilgi verilip genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Gülay Karadağ, (2006) ‘Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre XIX. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları’ adlı basılmamış Yüksek Lisans Tezinde Hive, Buhara ve Hokand Hanlıkları ve bunların önemli şehirleri incelenip çalışmanın son bölümünde ise Sosyal ve Kültürel hayat ele alınmıştır. Türk toplulukları ayrı ayrı ele alınmayıp genel olarak aile, yemek kültürü, eğlence kültürü başlıkları altında sosyal ve kültürel hayat incelenmiştir. Çalışmanın amacı kadınlar olmaması sebebiyle bölüm içerisinde kadınlar detaylı olarak ele alınmamıştır.

Halida Devrişeva, (2016) ‘Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Kazakların Sosyal ve Kültürel Hayatı’ adlı basılmamış Doktora Tezinde Kazakların menşei, karakterleri, aile

yapıları, idari yapıları, kültürel yapıları, iktisadi yapıları, din ve inançları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Toplumsal yapı: Aile başlığı altında Kazak kadının toplumda yeri ve önemi, evlilik ve eş seçimi, düğün, miras gibi konular incelenmiştir. Çalışmada Rusça kaynakların fazlaca kullanılması ve bu kaynakların Kazak kadınları ile ilgili detaylı bilgiler içermesi çalışmadan faydalanmamızı sağlamıştır.

Aysel Erdoğan, (2013) ‘İngiliz Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Şehirlerinin (Buhara, Hive, Taşkent, Hokand, Semerkand,) Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu’ adlı Basılmamış Yüksek Lisans Tezinde Buhara, Hive, Taşkent, Hokand ve Semerkand şehirlerinin coğrafi konumu, tarihi, demografik yapıları, sosyal-kültürel hayat ve seyyahların bu konulara dair izlenimleri hakkında bilgi verilmiştir. Sosyal ve Kültürel Hayat bölümünde giyim, doğum ve evlenme başlıkları altında Türkmen ve Özbek kadınlara dair bilgilere yer verilmiştir.

Cihad Cihan, (2010) ‘XIX. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Hazar Ötesi Türkmenleri (Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durum)’ adlı basılmamış Doktora Tezinde Hazar Ötesi Türkmenlerinin sosyal hayatı, iktisadi yapısı ve kültürel hayatı detaylıca incelenmiştir. Çalışmada Türkmen kadının toplumdaki yerine ve gündelik hayatına dair bilgilere yer verilmiştir.

Resul Şahsi, (2015) ‘İngilizce Neşredilmiş Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Merv Şehri ve Çevresi’ adlı Basılmamış Yüksek Lisans Tezinde Merv şehri ile ilgili hususlara, Türkmen fizyonomi ve karakter değerlendirmelerine, siyasi, sosyal, askeri yapıları, ekonomi ve ticari hayata dair bilgilere yer verilip incelenmiştir. Son iki bölümünde sosyal ve kültürel konulara yer verilen bu çalışmanın giyim, evlilik-düğün adetleri adlı başlıkları altında Türkmen kadınlara dair bilgilere yer verilmiştir.

2. TÜRK TOPLUMUNDA KADIN

2.1. İslamiyet'ten Önce Türk Toplumunda Kadın

İslamiyet'ten önce Türk toplumunda kadınlar hem aile içinde hem toplum içinde siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda aktif olmuş ve erkekler ile beraber yer almışlardır. Çin kaynaklarından, bölgeyi ziyaret eden seyyahların notlarından ve destanlardan bu konu hakkında bilgi edinmemiz mümkündür. Bu kaynakların dışında Türk tarihi için değeri oldukça yüksek olan, Türklerin ilk yazılı belgeleri Orhun Kitabelerinden toplumda kadının konumuna dair kıymetli bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Bilge Kağan Yazıtında yer alan “Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk Milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak.”¹⁴ ifadesi ile kadının siyasi konumu hakkında verdiği mesaj önemlidir.

Yine Kül Tigin yazıtında geçen “Babam Kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı... Umay gibi anam hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı.” ifadesinden Kağanın eşi olan Hatunun, Tanrı Umay'a benzetilmesi ve devlet yönetiminde rol alması kadının hem siyasi konumuna hem de ona verilen ulvi değere işaret etmektedir.

Kül Tigin abidesinin başka bir satırında geçen “Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı, ölenler yurtta yatıp kalacaktınız.”¹⁵ cümlesinden kadınların cariyeye olması ihtimalinin verdiği endişe fark edilmektedir.

Yazıtların dışında Çin kaynaklarından Hatunların devlet yönetimindeki mevkilerine dair bilgilere ulaşılmaktadır. Hatunun devlet işlerinde söz sahibi olduğu bilinen Göktürklerde, resmi yazışmalarda Kağan ile beraber Hatunun ortak imzaları bulunurdu. Bunun yanı sıra Hatunun devlet işlerinde, diğer devletlerle yapılan anlaşmalarda etkili bir rolü olduğu bilinmektedir.¹⁶ Bilge Kağan, Çin elçisini otağında kabul ettiği sırada yanında kardeşi Kül

¹⁴ Ergin, M. (2003). Orhun Abideleri, Hisar Kültür Gönüllüleri, s. 15.

¹⁵ Ergin, (2003). a.g.e. s. 21.

¹⁶ İzgi, Ö. İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1973-1975, S. 150; bkz. İzgi, a.g.e., s. 150. “623 senesinin Ekim ayında Göktürk Kağan'ı İl-Kağan, Çin'e elçi göndererek imparatorun kendisinin bir Çinli prensesle evlendirilmesini rica etmiştir. Çin imparatoru ise isteğinin ancak Ma-i şehrini kuşatmaktan vazgeçtiği takdirde bu evlenme talebini görüşebileceğini söylemiştir. Göktürk Kağan'ı İl-Kağan, Ma-i şehrinin muharasından vazgeçmek istemiş fakat karısı İ-ch'eng Konçuy, şehre yapılan baskınlara devam edilmesini istemiştir.”

Tigin' in ve vezir Tonyukuk'un yanı sıra Hatunun da bulunduğu ve ziyafet masasında onlara eşlik ettiği Çin kaynakları aracılığıyla öğrenilmektedir.¹⁷

Aynı şekilde Uygurlarda da Kağan'ın eşinin veya annesinin yanında bulunduğu ve devlet işlerinde ona yardımcı olduğu bilinmektedir.¹⁸

Hükümdar ailesi dışında kalan, yerel halka mensup kadınların da toplum içinde hür ve saygın oldukları, bölgeden geçen seyyahların eserleri ve destanlar aracılığıyla bilinmektedir.

10. yüzyılda Türkistan bölgesinde bulunan İbn Fadlan, seyahatnamesinde Oğuz boylarından bahsederken kadınlarının genel olarak erkeklerden, yabancılardan çekinmediklerini, örtünmediklerini ve bedenlerini gizlemeye gerek duymadıklarını belirtmiştir. Ayrıca misafir olarak bulunduğu çadırda, çadırın hanımının, kocasının ve misafirlerin yanında takındığı rahat tavırlarından bahseder.¹⁹

Türkistan bölgesini ziyaret eden diğer bir seyyah olan Ebu Dülef mis ar b. Mühelhil el-Benazici; Karluk kadınlarının ülkelerine gelen yabancı erkeklerin yüzüne dikkatlice baktıklarını, istediklerini çadırlarında ağırladıklarını ve böyle bir durumda kocalarının onları kıskanmadığını aktarmıştır.²⁰

Türk kadınlarının, yabancı erkekler ile aynı ortamda bulunmaları ve bu ortamlarda kendinden emin tavırlar sergilemeleri seyyahlar tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bunun dışında kadınların, eşlerinden bağımsız şekilde istedikleri kişileri misafir olarak ağırlamaları ve bu durumun eşleri tarafından normal karşılanması kadınların kendi aldığı kararları uygularken bağımsız olmaları seyyahların dikkatini çeken diğer bir konu olmuştur.

Türk toplulukları hakkında ve dolayısıyla kadınlar hakkında önemli bilgiler aktaran Çin kaynaklarında Kuça şehrinden bahseden bir kayıta geçen “ ...Ziraat ve meyvecilikle uğraşan bu şehir halkı, maden işçiliğinde, halı dokumacılığında hünerlidir. Halı dokumacılığının hemen her yerde kadınlar tarafından yapıldığını biliyoruz. Kuça halıları da Türk kadınlarının eseridir.”²¹ ifadesinden Türk kadınlarının İslamiyet'ten önce aktif olarak

¹⁷ Çimen Kabaklı, L. (2008). Türk Töresinde Kadın ve Aile, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, s. 208.

¹⁸ Sevinç, a.g.e., s. 31. bkz. “Uygurlar VII. yüzyılda, henüz devlet kurulmadan önce, Uygur oymağının reisi savaşlarla meşgul olurken, annesi Uluğ Hatun, halkın arasında çıkan ihtilaflara ve davalara bakıyor, kanuna tecavüz edenleri şiddetle cezalandırıyordu. Bu yüzden Uygurlar arasında nizam kurulmuş oluyordu.” ; İzgi, a.g.e., s.151 bkz ; “630 yıllarından sonra Uygur boylarını toplayan Pusa'nın annesi, yalnız devlet işleriyle ilgilenmekle kalmamış, mahkemeleri bile idare etmişti.”

¹⁹ Şeşen, R. (2019). İbn Fadlan Seyahatnamesi, Yeditepe Yayınevi,9.Baskı, İstanbul, s.11.

²⁰ Şeşen, a.g.e., s.68.

²¹ Sevinç, a.g.e., s.31-32.

ekonomik hayatın içinde buldukları ve yaptıkları işlerde başarılı da oldukları anlaşılmaktadır.

Uygur hukuk vesikalarının, ticaret anlaşmaları ile ilgili olan kısmında yer alan bir anlaşmada, borçlu olan kişinin ödeme zamanı geldiğinde, kişinin borcunu ödemeyip başka bir yere gitmesi veyahut ölmesi gibi bir durumda borcu ödeyecek kefiller arasında borçlu kişinin mülküne varis olan akrabaları kefil olarak gösterilmiştir. Bu kefiller arasında borçlu kişinin eşi de bulunmaktadır.²² Bu vesikadan İslamiyet'ten önce Türk toplumunda kadınların miras hakkı ve kefil olabilme gibi hukuki haklara sahip oldukları açıkça görülmektedir. Çağdaşı olan kadınlar ile karşılaştırıldığında Türk kadınlarının çeşitli hukuki haklara sahip olmaları oldukça kıymetlidir.

Diğer bir Uygur vesikasında ise evin babası ölmek üzereyken eşinden kendisinin ölümünden sonra evlenmemesini, evin idaresi ile ilgilenmesini ve çocuklarının terbiyesi ile meşgul olup onları yetiştirmesini istemiştir.²³ Bu vesikada geçen evin idaresi ile ilgilenmesi ifadesinden erkeğin, kadına maddi ve manevi tam yetki ile evin idaresini bırakması, Türk aile yapısında erkeğin hayat arkadaşı olan kadına duyduğu güveni göstermesi bakımından önemlidir.

Gökalp, Türk toplumunda kadınların sahip olduğu değeri, konumu İslamiyet'ten önce Türk toplumunda kadının tabu olmayıp tekin olmasına yani karşı cins tarafından zararlı olarak görülmemesine bağlamıştır. Kadının tekin olarak görüldüğünü ise;

Bir emirname “Hakan emrediyor ki ...” diye başladığında geçerli olmadığına “Hakan ve hatun emrediyor ki...” şeklinde başlarsa geçerli olduğuna,

Hakanın tek başına yabancı devletlerin elçilerini kabul edemediğine, kamu otoritesinin hakan ile hatunun ikisine de ait olduğuna,

Aile içinde otoritenin yalnız babaya ait olmayıp müşterek olduğuna, önemli konularda babanın, annenin rızasını da alarak karara varması gerektiğine,

Eski Türkler arasında haram olmaksızın kadının çeşitli meclislere katıldığına,

Kadınların peçe ve yaşmak kullanmadığına, meclislere yüzleri açık olarak katıldıklarına,

²² İzgi, a.g.e., s. 154.

²³ İzgi, a.g.e., s. 154-155. Bkz. “Sıçan yılı, sekizinci ayın on sekizinde ben Tüşimi ağır hastalığa tutulduğum için iyi veya fena olacağımı düşünerek, karım Sılang'a vasiyetname bıraktım. Benden sonra başka bir kimse ile evlenmeden, evimi idare edip, oğlum Altmış-Kaya'nın terbiyesi ile meşgul olsun. Oğullarım Koşang ile Esen -Kaya onlar, üvey annemiz bize aittir, alacağız diye, müdahalede bulunmasınlar. Eğer alacağız diye, dava ederlerse, büyük orduya bir altın yastuk, şehzadelere birer gümüş yastuk...” .

Kadınların erkeklerin yaptığı hükümdarlık, kumandanlık gibi işleri yapabildiklerine, Şölenlere, yağma şölenlerine, milli toylara erkekler gibi katıldıklarına,

Devletin siyasi işlerinde buldukları gibi evin iktisadi işlerine de katılabilmeleri gibi örneklerle kanıtlamıştır. En nihayetinde ise kadının erkeğin yanında tamamlayıcı bir konuma sahip olduğunu belirtmiştir.²⁴

Neticede İslamiyetin kabul edilmesinden önce Türk toplumunda kadınlara verilen değer somut örneklerine bahsi geçen kaynaklar aracılığıyla ulaşabilmekteyiz. Bu kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre Türk kadını gerek sosyal gerek iktisadi hayatın içinde faal bir şekilde yer almıştır. Sahip olduğu hukuki haklar ise konumunu daha da güçlendirmiştir.

2.2. İslamiyet'ten Sonra Türk Toplumunda Kadın

İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra da Türk kadını toplum ve aile içinde var olan değerini korumaya devam etmiştir. Geçiş dönemi eseri olan Dede Korkut Destanında bu tutumun örneklerine rastlamaktayız.

Türk aile hayatına dair önemli bilgiler içeren Dede Korkut Destanında kadının sosyal hayat içindeki konumuna değinilmektedir. Örneğin; Dirse Han oğlu Boğaç Han adlı bölümde Bayındır Han yılda bir kere verdiği ziyafete içinde Dirse Han'ın da bulunduğu tüm Oğuz beylerini davet eder. Beyleri ağırlamak için ak otağ, kızıl otağ ve kara otağ kurdurur. Oğlu olan beyleri ak otağda, kızı olan beyleri kızıl otağda, oğlu veya kızı olmayan beyleri ise kara otağda oturtulmasını buyurur. Oğlu veya kızı olmayan Dirse Han davete icap ettiği zaman Bayındır Han'ın adamları tarafından zeminine kara keçe döşeli kara otağa yönlendirilir ve önüne yemek olarak kara koyun yahnisi getirilir. Duruma içerleyen Dirse Han sebebini öğrenmek isteyince kendisine Bayındır Han'ın, oğlu kızı olmayana Tanrı beddua etmiştir, biz de beddua ederiz dediği iletilir. Bunun üzerine Dirse Han bu gariplik ya benden ya da hatundandır diyerek oradan ayrılmış ve hatunu ile konuşmaya gider. Dirse Han;

“Berî gel başımın bahtı evimin tahtı
Evden çıkıp yürüyünce servi boylum
Topuğunda sarmaşınca kara saçlım
Kurulu yaya benzer çatma kaşlım
Çift badem sığmayan dar ağızlım
Kavunum yemişim divleğim

²⁴ Gökalp, Z. (2018). Türk Medeniyeti Tarihi, Ötüken Neşriyat, 4.Baskı, İstanbul, s. 262-265.

Görüyor musun neler oldu” şeklinde eşine seslenir, yaşadığı durumu eşine anlatır ve neden çocukları olmadığı konusunda fikrini sorar. Karşılığında ise hatunu fikirlerini söyler ve Dirse Han bunları uygular. Sonucunda da erkek evlada kavuşurlar.²⁵

Destanın bu kısmında görüldüğü üzere Dirse Han karşılaştığı olayları eşine anlatıp fikir istemesi ve bu fikirleri uygulaması aile içinde kadının konumunu göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır. Ayrıca Dirse Han’ın eşine seslenişinde kullandığı hitaplar da kadına verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir.

Dede Korkut Destanının diğer bir bölümü olan Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Destanında ise Oğuz beylerinden biri olan Piçen Beyin kız çocuk istemesi ve tüm Oğuz Beylerinden kendisine kız çocuk vermesi için Allah’a dua etmelerini istemesi²⁶ söyleminden toplum içinde kız çocuğu sahibi olmanın en az erkek çocuğu sahibi olmak kadar istenildiğini anlamak mümkündür.

İslamiyetin kabulünden sonra da öncesinde olduğu gibi Hatun unvanına sahip olan kadınlar gerek eşleri ile birlikte gerek tek başlarına sosyal ve siyasi faaliyetlerde bulunmaya devam etmişlerdir.

Türk ülkelerinde bulunan seyyahlardan biri olan İbn Batuta, seyahatnamesinde Harezmi Kutlu Demir’in eşi Hatun Türabek’in Hindistan Sultanına armağanlar gönderdiğini, kendisinin Anadolu coğrafyasında bulunduğu sırada Tuği Hatun tarafından kabul edilip ağırlandığı, Kıpçak Sultanı ziyaretinde ise Sultan’ın eşinin ve kızının da ziyareti esnasında orada bulduklarını ifade etmiştir.²⁷

Batuta; Türk kadınlarının yabancı olsa dahi erkeklerden kaçmadıklarını belirtip “..Bu ülkede bir zaviyeye veya eve indiğimizde, komşularımız kadın olsun, erkek olsun derhal durumumuzu soruştururlardı. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar. Ayrılacağımız sırada sanki akraba imişiz gibi bizimle vedalaşırlar ve bu ayrılıktan duydukları üzüntüyü gözyaşları ile ifade ederlerdi.” şeklinde aktarmıştır.²⁸

Seyyah Clavio da Emir Timur’u ziyareti hakkında bilgi verirken Timur’un eşi ile aynı ortamda bulunmuş ve hatun hakkında detaylı bilgiler vermiştir;

“Her şey hazırlandıktan sonra Timur’un baş zevcesi Büyük Hanım, çadırından çıkarak bize görüldü. Çünkü o da ziyafete iştirak edecekti. Büyük Hanım, kırmızı ipekten, altın sırma ile işlenmiş bir elbise giymişti. Etek yerlerde sürünecek derecede uzundu. Hanım’ın eteğini on beş

²⁵ Ergin, M. (1969). Dede Korkut Kitabı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 8-12.

²⁶ Ergin, (1969), a.g.e., s.54.

²⁷ Sevinç, a.g.e., s. 35.

²⁸ Sevinç, a.g.e., s.36.

kadın taşıyordu. Hanım'ın yüzü beyaz kremle sıvanmıştı. Bu sebeple beyaz kâğıttan yapılmış görünen bir maske taşıyor gibiydi. Burada kadınlar, yüzlerini yazın harareten, kışın soğuktan muhafaza ederler, saraya mensup kadınların hepsi de böyledir. Büyük Hanım'ın yüzü ince beyaz bir örtü ile örtülmüştü. Başlığı bir miğferin tepesi gibi idi. Başlığın kenarında halis altından bir file vardı ve büyük inciler ve mücevherlerle işlenmişti. Bunun üzerinde üç büyük yakut parçası parlıyordu. Ve her biri iki parmak eninde idi. Bunların kenarlarından bir tüy sarkıyordu. Büyük hanım içeri girdiği zaman bu tüy dalgalanıyordu. Hanımın saçları arkasına serpilmişti. Bu saçlar hep kara idi. Esasen burada en çok makbul olan saç rengi de budur. Kadınların hepsi saçlarını bu renge boyuyorlar. Büyük Hanımın maiyetinde birçok kadın vardı. Hanımın başı üzerinde beyaz ipekten bir şemsiye açılmıştı. Hanımın yüzüne güneş gelmemesi için şemsiye tam başının üzerinde idi. Büyük hanım, Timur'un yanı başında oturdu.”²⁹ Clavio'nun aktardığı bilgilerden Hatun'un İslamiyet'in kabulünden sonra da büyük ziyafetlere eşi ile birlikte katıldığı görülmektedir.

Clavio, kadınların erkekler ile birlikte ziyafetlere katılmalarının dışında kendilerinin de ziyafetler düzenlediğini ve bu davetlerden birine kendisinin de katıldığı bilgisini vermiştir.³⁰

Gökalp, İslamiyet kabul edildikten sonra Türk ülkelerinde kadınların mesut bir hayat yaşamasını eski Türk aile geleneklerinin yaşatılmasına bağlamıştır. Aynı dönemde Mısır'da Yemen'de ve Mağrip'te yaşayan Müslüman kadınların, Türk kadınları gibi rahat yaşamadıklarını belirtmiştir.³¹ İslamiyetin kabulünün ardından Arap ve Fars kültürleri ile etkileşim içine giren Türk topluluklarında da bu anlayışın kısmen yerleşmeye başladığı bir diğer geçiş dönemi eseri olan Kutadgu Bilig'de yer alan ifadelerden anlaşılmaktadır.

Yusuf Has Hacib tarafından 11. yüzyılda yazılıp Karahanlı hükümdarı Buğra Han'a sunulan Kutadgu Bilig'de kadın imajının Dede Korkut Destanından daha farklı olarak ele alındığı görülmektedir. Eserde yer alan “Kadını boş bırakma, kapalı tut”, “Korkak insanlar kadınlara benzer”, “Evin kapısını kilitle, eve erkek sokma”, “Aslında bu kızlar doğmasa, yaşamasa iyi olur , eğer dünyaya gelirse onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır”³² cümlelerinden kadına bakış açısının İslam öncesi bakış açısından oldukça uzaklaştığı görülmektedir.

²⁹ Sevinç, a.g.e., s.41-42.

³⁰ Sevinç, a.g.e., s. 42., bkz. “Birinci teşrinin dokuzuncu perşembe günü, Timur'un en Büyükoğlu Miranşah'ın karısı prenses Hanzade bir ziyafet verdi ve bizleri de çağırdı. Ziyafet, prenseslerin çadırlarında verilmişti. Çadırın içinde hanendeler vardı. Bunlar şarkı okuyor, sazlar çalıyordu.”

³¹ Gökalp, a.g.e., s. 302-303.

³² Türköne, M. (1995). Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü, Ark Yayınevi, 1. Basım, Ankara, s.191-192

3. TÜRKİSTAN'DA YAŞAYAN KADINLAR

19. yüzyılda Türkistan'da Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Karakalpaklar ve Yahudiler yaşamaktaydılar. Bu bölümde yerleşik hayata geçmiş olan Özbek kadınları ve kırsal kesimde konargöçer olarak yaşayan Kazak ve Türkmen kadınlarının fiziksel ve karakter özellikleri, kıyafetleri, takıları, günlük hayatları ve eğitim durumları incelemiştir.

3.1. Kadınların Fiziksel ve Karakter Özellikleri

Türk olsalar da Türkmen, Kazak ve Özbek topluluklarının kendilerine has fiziksel ve karakter özellikleri bulunmakta idi. Bu başlık altında bahsi geçen Türk topluluklarının kadınlarına ait özellikler seyyahların verdiği bilgiler çerçevesinde incelenip değerlendirilecektir.

Lady Sheil, Türkmen kadınlarının geniş bir yüz şekline, büyük elmacık kemiklerine ve yassı küçük buruna, oldukça siyah derin gözlere sahip olduklarını belirtmiştir. Tenlerinin ise sarımsı bir kahverengi tonunda olduğunu ifade etmiştir.³³ Türkmenler arasında tutsak olduğu süre boyunca Türkmen kadınlarını iyice gözleme fırsatı bulan Blocqueville, eserinde onların fiziksel ve karakter özellikleri hakkında önemli bilgileri paylaşmıştır. Buna göre, Türkmen kadınlarının ten rengi beyaz, çehreleri yuvarlak, elmacık kemikleri belirgin ve alınları geniş idi. Kafa yapıları büyük ve yukarı kısmı şişkin olup gözleri küçük, badem şeklinde ve çekik idi. Burunları genellikle küçük ve yukarıya doğru kalkık, dudakları ise kalın yapıdadır. Genel olarak kulak boyutunun büyük olduğunu gözlemleyen Blocqueville, bu durumu Türkmenlerin küçük yaştan itibaren başlarını sıkıca örtüp kulaklarını bu örtünün dışında bırakmalarına bağlamıştır. Boyları genelde orta ve uzun aralığındadır. Saçları ise çok sık ve kısadır. Bu yüzden saç örgülerini keçi tüyleri ve kordonlarla uzatırlardı ve iki örgü halinde omuzlarından aşağı bırakarak kullanırlardı.³⁴

Karakter olarak sakin bir yapıya sahip oldukları belirtilen Türkmen kadınları dışarıdan sağlam yapılı, güçlü, sağlıklı görünür ve başı dik ve sükûnetle yürürdü.³⁵ Mehmet Emin Efendi, Türkmen kadınlarının karakterleri konusunda hafif meşrepliği kadınlık

³³ Lady Sheil, a.g.e., s. 207-208.

³⁴ Blocqueville, H. D. C. (1986). Türkmenler Arasında, Çev. Rıza Akdemir, 1.baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.48-50.

³⁵ Bonvalot, G. (1884). Eski Yurt, Çev. M. Reşat Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 213-214.

meziyetlerine karşı büyük bir hakaret olarak gördüklerini ve böyle hareketlerde bulunmaktan çekindiklerini belirterek onların namusları konusundaki tutumlarını takdir etmiş ve bu konuda övülmeye layık olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Türkmen erkeklerinin sahip olduğu cesaret, bahadırılık gibi özelliklere Türkmen kadınlarının da sahip olduklarını ve çocuklarını bu doğrultuda terbiye edip yetiştirdiklerini ifade etmiştir.³⁶

Eserleri incelenen seyyahların büyük çoğunluğu Türkmen kadınlarının cesur, güçlü ve ahlaki olarak yüksek değerlere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bunların aksi yönde bilgi ile karşılaşmamıştır.

Schuyler, Kazak kadınlarının esmer tenli olup yuvarlak yüz hatlarına sahip olduklarını ve küçük burunlu ve çekik gözlü olduğunu aktarmıştır.³⁷ Bunlara ek olarak geniş bir yüze, kırmızı yanaklara, büyük bir ağız yapısına ve güzel dişlere sahip olduklarını belirten Burnaby, günlük hayat telaşında pek fazla zarif olmadıklarını ancak at sırtında mükemmel göründüklerini ifade etmiştir.³⁸ Boy ortalamalarının ise genel olarak orta ve kısa boy aralığında olduğu bilinmektedir.³⁹

Radloff, Kazakların karakter olarak her zaman hareketli ve değişken bir karaktere sahip olduklarını ne de erkeklerin ne de kadınların uzun bir süre aynı yerde oturmadıklarını, her iki cinsin de durmadan konuşup, şakalaştıklarını ancak bazen beklenmedik bir anda yüksek sesle tartıştıklarını aktarmıştır. Ayrıca kadınların konuşma maharetlerinin oldukça iyi olduğunu ve bu maharetlerin zaman zaman onların geveze ve dedikoducu olmasına sebep olduğunu belirtmiştir.⁴⁰

Schuyler ise onların neşeli, iyi huylu ve açık sözlü olduklarını ve diğer insanların söylediklerine karşı şüpheli yaklaşmayıp aksine kendilerine söylenen sözlere çabuk inandıklarını ancak yalan söylemeye de meyilli olduklarını ifade etmiştir. Yeni tanıştıkları insanlarla kolayca samimi olduklarını, kendilerinden yaşça büyük olan kişilere ve üst mevki sahiplerine karşı oldukça saygılı davrandıklarını belirtmiştir.⁴¹

³⁶ Mehmet Emin Efendi, (1986). İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat, Hazırlayan: Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.59.

³⁷ Schuyler, E. (2007). Türkistan: Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları, Paradigma Yayınları, İstanbul, s. 34.

³⁸ Burnaby, F. A Ride To Khiva, Travels and Adventures in Central Asian, London, Paris & New York, s.177-178.

³⁹ Schuyler, a.g.e., s. 34.

⁴⁰ Radloff, W. (1994b). Sibirya'dan, c.2, Çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.295-298.

⁴¹ Schuyler, a.g.e., s. 38-39.

Özbek kadınlarını yakından gözlemlene fırsatı bulan Nalivkina, onların genelde yuvarlak yüz şekline sahip olduklarını, yüz hatlarının belli bir oranı olmadığını, iki göz arasındaki açıklıkları fazla olduğunu ve üst dudaklarının çoğu zaman ince, alt dudakları ise kalın yapılı olduğunu, kaşlarının ve gözlerinin güzel kategorisinde olmadığını ancak bunları iyi şekillendirdiklerini belirtip, ten renklerinin genelde koyu tonlarda olup beyaz ve yumuşak cildin nadiren görüldüğünü ve bu sebeple açık tene sahip olan kadınların oldukça beğenildiğini eklemiştir. Hâkim olan göz renginin ise genelde kahverengi ve siyah olduğunu belirtmiştir. Kafa yapılarının şekil olarak yamuk, arkasının geniş ve düz olduğunu ifade etmiştir. Boy ortalamasının genel olarak kısa ve orta olup uzun boylu olan kadınlara çok rastlanmadığını aktarmıştır.⁴² Bunlara ek olarak Meakin, onların küçük ellere ve büyük ayaklara sahip olduklarını belirtmiştir.⁴³

Nalivkina, Özbek kadınlarının vücut yapılarının kıvrımlı olduğunu, kilolu veya zayıf olması fark etmeksizin çoğu kadının alt beden yapısının genişçe olduğunu ifade etmiştir. Bir kadının kıvrımlı hatlara ve iyi tene sahip olmasının, çirkin yüz hatlarına sahip olsa bile onun güzel olması anlamına geldiğini, iyi yaşam şartlarına sahip olan kadınların çoğunun da kilolu olduğunu yani kilolu olmak güzel olmanın bir şartı gibi görüldüğünü belirtmiştir.⁴⁴

Bu bilgilere ek olarak; Özbek kadınlarının dişleri güçlü ve beyaz olurdu. Öyle ki dişlerine zarar gelmesin diye fındık fıstık gibi yemişleri dişleriyle kırmazlardı. Şeker gibi pahalı olan yiyecekleri nadiren yerlerdi. Uzun ve kalın olan saçları pek yumuşak olmazdı. Saçlarını haftada bir kez yıkayıp, tararlardı. Yıkama işlemini yaparken sabun yerine ekşimiş süt kullanırlardı. Kışın ise ekşimiş süt yerine lor kullanılırdı. İlk veya ikinci çocuklarını doğurana kadar saçlarını dört veya beş parçaya bölerek örerlerdi. Yaşı büyük olan kadınlar ise saçlarını ortadan ikiye ayırıp iki parçaya örerdi. Sabahları yataktan kalktıktan sonra saçlarını eliyle düzleştirip eşarplarını örterlerdi. Eşarp örtmeyenler günahkâr sayılırdı. Öyle ki gece yatarken bile eşarp örtülürdü.⁴⁵

Nalivkina Özbek kadınlarının dış görünüşlerine oldukça dikkat ettiklerini bunun için birtakım uygulamalar yaptıklarını aktarmıştır. Buna göre; ciltlerini beyazlatmak için pirinç ve yumurta kabuğu, kaşlar ve kirpikleri renklendirmek ve güçlendirmek için usma

⁴² Nalivkin V. and Nalivkina M. (2016). *Muslim Women of the Fergana Valley*, Indiana University Press, s. 89-90.

⁴³ Meakin, A. (1903). In *Russian Turkestan A Garden of as and Its People*, George Allen, Charing Cross Road, London, s. 126.

⁴⁴ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 90.

⁴⁵ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 91.

kullanılırlardı. El ve ayak parmaklarını ve avuç içlerini boyarlardı. Ancak bunu daha çok bayram günlerinde yaparlardı. ⁴⁶ Meakin de Özbek kadınları arasında kaşların kalın olmasının güzellik unsuru olarak görüldüğü için yaygın şekilde *usma* ⁴⁷ ile boyama işleminin uygulandığını belirtmiştir. ⁴⁸

Netice olarak Kazak, Türkmen ve Özbek kadınlarının birbirlerinden farklı fiziksel ve karakteristik özellikleri olduğu görülmektedir. Bu özellikler içinde seyyahların dikkatini çeken Türkmen kadınlarının cesur olmaları, Kazak kadınlarının konuşkanlıkları olmuştur.

3.2. Kadınların Kıyafetleri

Türkmen kadınları ayak bileklerine kadar uzanan elbiseler giyinip, bunun altına ayak bileğine doğru darlaşan pantolon giyinirdi. Erkeklerde olduğu gibi kadınlar da uzun kaftanlar giyinirdi. Evli olan kadınlar bu kaftanların üzerine kemer bağlardı. Elbiselerin renkleri genelde sarı, koyu kırmızı tonlarında olurdu. Başlarına yuvarlak bir fes giyerlerdi. Fesin üzerine ipek veya pamuktan uzun bir tülbent örtülürdü. Üzerine gümüş halkalar dikilmiş üç parmak genişliğindeki desenli bir kumaş parçası fesin alt tarafından bağlanır ve arkada, sırtta düğümlenirdi. Tülbentin ucu çenenin altından, sağdan sol tarafa doğru geçirilip ve başın sol tarafına gümüş zincirli bir çengelle sabitlenirdi. ⁴⁹ Ancak Türkmen kadınları yüzlerini örtmek için bir şey yapmazlardı. Tanımadığı bir adam aniden eve girecek olduğunda başını örter ve örtüsünün bir ucunu dişlerinin arasına yerleştirirdi. ⁵⁰

Evli olan kadınların bekar olanlardan farklı olarak kaftanlarının üzerine kemer bağlamaları günümüzde evli olan kadınların nikah yüzüğü kullanmalarıyla aynı mantık çerçevesinde olduğu anlaşılmaktadır. Böylece yanlış anlaşılmanın önüne geçilmesi hedeflenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Lady Sheil de Vambery'nin aktardığı gibi Türkmen kadınlarının dar pantolon üzerine dizlere kadar uzanan kaba kumaştan ceket veya yelek giyindiklerini belirtmiştir. Başlarını ise boyunları kapatacak şekilde örttüklerini aktarmıştır. Bunun yanı sıra Türkmen kadınlarının kıyafetlerinin dikkat çekici olduğunu fakat hoş görünmediğini ifade etmiştir. ⁵¹

⁴⁶ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 100.

⁴⁷ Usma; bir çeşit bitkiden elde edilen saç, kaş ve kirpikleri güçlendiren ve siyah renk veren boya.

⁴⁸ Meakin, a.g.e., s.124.

⁴⁹ Blocqueville, a.g.e., s.50-52.

⁵⁰ O'Donovan, E. (1882b). The Merv Oasis, C. 2, London, Smith, Elder & Co., s.412.

⁵¹ Lady Sheil, a.g.e., s.208.

Mehmet Emin Efendi ise Türkmen kadınlarının uzun elbiselerinin altına ince ve güzel kumaşlardan yapılmış pantolon giyindiklerini, pantolonlarının ön tarafının değerli kumaştan arka tarafının ise daha az kaliteli kumaştan oluştuğunu aktarmıştır. Ayrıca dışarı çıktıkları zaman başlarına, boylarını olduğundan uzun gösteren oldukça sivri ve uzun bir başlık giyindiklerini ifade etmiştir.⁵²

Misafir olarak bulunduğu evde kadınları gözlemleme fırsatı bulan O'Donovan, evde ki yaşça büyük olan kadının koyu renkli, siyah çizgili kaba ipekten bileklerine kadar uzanan bir gömlek giydiğini ve başına parlak kırmızı ipekten türban örtüp bunun bir ucunu sol omzuna attığını aktarmıştır. Ayrıca seyyah Türkmen kadınlarının genelde tam takım halinde giyindiğini, en zahmetli işlerini yaparken bile giyimlerinin özenli olduğunu belirtmiştir.⁵³

Seyyahın bu ifadesinden kadınların yaşlarına göre renklerde kıyafet tercih ettikleri ve giyim konusunda yaşın önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların her daim takım halinde giyinmelerinin sebebi ise meskenlerinde çok sık ve zamansız olarak misafir ağırlamaları ve bundan dolayı her daim özenli olmaya dikkat ettikleri şeklinde açıklanabilir.

Vambery, Türkmen kadınlarının tıpkı erkeklerinde olduğu gibi uzun kırmızı gömlek giyindiğini, genç kızlardan yaşlı kadınlara kadar hepsinin bol ve uzun giyindiğini belirtip bu görüntüye gözünün alışmadığını ifade etmiştir. Düğün ve bayram gibi özel günlerde kadınların elbiselerinin üzerine şal örtüp iki ucunu sarkıttıklarını ve bu günlere özel sarı, kırmızı renkli yüksek ökçeli kalkık burunlu çizmelerini giyindiklerini belirtmiştir.⁵⁴ Bu bilgilere ek olarak Blocqueville, çizme giyinilmeden hemen önce ayaklarına dokuması keçeye benzeyen, ayaktan başlayıp diz kapağına kadar uzanan çorap giyildiğini aktarmıştır. Bu keçemsi çorabın üstüne deriden yapılmış çizmeler giyildiğini belirtmiştir. Ayrıca deri çizmelerin kullanılmadan önce iyice yağlandığı için su geçirmez olduklarını aktarmıştır.⁵⁵ Crozier, çizmelerin içine giyilen bu çorapların oldukça yumuşak ve kullanışlı olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

Seyyahlar, Türkmen kadınlarının kıyafetleri konusunda benzer bilgiler vermişlerdir. Hepsinin de ortak kanaati erkeklerin ve kadınların kıyafetlerinin aynı olduğu yönündedir. Sosyal

⁵² Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s.138.

⁵³ O'Donovan, E. (1882a). The Merv Oasis, C.1., London, Smith, Elder & Co., s.146-147.

⁵⁴ Vambery, A. (2012). Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, Haz. Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim, Kitabevi, s.76-77.

⁵⁵ Blocqueville, a.g.e., s.49.

⁵⁶ Zarccone, T. (2014). Yasak Kent Buhara, Çeviren: Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 129.

hayatlarında aynı işleri yaptıklarını göz önünde bulundurursak kadınların ve erkeklerin kıyafetlerinin benzer olması oldukça normaldir.

Kazak kadınlarının kıyafetleri de seyyahlar tarafından erkeklerinin kıyafetlerine benzetilmiştir. Temel olarak kıyafetleri deri pantolon ve geniş yakalı gömlektir oluşurdu. Bunların üzerine havanın sıcaklığına göre iki veya daha fazla çapan giyinirlerdi.⁵⁷ Çapan her iki cinsinde giydiği düz, uzun elbiselerdi. Önü açık bırakılan çapan belden bir kemerle bağlanırdı. Kışın giyilen çapan sayısı artardı. Ata binileceği zaman çapanın uzun etek kısmı pantolonun içine yerleştirilirdi. Ayakkabı olarak ise yüksek topukları olan çizmeler giyinirlerdi.⁵⁸

Ekonomik durumları fark etmeksizin Kazak kadınlarının kıyafetleri birbirlerine oldukça benzerdi. Zenginlerin kıyafetleri ipek kumaştandır olurken yoksulların kullandıkları kumaşlar yün ve pamuktandır olurdu. Ekonomik durumlarına göre pahalı kumaşlardan dikilebilen çapanların kenarlarına kürk şeritler eklenirdi. Bu gösterişli çapanlar zamanla gelin kıyafeti haline geldiği bilinmektedir.⁵⁹

Göğüs kısmı düğmelerle tutturulmuş, vücuda iyice oturan ve kürkle süslenmiş olan elbiselere daha çok zengin ve yetişkin kızlarda rastlanırdı. Bozkırın doğu kısmında yaşayan Kazak kadınlarının kıyafetleri daha geniş ve uzun olurdu. Elbiselerinin göğüs kısmı, ekonomik durumu iyi olanlarda madeni paralarla ve düğmelerle süslenirdi. Gömleğin üzerine pamuktan veya ipekten kuşaklar birkaç kat olarak bağlanırdı ve zengin işlemelerle dolu olurdu.⁶⁰

Başlarını örtmek için iki adet büyük kare bez parçasını baş örtüsü olarak kullanırlardı. Bu örtülerden bir tanesiyle başın üzerinde sivri bir şapka şekli oluşturulur ve bağlanırdı. Diğer örtüyle de kenarları çevrilip uçları sarkık bırakılırdı. Genç kızlar, bunun yerine kenarları deriyle çevrili bir şapka giyinirdi. Şapkanın malzemesi kişinin durumuna göre değişmekle birlikte kadife veya ipekten olurdu. Kenarları için kunduz veya maymun derisi kullanılırdı.⁶¹

Schuyler, Kazak kadınlarının başlarına ve bacaklarına beyaz pamuktan bir örtü sardıklarını ve bu örtüyü türban ve önlük olarak kullandıklarını belirtmiştir. Ancak erkeklerin kendilerini görmelerini engellemek için herhangi bir çabada bulunmadıklarını aktarmıştır. Kız çocuklarının ise uzun saç örgüleri ve sırtlarındaki kesik saçlarıyla aynı anneleri gibi giyindiklerini

⁵⁷ Schuyler, a.g.e., s.35.

⁵⁸ Bacon, E. Esir Orta Asya, Çev. Tansu Say, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, s.41.

⁵⁹ Devrişeva H. (2016). *Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Kazakların Sosyal ve Kültürel Hayatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.155.

⁶⁰ Radloff, a.g.e., c.2, s.239.

⁶¹ Radloff, a.g.e., c.2, s.239-241.

belirtmiştir.⁶² Schuyler 'in tarif ettiği kıyafet tarzının günlük yaşamlarında sıkça at binen Kazak kadınlarına uygun olmayacağını düşünürsek seyyahın bahsettiği kadınlar ya Kazak değil ya da baştan bacaklara kadar uzanan bu giyim sürekli kullanılan bir tarz değil diye düşünülebilir.

Radloff ise Kazak kadınları hakkında, evli kadınların bakımsız olduğunu bekarların ise kendilerine özenerek, iyi giyindiklerini ve bu yüzden evli kadınların bakımsızlığının göze çok battığını ancak bekar kızların da evlenir evlenmez kendilerini ihmal ettiklerini bilgisini verir. Yoksul olanların ise çok bakımsız ve kirli gözüktüğü vurgular. Ancak yaşlı ve varlıklı kadınların ise her daim bakımlı, tertipli olduklarını belirtir.⁶³

Özbek kadınları genel olarak giyinmeyi çok severdi ancak genç kızlar bu duruma daha fazla özenirdi.⁶⁴ Kıyafetleri pantolon ve uzun gömlekten oluşurdu. Pantolonları belden dize kadar geniş olup ayak bileğine doğru darlaşırdı ve bel kısmından bir ip ile bağlanırdı. Bu pantolonlar parlak çizgilerle süslenmiş olurdu. Durumu daha iyi olan kadınların pantolonları ipek, yarı ipek veya parlak basmadan olurdu. Fakir olanlar ise yerli pamuktan, yarı ipekten pantolonlar giyinirdi. Kızlar iki üç yaşından sonra pantolon giyinmeye başlardı. Pantolonun üzerine oldukça geniş, ayak bileklerine kadar uzanan bir gömlek giyilirdi. Ancak aile arasında dize kadar uzanan gömlek giyinmek yeterliydi. Genç kadınlar yarım yakalı olan gömlekleri tercih ederdi. Bu gömlekler her çeşit kumaştan dikilirdi. Yaşı büyük kadınlar koyu mavi, mor gibi koyu renkleri tercih ederken gençler çok renkli ve işlemeli gömlekler giyinirdi. Yazın giyilen gömlek ile kışın giyilen gömleğin kumaşı farklı olurdu. Yazın muslinden dikilen gömlek tercih edilirdi.⁶⁵ Pantolon ve gömleğin üzerine parlak renkli ipek kumaştan boyundan yere kadar uzanan elbiseler giyinirlerdi.⁶⁶

Yüzlerini kıldan yapılmış bir tül ile saklayan⁶⁷ Özbek kadınlarının kıyafetlerinin vazgeçilmez unsuru olan eşarplar ise genelde kare şeklinde beyaz veya kırmızı muslinden olurdu. Kadınlar evden çıkacağı zaman ev içinde kullandıklarından daha büyük boy eşarp kullanırlardı. Eşarp evin içindeyken bile çıkarılmazdı. Evde giyilen kıyafetle dışarıda giyilen kıyafet aynı olmazdı. Dışarı çıkacakları zaman evin avlusuna kadar olan kısımda siyah at kılından yapılmış kalın bir tül olan *chimbet* giyinerek üst kısımlarını örterlerdi ve başlarını kapatırlardı. Evin dışına çıkmadan da üstlerine ayak bileklerine kadar uzanan ferace adı verilen uzun kollu bir elbise

⁶² Schuyler, a.g.e., s. 35-39.

⁶³ Radloff, a.g.e., c.2, s. 241.

⁶⁴ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 100.

⁶⁵ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 93-94.

⁶⁶ Schuyler, a.g.e., s. 121.

⁶⁷ Bonvalot, a.g.e., s. 32.

giyinirlerdi. Hiçbir kıyafet bu feracenin altından görülmezdi. Ayakkabı olarak ise kışın yumuşak deriden yapılmış çizmeler giyilirdi. Bazen çizmelerin yerine çorap şeklinde ayakkabı giyildiği görülürdü.⁶⁸

Bayram zamanı gelince yeni kıyafetler alınır veya dikilirdi. Ekonomik durumu iyi olan kadınlar kıyafetlerini tam takım olarak alırken diğerleri gömlek veya elbise, eşarp veya çizme gibi durumuna göre tek veya çift parça alırdı.⁶⁹

Kıyafetler çok sık değiştirilmez, yıkanmazdı. Varlıklı aileler iki haftada bir olacak şekilde değiştirirdi. Fakir olanlar ise belli bir kirliliğe ulaşıncaya kadar kıyafetlerini değiştirmezdi. Kıyafetler yere oturmaktan, evin kilden olan duvarlarına yaslanmaktan ve bulaşık yıkamaktan çok çabuk kirlenirdi. Bunların temizliği büyük kazanların içinde kaynar suyla yıkanarak sağlanırdı.⁷⁰

Genel olarak yaşam şekilleri, ekonomik durumları, gelenekleri ve dine olan yaklaşımları kadınların kıyafet seçimlerini etkileyen faktörler olmuştur. Konargöçer yaşam tarzına sahip olan Kazaklar ve Türkmenler bu yaşam tarzının şartlarına uyum sağlayarak gerek günlük işlerini yaparken gerek at binerken rahat edebilecekleri kıyafet seçimlerinde bulunmuşlardır. Ekonomik durumları ise bu kıyafetlerin kumaşlarının kalitesini belirlemiştir diyebiliriz. Yerleşik düzene sahip olan Özbek kadınlarının kıyafet seçimleri ise evlerinin dışında farklı, içinde farklı olmuştur. Evlerinin içinde Kazak ve Türkmen kadınlarının dışarıda giydikleri gibi daha rahat kıyafetler giyen Özbek kadınları, evlerinin dış kapısından itibaren yüzlerinin dahi gözükmeyeceği şekilde hatta dışarıdan bakıldığında kıyafetlerin içinde genç mi yaşlı mı olduklarını belli etmeyen kıyafetler tercih etmişlerdir. Bu tercihlerinde beraber yaşadıkları diğer toplulukların giyim tarzlarından, kültürlerinden etkilenmiş oldukları ihtimali oldukça yüksektir.

3.3. Kadınların Takıları

Türkmen kadınları kısa olan saçlarına keçi tüyleri ve iplerle uzatıp boncuklarla ve gümüş takılarla süslerdi. Saf gümüşten üçgen şeklinde yapılmış küpeler kullanırlardı. Bunların üzerinde altından arabesk motifler işlenmiş olurdu ve ortalarında sarı veya kırmızı akik taşı bulunurdu. Üçgenin alt kısmından sarkan zincirler olurdu ve bu sarkan zincirlerin ucunda ince, küçük eşkenar dörtgen şeklinde gümüş parçalar sallanırdı. Üçgenin üst kısmında küçük bir gümüş zincirin tutturulduğu çengel bulunurdu. Bu çengel kulak deliğine geçirilirdi. Gümüş zincir yukarı

⁶⁸ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 95-96.

⁶⁹ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 97.

⁷⁰ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 95-96.

doğru alınıp başa sabitlenirdi. Bunun sebebi ise ortalama iki yüz gram ağırlığı olan küpelerin yükünün tamamen kulaklara asılmasına engel olmaktı. Boyunlarına halka şeklinde olan, eğilip bükülebilen ve eski motiflerle süslü gerdanlıklar takarlardı. Bu gerdanlıkların yan kısmında açılıp kapanmasını sağlayan bir sürgü bulunurdu. Gerdanlığın alt kısmında göğse doğru uzanan el büyüklüğünde, titizlikle süslenmiş ve dilimlere bölünmüş madeni bir plaka asılı olurdu. Baklava şeklinde olan dilime, yuvarlak veya dört köşeli bir akik taşı yerleştirilirdi. Madeni plakanın alt kısmında ise zincirler bulunurdu ve bu zincirlerin ucunda küçük ve yassı şekilde olan gümüşten yapraklar parıldardı.⁷¹

Bunların dışında hamaylı adı verilen üst kısmı küçük gümüş plakalarla süslenen muskaların, tılsımların ve Kur'an ayetlerinin konulmasına yarayan mahfazalar kullanırlardı. Genelde üçgen şeklinde olan mahfazanın kenarları çentik atılarak süslenirdi. Üçgenin ucu aşığıya doğru bakacak şekilde boyuna takılırdı. Kollarına ise gümüşten yapılan genelde oval şeklinde olan ve tek parçadan oluşan bilezikler takarlardı. Üzerinde altın motifler ve akik taşı bulunan bu bileziklerin genişlikleri iki-üç parmak kalınlığında, ağırlığı ise ortalama 250-300 gram arasında olurdu.⁷²

Düğün, bayram gibi özel günlerde başlarına ortalama kırk santim yüksekliğinde taçlar takarlardı. Yukarı doğru uzadıkça genişleyen bu tacın üst kısmı deriden yapılırdı ve kırmızı renkli kumaşla kaplanırdı. Kumaşın üzerine ve uçlarına eşkenar plakaların sallandığı gümüş zincirler takılırdı. Bu zincirlere ise sıra halinde altın damlalar işlenirdi. Tacın üst kısmında daha etkileyici görünmesini için oymalar, kürecikler bulunurdu. Başlığın yukarı kısmında yeşil veya sarı ipekten şal sallanırdı, koyu renkli ipeklerle süslenmiş olan bu şal omuzlara kadar uzanırdı. Şalın işlemleri için iki kadın, üç ay kadar çalışırdı. Kullandıkları takıların çokluğundan dolayı olsa Blocqueville, on- on iki Türkmen kadının su almak için çeşmeye gittiklerinde birbirine çarpıp sesler çıkaran takılarını çölde ilerleyen kervanların çan seslerine benzetmiştir.⁷³ Seyyahın bu ifadesinden Türkmen kadınlarının su taşıma gibi günlük işlerini yaparken dahi takılarını kullandıklarını yani takılarını, kıyafetlerini tamamlayan unsurlar olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Kazak kadınları saçlarını iki veya üç parçaya ayırıp sedef, inci ve madeni paralar ile süsleyip omuzlarına sarkıttırdı. Genç kızlar ise kadınlardan farklı olarak birçok ince örgü yaparak bunları madeni paralarla ve şeritlerle süslerdi. Ekonomik durumu iyi olan kadınlar gümüşten yapılan

⁷¹ Blocqueville, a.g.e., s. 49-50.

⁷² Blocqueville, a.g.e., s. 51.

⁷³ Blocqueville, a.g.e., 51-52.

yüzük, bilezik, zincir gibi takıları oldukça sever ve kullanırdı.⁷⁴ Bu gümüş takıların üzeri zaman zaman akik ve başka değerli taşlarla süslenirdi.⁷⁵

Yüzük, bilezik gibi temel takılardan farklı olarak barpak denilen gözlere kadar inen bere ve yanaklara kadar uzanan, gümüş ve incilerle bezenen iplerle kendilerini süslerdiler. Zengin olan kadınlar bakır ve gümüşten yapılmış el büyüklüğünde majran adı verilen madalyonlar ve şaşbau adı verilen halkalarla birleştirilmiş altın takılarda kullanırlardı.⁷⁶

Ayrıca Saukele adı verilen sadece yeni gelinlerin baba ocağından çıkarken başlarına taktığı ve bir sene boyunca kullandığı sivri uçlu şapkalar bulunurdu.⁷⁷ Saukele, günümüzde hala gelin olacak kızlar tarafından düğün günü kullanılmaktadır.

Günlük hayatlarında çok sık kullandıkları kişisel atlarının, eyerlerini de süslerdiler. Gümüş işlemeli olan eyerler oldukça kıymetliydi ve bunlar daha çok zenginler tarafından kullanılırdı. Ancak daha fakir olanların bile dizginlerinde gümüşten süsler bulunurdu.⁷⁸ Kazak kadınlarının ve erkeklerinin kullandığı takılardan ekonomik durumlarının nasıl olduğu anlaşılabilirdi.⁷⁹

Özbek kadınları genel olarak giyinmeyi, süslenmeyi severlerdi. Kullandıkları başlıca takılar yüzükler, küpeler, bilezikler, çeşitli boncuklar ve gümüş muskalıklardı. İnci gibi taşlarla süslenmiş yüzükler ve küpeler kullanılırdı. Burun takısı da çok sık olmasa da kullanılırdı.⁸⁰ Schuyler, buruna takılan bu takımın oldukça güzel durduğunu ve genelde bu amaç için firuze gibi taşların kullanıldığını belirtir. Özbek kadınları da birden fazla kolye takmayı, saçlarını küçük boncuklarla, nazarlıklarla süslemeyi severdi.⁸¹

Bonvalot, Özbek kadınlarının bir yere gidecekleri zaman tepeden tırnağa takılarla kendileri süslediklerini aktarmıştır. Alınlarına bargek adı verilen, sıra sıra salkımlar halinde aşağı doğru inen ve başlarının her hareketinde sallanan bir baş aksesuarı taktıklarını aktarmıştır. Ayrıca şakaklarına veya göğüs kısmına kendilerini kazalardan ve hastalıklardan koruduğuna inandıkları altın veya gümüş silindirler taktıklarını belirtmiştir.⁸² Özbek kadınlarının evleri dışında bulduklarında yüzlerini dahi kapattıkları bilinmektedir. Bu sebeple Bonvalot' un kadınların takıları hakkındaki ayrıntılı bilgilere nasıl ulaştığı merak konusudur.

⁷⁴ Radloff, a.g.e., c.2., s.241.

⁷⁵ Bacon, a.g.e., s.42.

⁷⁶ Devrişeva, a.g.t., s. 158.

⁷⁷ Radloff, a.g.e., c.2., s.259.

⁷⁸ Radloff, a.g.e., c.2., s.225.

⁷⁹ Radloff, a.g.e., c.2., s.241.

⁸⁰ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 102.

⁸¹ Schuyler, a.g.e., s. 121.

⁸² Bonvalot, a.g.e., s. 49-50.

Takılar, tüm kadınlarda olduğu gibi Kazak, Türkmen ve Özbek kadınlarının giyim kuşamında da önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak Türkmen kadınları takı kullanma konusunda bahsi geçen diğer kadınlardan daha hevesli olmuşlardır. Öyle ki kullandıkları takıların yoğunluğu seyyahların dikkatini üzerlerine çekmiştir. Ailelerin ekonomik durumları, kadınların takılarında tercih ettikleri malzemeyi etkilemiştir. Varlıklı aileler kullandıkları takılardan dolayı toplum içinde kendilerini belli etmiştir. Yani takılar kişilerin refah seviyesini belli eden simgeler olmuştur diyebiliriz.

3.4. Kadınların Günlük Hayatı

Bu başlık altında Türkmen, Kazak ve Özbek kadınlarının günlük hayatlarında zamanlarını nasıl geçirdikleri ve ekonomik uğraşları üzerinde durulmuştur.

Türkmen kadınları günlük hayatlarında oldukça çalışkandırlar. Çocukları ile ilgilenip onları yetiştirmek dışında gün içinde yaptıkları birçok işleri vardı. Ailenin günlük yiyeceği yemeğin tahılını her gün değirmende öğütürlerdi. Bu öğütme işi en zahmetli iş olarak görülürdü. Kalan vakitlerinde halı, kilim dokurlardı. Dokuma işleri onları hayli meşgul ederdi. Havaların güzel olduğu zamanlar da dokuma tezgâhlarını açık havada kurup halı dokuma işlerine burada devam ederlerdi. Genellikle üç metre uzunluğunda ve bir buçuk metre eninde, sık düğümleri olan halılar dokurlardı. Bu halıların renkleri solmazdı ve her boyun kendine ait bir deseni vardı. Bu desenler nesilden nesile öğretilirdi.⁸³ Karışık desenler dokunulacağı zaman, dokunulması istenen desen bu konuda ustalaşmış bir kadın tarafından kum üzerine detaylıca çizilirdi, diğer kadınlarda bu örneğe bakarak halıyı dokurlardı. Vambery Türkmen kadınlarının ürettiği halıların Avrupa fabrikalarında dokunan halılardan daha dayanıklı ve gösterişli olduğunu belirtmiştir.⁸⁴

Türkmen kadınları at kılından ördükleri iplerle oldukça gösterişli halılar dokurdu. Parlak renkli at kılıyla dokunmuş bu halılar Ruslar tarafından oldukça fazla rağbet görürdü. Türkmenler bu halıları tren garına götürerek satmak için sergilerdi.⁸⁵

Bunların yanı sıra ipek eğirir, boyar, pamuktan iplik bükür ve dikiş dikerlerdi. Çadırları kurma ve toplama işleri de kadınların sorumluluğundaydı. Komşularını ziyarete gittikleri zaman bile koyun veya deve yünlerini, yanlarında taşır hem konuşur hem işlerini görürlerdi. Tembellik

⁸³ Blocqueville, a.g.e., s.60.

⁸⁴ Vambery, a.g.e., s.77.

⁸⁵ Leclercq, J. J. (2015) Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya, Çev. Haktan Birsnel, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 196.

onlarda görülmezdi.⁸⁶ Sabahın erken saatlerinde kalkıp halı çırparlardı.⁸⁷ Su taşıyıp, çamaşırları yıkar⁸⁸ ve hayvanların sütünü sağarlardı.⁸⁹

Genç kızlar vakitlerinin büyük kısmını çeyizleri için halı dokuma ve nakış işlemekle geçirirdi. Çeyiz hazırlıkları bitince satmak için halı, kilim, heybe dokurlardı.⁹⁰ D'onovan genç kızların ilkel el değirmenleriyle un öğüttüklerini, akşam yemeği için hamur yoğurduklarına şahit olmuştur. Ayrıca halı üretimi ve su geçirmez ceketler için yün taradıklarını aktarmıştır.⁹¹

Kazak kadınları gün içinde erkeklerden daha fazla iş yapardı. Yün eğirir, nakış işler, yemek yapardı. Neredeyse işlerin çoğu kadınlardaydı. Erkekler ise genelde atların bakımıyla ilgilenirdi.⁹² Aile fertlerinin kıyafetlerini dikmekte onların işlerinden biriydi.⁹³ Kazak kadınları çocuklarına bakar, yemekleri pişirir, koyunları sağar ve süttten elde edilen mamulleri tereyağı, peynir gibi hazırlardı. Zamanı geldiğinde çadırı sökmek ve kurmak onun göreviydi. Bazen kocasının atını eyerlerdi. Keçe yapar, dokuma dokurdu. Çadırın hasırlarını ve sağlamlaştırma bantlarını da kadın dokurdu.⁹⁴

Kadınların vakitlerinin önemli bir kısmını alan yün kırkma ve dövme işlemi oldukça meşakkatli bir işlemdi. Bu işlem için bazen birden fazla kadın ve bazen genç kızlar, delikanlılar bir araya gelirdi. Koyun yünü inek veya at derileri üzerine kalın bir şekilde serilirdi ve uzun değneklerle dövülürdü. Yün incelineye kadar işleme devam edilirdi. Yeteri kadar inceltildikten sonra saman yatakların üzerine serilip, katlanır ve iple bağlanırdı. Bundan sonraki adımda erkekler işleme dahil olurlardı. Katlanan yün tomarları erkekler tarafından ayaklarıyla yuvarlanırdı. Bu yuvarlama işlemi bir buçuk saat kadar sürerdi. Daha sonra ipler çözülür, keçe açılırdı. Kadınlar keçelerin altına ve üstüne elleriyle tempolu şekilde vururlardı. Bu işlem neredeyse üç saat sürerdi. Sonra keçenin kenarları kabaca dikilirdi. Daire halinde bu keçe örtünün etrafına oturulup yavaş yavaş döndürülürdü. Keçe sertleşince kenarındaki iplikler çıkarılıp, serilir ve kurumaya bırakılırdı. Bu şekilde keçe örtüler hazırlanırdı ve bunlar oldukça sağlam olurdu. Hazırlanan bu keçe örtüler çadırı örtüsü olarak ve kilim, halı olarak kullanılırdı. Bu keçelerin bazıları boyanır iğne işleriyle süslenirdi.⁹⁵ Kazak kadınlarının yaptığı bu kilim ve halılar sert bir dokuya sahip

⁸⁶ Blocqueville, a.g.e., s. 60.

⁸⁷ D'onovan, a.g.e., c. 2., s. 305.

⁸⁸ Blocqueville, a.g.e., s. 60.

⁸⁹ Vambery, a.g.e., s. 77.

⁹⁰ Bacon, a.g.e., s. 54.

⁹¹ D'onovan, a.g.e., c. 1., s. 146.

⁹² Schuyler, a.g.e., s. 35-36.

⁹³ Meyendorf, A Journey From Orenburg to Bokhara in The Year 1820., translated by Captain E. F. Chapman, R.H.A, Calcutta; Foreign Department Press a.g.e., s. 13.

⁹⁴ Bacon, a.g.e., s. 47-51.

⁹⁵ Radloff, a.g.e., c.2., s. 206-207.

olurdu. Schuyler, hayvanların sütünü sağan ve diğer tüm ev işlerini gören, kilim ve halı dokuyan hep kadınlar olduğunu belirtmiştir.⁹⁶

Kadınlar diğer bir zahmetli iş olan deri üretimi ile de ilgilenirlerdi. Bunun için; koyun ve kuzu derileri önce kurutulur sonra bir kovada ayran, un ve peynir suyundan meydana getirilmiş bir maya içerisinde bir hafta kadar bekletilirdi. Bekleme süresi dolunca kovadan çıkartılır temizlenir, kurutulur ve sonra yumuşayınca kadar demirden bir aletle yoğurulurdu. Kuzu derileri elle yoğurularak yumuşatılırdı. Bu derilerden kürk ve şapka yapılırdı. Büyük kuzu derileri ise ihraç edilirdi.⁹⁷

Kazaklarda ev ile ilgili tüm işler kadınların, sürü ile ilgili işler ve toplama taşıma işleri erkeklerin sorumluluğundaydı. Radloff, seyyah Schuyler 'in aksine erkek ve kadın arasındaki iş taksiminin orantılı olduğunu belirtmiştir.⁹⁸ Ancak seyyahların genel kanaati Kazak kadınlarının gün içinde erkeklerinden daha meşakkatli işler yaptığı yönündedir.

Özbek kadınlarının günlük hayatında yaptığı işler ekonomik durumuna ve yaşına göre değişirdi. Genel olarak İslami kaideler çerçevesinde davranmaları, evde oturmaları, kadına uygun işler yapmaları beklenirdi. Toplum kurallarına göre dindar bir Özbek kadını vaktinin çoğunu evinde geçirirdi. Para kazanıp eve ekme getirmek erkeğin sorumluluğu olarak görülürdü. Kadın ise yemeği hazırlamak ve kıyafet dikmekle yükümlü tutulurdu. Toplumda bir kadının sorumluluğu evin içinde yapılması gerekenler olarak görülürdü. Bunlar yemek hazırlamak, süt sağmak, evi temizlemek, dikiş dikmek, ipek böceklerini beslemek gibi işlerdi.⁹⁹

Varlıklı ailelerde bahsettiğimiz bu ev işleri kadın yardımcıları tarafından yapılırdı. Evin sahibesi çalışmaya mecbur değilse parmağını bile oynatmayı istemezdi. Komşularını ziyarete gider, dutar veya tamburin¹⁰⁰ çalıp ve dedikodu yapmayı tercih derdi. Keyfi ister ise kendisi için yeni kıyafetler dikerdi. Aynı şekilde evlenme yaşı yaklaşan genç kızların çoğunun da neredeyse hiçbir iş yapmadıkları bilinmektedir.¹⁰¹

Ancak her ailenin ekonomik durumu aynı değildi ve kadınların da çalışması gereken durumlar söz konusu olabilirdi. Eşi vefat etmiş veya terk edilmiş kadınlar veyahut eşleri çalışmayan kadınlar hayatlarını devam ettirebilmek için çalışmak zorundaydılar. Böyle durumlarda kadınlar

⁹⁶ Schuyler, a.g.e., s.182.

⁹⁷ Radloff, a.g.e., c.2., s. 208.

⁹⁸ Radloff, a.g.e., c.2., s.252.

⁹⁹ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.103-104.

¹⁰⁰ Dutar; iki telli olan bir çalgı türü. Tamburin; zilleri olan bir müzik aleti.

¹⁰¹ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.105.

evlerinin bahçesinde ipek böceği beslediler. Bu çok zahmetli olmasına rağmen yaygın yapılan ve oldukça karlı olan bir işti. Elde ettikleri pamukları yıkar, kurutur bunlardan elleriyle iplik eğirirlerdi. Bu iplikler genelde kıyafet yapmak için kullanılırdı. Ürettikleri bu iplikleri ve kıyafetleri pazarda satışa çıkarırlardı. Bunların dışında evde yaptıkları ekmek ve helva gibi yiyecekleri de pazarda satarlardı. Ancak kadınların pazara gitmesi toplum içinde uygun görülmeyen bir durumdu bu sebepten ötürü kadınlar ürettiklerini eşleri, çocukları veya akrabaları aracılığıyla pazarda satardı. Gidecek kimsesi olmadığı zaman kendisi giderdi.¹⁰²

Tarla işlerinden erkekler sorumlu olsa da kadınlar zaman zaman eşlerine yardım etmek için çocuklarıyla beraber tarlaya kavun, pamuk toplamaya giderdi. Ekonomik durumu çok kötü olan, başak hasatından sonra geride artık kalanları toplamaya giden kadınlarda bulunurdu.¹⁰³

Bu bilgilere dayanarak Türk kadınlarının günlük hayatlarında ailesinin temel ihtiyaçlarıyla, eşiyle ilgilenmek ve çocuklarını terbiye edip, yetiştirmek dışında aile ekonomisine katkı da bulunmak için aktif olarak çalıştıklarını görebiliriz. Yaşam tarzları ise kadınların uğraştıkları işleri etkilemiştir. Buna göre Türkmen kadınları halı üretimine ağırlık verirken, Kazak kadınları keçe yapımı ve deri üretimiyle ilgilenmişlerdir. Özbek kadınları ise evlerinin avlusunda yetiştirdikleri ipek böceklerinden elde ettikleri pamukları işleyip elde ettikleri iplerden yaptıkları kıyafetleri ve bazen de evlerinde yaptıkları yiyecekleri mahalle pazarında satarak ailelerinin geçiminde etkin bir rol oynamışlardır.

Türk kadınlarının bu denli çalışkan olmaları Seyyahların dikkatini çekmiştir. Öyle ki seyahatnamelerinde kadınların yaptığı işlerin yanında erkeklerin atıl kaldığını ve neredeyse tüm işleri kadınların gördüğünü belirtmişlerdir. Verilen örneklere bakıldığında gerçekten de kadınların erkeklere oranla iş hayatında daha aktif oldukları görülmektedir.

3.5. Kadınların Eğitim Durumu

Türkistan'da mekteplerde verilen eğitim genel olarak dini ağırlıktaydı.¹⁰⁴ Bu mekteplerden beklenen çocuklara dünyevi bilgilerden ziyade İslami bilgilerin verilmesi ve çocuğu yaşadığı topluma uyumlu bir birey haline getirmesi idi.¹⁰⁵ Çocuklarını mektepten sonra medreseye

¹⁰² Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.105-110.

¹⁰³ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 109-110.

¹⁰⁴ Schuyler, a.g.e., s. 160, Doğan-Erdoğan, a.g.e., s.413.

¹⁰⁵ Somuncuoğlu, T. (2006). *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-politik Açısından Eğitime Yaklaşımı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s.39.

göndermeyi düşünmeyen aileler dahi Kur'an okumayı öğrenmesi ve dini eğitim alması için çocuklarını mektebe gönderirlerdi.¹⁰⁶

Konargöçer yaşam tarzına sahip olduklarından dolayı Kazak çocuklarının düzenli olarak mektebe gitmeleri güç bir durumdu. Bunun yanı sıra bütün aullarda mektep ve molla bulunmazdı. Bazen Kazak beyleri özel hoca getirerek çocuklara kendi çadırında ders verdirirdi. Yani mektep ağı yerleşik düzene sahip olanlarda olduğu gibi yaygın değildi.¹⁰⁷ Eğitim, köy köy gezen mollalar tarafından verilirdi.¹⁰⁸

Mevcut olan okullara çoğunlukla erkek çocuklar gönderilmiş ve kız çocuklar arasında okuma yazma oranı bu sebeple erkeklere göre daha düşük olmuştur.¹⁰⁹ Bazı aileler ise kızlarına sadece okuma eğitimi aldırıp onları yazma eğitiminden mahrum bırakmışlardı. Ancak istisnai durumların olduğu bilinmektedir.¹¹⁰

Ailelerin kızlarına sadece okuma eğitimi aldirmalarında ki amaçları bozkırda yazma eğitiminin kişisel olarak bir amaca hizmet etmeyeceği olabilir. Ayrıca çocuklarının ilkokuldan sonra eğitime devam etmeleri gibi bir gayeleri olmadığı için ailelerin okuma yazma eğitimine gerek duymamış olmaları ihtimali yüksektir.

Kazaklar arasında eğitim zorunlu değildi¹¹¹ fakat 1823 yılında Cihangir Han bir genelge yayınlarak cami ve mektepler açılmasını ve yaz aylarında eğitime yurtlarda devam edilmesini duyurmuştu. Bu okulları bitiren başarılı kazak çocukları Rus liselerinde eğitime devam ederdi.1813 yılında Omsk'ta 1825 yılında Orenburg 'ta Kazak öğrenciler için sınıflar açıldı.¹¹² Bu okullarda okuması için kalabalık Kazak ailelerinden sadece bir çocuk gönderilirdi bunun için çocuklar arasında kura çekilirdi.¹¹³

1841 yılında bir Kazan Tatarının idaresinde Kazaklara ait liseler kuruldu. 1887 yılında ise Rus kız okulunda Kazak kızları için yatakhane açıldı.¹¹⁴ Ancak Kazak aileleri, dini açıdan olumsuz etkilenmelerinden korktukları için çocuklarını bu okullara göndermekten çekinmişlerdir.¹¹⁵

¹⁰⁶ Somuncuoğlu, Tümen, (2007). 19.Yüzyılın İkinci Yarısında Türkistan'da Yerli Eğitim Kurumlarının Durumu, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)*, Ankara, Cilt:2, Sayı:3, s. 106.

¹⁰⁷ Somuncuoğlu, a.g.m., s 107.

¹⁰⁸ Devrişeva, a.g.t., s. 172.

¹⁰⁹ Devrişeva, a.g.t., s. 173.

¹¹⁰ Devrişeva, a.g.t., s.175.

¹¹¹ Devrişeva, a.g.t., 173.

¹¹² Bacon, a.g.e., s. 94.

¹¹³ Devrişeva, a.g.t., s 173.

¹¹⁴ Bacon, a.g.e., s.94.

¹¹⁵ Devrişeva, a.g.t., s.173.

Netice olarak konargöçer olan Kazaklar arasında okuma yazma eğitimi hem kız çocukları hem erkek çocukları açısından yetersiz kalmıştır. Şüphesiz bu durumun en büyük nedeni yaşam tarzları ve buna bağlı etkenler olmuştur. Bu etkenlerin en önemlisi ise aullarda sabit okulların olmayışı ve öğretmenlerin bulunmaması olmuştur. Bu gibi nedenler de eğitim ve öğretimin aksamasına sebep olmuştur.

Türkmenlerde öğrenme arzusunun oldukça fazla olduğunu aktaran Blocqueville, Türkmen erkeklerinin Hive 'den, Buhara'dan getirdikleri şiir kitaplarını okuyup anlayabilmek için günlerce uğraştıklarını, tesadüfen buldukları yazıları dahi okumaya çalıştıklarını belirtmiştir. Türkmen aileleri kendi öğrenme isteklerinin dışında çocuklarını okuma yazmaya teşvik ederdi. Okuma-yazma eğitimi Kazaklar da olduğu gibi Mollalar tarafından verilirdi. Mollalar tahsillerini ilerletmek için birkaç sene eğitim almak için Hive veya Buhara'da bulunan medreselerde ders görürlerdi. Verdikleri eğitim hizmeti karşılığında hediye olarak öğrencilerin ailelerinden yiyecek alırlardı.¹¹⁶

Okuma yazma eğitimi ezbere dayalı idi. Her çocuğun elinde alfabe veya ödevinin yazılı olduğu tahta bulunurdu. Öğrenciler yazıları ezberleyince tahta silinirdi. Aileler çocuklarını okula göndermeden önce verilen ödevleri ezberleri kontrol ederdi. Özellikle kadınlar çocuklarının okuyup yazdığını görünce gururlanırdı. Blocqueville, başından geçenlerini kaleme aldığı sırada yazı yazdığını gören Türkmenlerin etrafında toplanıp yazdıklarının aynısını yazmaya çalıştıklarını ve kendilerine, çocuklarına bir şeyler öğretmelerini istediklerini aktarmıştır.¹¹⁷

Özbekler arasında kızlara ait okullar pek yaygın değildi. Meakin varlıklı kadınlar arasında bulunduğu bir sırada kızların gittiği okulların olduğunu öğrenince bunlardan birkaç tanesini ziyaret edip inceleme fırsatını bulmuştur. Seyyah, katıldığı ilk dersin bahçeye açılan basit bir veranda da işlendiğini, 15 kişilik mevcudu olan sınıfın hepsinin kız öğrencilerden oluşmadığını aralarında birkaç erkek öğrencinin de bulunduğunu belirtmiştir. Meakin 'in aktardıklarına göre; kız öğrenciler başlarına parlak renkli eşarplar örterken erkek öğrenciler ise takke giyinmişlerdi. Öğrenciler ders yapılırken çiftler halinde otururlardı. Her çiftin önünde bir kitap bulunurdu. Bazı kitaplar yerde istifli halde bazıları ise rahlelerin üzerinde duruyordu. Rehberi Meakin'e yerde duran kitapların Kur'an olmadığını, Kur'an'ın asla yere konulmayacağını belirtmiştir. Dersin sonunda sınıf öğretmeniyle görüşme fırsatı bulan Meakin' in verdiği bilgiye göre öğretmen

¹¹⁶ Blocqueville, a.g.e., s. 61.

¹¹⁷ Blocqueville, a.g.e., s. 61.

dersleri ücret karşılığında vermiyordu. Ancak öğrenciler her hafta yakacak odun ya da yiyecek bir şeyler getiriyorlardı.¹¹⁸

Başka bir kız okulunu ziyaret eden Meakin, sınıfa girdiğinde tüm öğrencilerin yüksek sesle bir şeyler okuduğunu görünce merak edip sınıf öğretmenine sorduğunda Muhammed'in torunlarının çölde nasıl öldürüldüğünü okuduklarını cevabını alır. Seyyah, sınıf öğretmenin öğrencilerin ortasında oturan yaşlı bir kadın olup toplam 45 öğrencisinin olduğunu, dersler için ödeme almadığını ama öğrencilerin kendisinin kıyafet gibi ihtiyaçlarını karşıladığını aktarmıştır. Seyyah, sınıf öğretmeninden tüm eğitimin 5 yıl sürdüğünü ancak tembel olan öğrencilerin 8 yıl kadar okula geldiğini, bazı kızların 9 yaşında evlenmek için okuldan ayrıldığını, erkek çocukların ise 5 yıllık eğitimden sonra erkek okullarına gittiği bilgisini almıştır. Ayrıca erkek öğrencilerden birkaçının da Rus okuluna gittiğini öğrenmiştir.¹¹⁹

Kız okullarında öğretmenler genellikle kadın olurdu. Öğretmenlik mesleği anneden kızına geçerdi. Öğretmenin kendi kızı yoksa eğer yerine öğrencilerinden bir tanesini kendisinden sonra mesleği devralması için eğitirdi.¹²⁰ Bu devridaim sistemi ile kız öğrencilerin öğretmensiz kalmamasının hedeflenmiş olması muhtemeldir. Bu sistemin düşünülmesi bile aslında eğitime önem verildiğini ve sürekliliğini sağlamaya çalışıldığını gösterir.

Bonvalot zengin ailelerin kızlarının okuma yazma öğrendiğini, dokuz yaşına geldiklerinde eğitimlerini şeklen de olsa tamamladıkları belirtir. Kızların eğitim düzeyleri hakkında; Bir kısmının parmakları ile ancak ona kadar sayabildiğini; daha eğitilmiş olanları alfabeyi ezbere sayabildiğini fakat bir satırı zorlukla hecelediğini; akıcı bir şekilde okuyabilenlerin toplum içinde olağanüstü sayıldığını, kelamı kullanabilenlere ise harika bir iş başarmış olarak bakıldığını ifade etmiştir.¹²¹

Ancak genel anlamda eğitim görmüş kadınların sayısı çok az olmuştur. Pek nadir de olsa öğrenime başlayıp çalışmalarını evlilikten sonra sürdüren kızlarda olmuştur.¹²² Nalivkin, ticaret yapan eşlerine destek olan, okur-yazar olup ve rakamlarla uğraşan kadınların az da olsa olduğunu aktarmıştır.¹²³

¹¹⁸ Meakin, a.g.e., s. 87-88.

¹¹⁹ Meakin, a.g.e., s.91.

¹²⁰ Meakin, a.g.e., s. 87, Bacon, a.g.e., s. 82.

¹²¹ Bonvalot, a.g.e., s. 47.

¹²² Bacon, a.g.e., s. 82.

¹²³ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 104.

Mekteplerde öğretim bireysel olup her öğrenci yaşına ve seviyesine bakılmadan aynı sınıfta eğitim görürdü. Ancak aldıkları dersler, okudukları kitaplar farklı olurdu. Sınıf öğretmeni öğrencilerle tek tek ilgilenirdi.¹²⁴

Dersler cumartesi sabah başlayıp perşembe akşam saatine kadar sürerdi. Öğlene doğru yemek molası için öğrenciler evlerine dağılırdı sonra tekrar okula dönüp derse devam ederlerdi. 1-2 ay kadar da eğitim ve öğretime ara verilirdi.¹²⁵ Bu okullarda zengin fakir öğrenci ayrımı yapılmazdı öğrenciler dersleri yan yana öğrenirlerdi. Çok fakir olan aileler ise çocuklarını okula gönderemezdi. Sıcak havalarda dersler açık havada yapılırdı.¹²⁶

Sonuç olarak yaşam tarzlarının Kazakların ve Türkmenlerin öğretim durumlarını doğrudan etkilediğini görülmektedir. Sabit bir konumlarının olmaması her aul da mektep olmamasına sebep olmuştur. Mektep olsa dahi her aulun kendisine ait öğretmeni olmaması eğitim ve öğretimi aksatmıştır. Bunun yanı sıra bozkır hayatının zorlu koşulları ailelerin çocuklarına iş gücü bakımından olan ihtiyaçlarını arttırmıştır. Özellikle kadınların yaptığı işleri önünde bulundurursak annelerin kız çocuklarına olan ihtiyaçlarının ne denli olduğunu görülmektedir.

Yerleşiklerde ise erken yapılan nişanlar ve sonrasında kız çocuklarının çeyiz hazırlamaya başlamaları ve kızların ergenliğe girdikten sonra ev dışına çıkmalarının kısıtlanması eğitimlerinin yarıda kalmasına sebep olmuştur. Evlendikten sonra ise ev işleriyle uğraşmak, çocuk büyütme gibi eğitime devam etmeyi engelleyen faktörlerin ortaya çıkması muhtemeldir. Ancak yine de şehirlerde yaşayan kızlar, eğitim açısından kırsal kesimde yaşayan kızlardan daha şanslı olmuşlardır. Daimî bir öğretmenin bulunması eğitim öğretimin devam etmesinde oldukça etkili olmuştur.

¹²⁴ Somuncuoğlu, a.g.t, s. 32.

¹²⁵ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 70.

¹²⁶ Meakin, a.g.e., s. 85-86.

4. AİLE YAPISI

Bir milletin varlığını devam ettirebilmesi için vazgeçilmez bir unsur olan aile aynı zamanda toplumun en küçük modelidir. Toplumların oluşup, gelişmesini sağlayan ve ona yön veren en temel kurumdur. Bu sebeple her toplumun aile yapısı o toplumun özelliklerini yansıtır ve yaşatır.¹²⁷

Köklü bir toplum yapısına sahip olan Türklerde aile hem toplumun hem devletin temelini oluştururdu. Genel olarak Türk toplumu aile, boy, bodun¹²⁸ gibi birimlerden meydana gelirdi. Bunlardan en küçük birim aile idi. Türk ailesi babanın otoritesine dayalı bir aile yapısına sahipti. Yani aile babanın idaresinde bulunurdu. Baba, ailenin geçimini ve güvenliğini sağlamaktan sorumlu tutulurdu. Babadan sonra ise aileyi anne temsil ederdi. Anne, evin dayanağı olarak görülürdü. Kan bağı ile bağlı olan tüm bireyler aileden sayılırdı ve birlik içinde yaşanırdı.¹²⁹

Kazaklarda sosyal hayat aile ve akrabalık üzerine kuruluydu. Aile; anne, baba, evlenmiş oğulları, bekar kızları ve birkaç evli kardeş ve bunların çocuklarından meydana gelirdi.¹³⁰ Kişinin kendi babasının tarafı, annesinin tarafı ve karısının tarafı yakın akrabalığa girerdi. Kazaklarda yedi kuşak içinden biriyle evlenilmezdi. Bu sebeple herkes yedi soyuna kadar iyi bilirdi. Akrabalar, toplum içinde aileyi tamamlayıcı bir unsur olarak görülürdü.¹³¹

Ailenin merkezinde baba bulunurdu ancak bu annenin etkisiz olduğu anlamına gelmezdi. Kazak kadınları ailevi durumlarda ve hatta sülaleyi ilgilendiren konularda bile söz hakkına sahipti. Eşi evde olmadığı zaman tek başına misafir ağırlayacak yetkiye dahi sahipti.¹³²

Eski Türk ailesinde olduğu gibi Kazak ailesinde de anne ve baba ile birlikte yaşayan erkek evlatlar evlenince her birine yeni bir çadır açılırdı. Ancak evin en küçük oğlu evlenince babasının çadırında kalır ve annesine, babasına bakardı onların ölümlerinden sonra ise çadırın sahibi olurdu. Ailenin yaşlı üyelerine, anne ve babaya çok değer verilirdi.¹³³

¹²⁷ Çimen Kabaklı, a.g.e.s.19-20.

¹²⁸ Bodun; boylar birliği, halk, kavim, millet., Koca., a.g.e., s. 144.

¹²⁹ Koca, S. (2019). Türk Kültürünün Temelleri, Berikan Yayınevi, Ankara, s.144-145.

¹³⁰ Bacon, a.g.e., s. 42

¹³¹ İsmail, Z. (1996). Kazaklarda Aile Yapısı, *bilig-1/Bahar '96*, s.66-74.

¹³² Turumbetova, J. (2017). Kazak Aile Yapısında Gelinlerin Rolü, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, s.44.

¹³³ Bacon, a.g.e., s. 42.; Kafesoğlu, İ. (2007). Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s.228.

Türkmenler arasında aile çok değerliydi, kutsaldı. Türkmen ailesi anne, baba ve çocuklardan oluşurdu. Çocuk sayısı genelde fazla olurdu ¹³⁴ çünkü Türkmenler içinde çok evlat sahibi olmak en büyük servet olarak görülürdü. Çok sayıda çocuk sahibi olmaya imkân vermek için evlilikler erken yapılırdı. Aileler, çocuklarının ve torunlarının çokluğuyla övünürdü. ¹³⁵

Ailenin reisi baba idi ancak birçok konuda eşine danışırdu. ¹³⁶ Türkmenler arasında kadınlar oldukça fazla saygı, itibar görürlerdi. ¹³⁷ Çadır dışında faaliyetlerden baba sorumlu iken anne çadır içindeki faaliyetlerden sorumluydu. ¹³⁸

Özbeklerde aile; anne, baba, bekar kız çocukları, bekar erkek çocukları, evli erkek çocuklar, onların eşleri ve varsa çocuklarından oluşurdu. Geniş aile ideal aile olarak görülürdü. Ancak ailenin genişliği mal varlığına göre değişen bir durumdu. Zengin aileler kalabalık olurken yoksul ailelerde erkek çocuklar çalışmak için başka yerlere gitmek durumunda kaldığından ötürü ailenin mevcut birey sayısı azalırdı. ¹³⁹

Tarih boyunca Türk halkları arasında aile her zaman kutsal bir yere sahip olmuştur. Türkler ailelerinin her bir ferdine saygı ve sevgi göstermiştir. Aynı şekilde akrabalarıyla birlik ve dayanışma içinde olmuşlardır. Değişen zaman diliminin ve yaşam tarzlarının dahi bu durumu değiştirmedini seyyahların verdiği bilgilerden görebiliyoruz.

Ayrıca yerleşik hayat tarzına sahip olan Özbeklerde ev içinde yaşayan bireylerin sayısının Kazaklara ve Türkmenlere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumu konargöçerlerde evlenen çift için yeni çadır açılırken Özbeklerde evlenen çiftin erkeğin ailesiyle yaşamasından anlayabiliriz.

Ataerkil aile yapısına sahip olsalar da Kazaklar ve Türkmenler arasında kadınlara değer verilmiş ve çeşitli konularda fikirlerine danışılmıştır. Ancak aktarılan bilgilerden Özbek ailelerinde bulunan kadınların çeşitli konularda daha arka planda bırakıldıklarını anlamaktayız.

4.1. Mesken

Türk toplulukları yaşadıkları coğrafyanın şartlarına uyum sağlayamaya çalışarak uzun yıllar boyunca konar göçer hayat tarzını benimsemişlerdir. Bu hayat tarzına uygun mesken olarak

¹³⁴ Necef, N. E., Annaberdiyev, A., (2003). Hazar Ötesi Türkmenleri, Kaknüs Yayınları, İstanbul, s.302

¹³⁵ Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s.60.

¹³⁶ Necef, a.g.e., s.302.

¹³⁷ Blocqueville, a.g.e., s. 60, Necef, a.g.e., s. 293.

¹³⁸ Necef, a.g.e., s.302.

¹³⁹ Bacon, a.g.e., s. 69.

çadırlarda konaklamışlardır. Ancak zaman içerisinde bu toplulukların bir kısmı mecbur kalarak veya isteyerek yerleşik düzene geçmiştir. 19.yüzyılda Türkistan'da Türkmenlerin ve Kazakların önemli bir kısmı konargöçer olarak hayatlarını bozkırda devam ettirmişlerdir. Özbeklerin çoğunluğu ise yerleşik düzene geçerek şehirlerde yaşamaya başlamışlardır.

Konargöçerlerde çadırın yapımında, iç düzeninde, kurulmasında ve sökülmesinde kadınların sorumlu olması, yerleşiklerde ise kadınların vakitlerinin önemli bir kısmının ev içinde geçmesinden dolayı bu konuda ayrıntılı bilgi vermeye gerek duyulmuştur.

Türkmen çadırları avul, kibitka¹⁴⁰, kara ev, ak ev gibi şeklinde adlandırılırdı. Kara ev olarak adlandırılan çadırlar zamanla kararmış olan çadırlardı. Ak ev olarak adlandırılan çadırlar ise beyaz renkli çadırlar olup içleri de beyaz döşenmiş olurdu. Bu çadırlar daha çok yeni evlenenler ve özel misafirler için kurulan çadırlardı. Genel olarak Türkmen çadırları yazın serin kışın ise sıcak olurdu. Fırtınaya karşı oldukça dayanıklı olurlardı. Fırtına çıkacağı zaman çadırın ipleri gerdirilerek önlem alınırdı.¹⁴¹ Çadırın tepesinden kalın bir urgan sarkıtılıp uçlarına tahıl çuvalı veya başka bir ağırlık asılarak rüzgârın savurduğu keçeler bir arada tutulmaya çalışılırdı.¹⁴²

Çadırların yarı çapları genel olarak üç, üç buçuk metre genişliğinde olurdu. Çadırın iskeleti ağaçtan yapılırdı kafes şeklinde olup üzerine kıldan dokunmuş kalın keçeler giydirilirdi. Tepesinde dumanın dışarı çıkmasını sağlamak için yuvarlak bir boşluk bırakılırdı. Bu boşluk üzerinde de bir keçe bulunurdu ve aşağıdan bir ip vasıtasıyla istenildiği zaman kolayca açılıp kapatılırdı. Çadırın giriş kapısı her zaman kibleye karşı olurdu.¹⁴³ Mekân değiştirileceği zaman çadırın sökülmesinde ve kurulmasında sorumlu olan kişinin kadın olduğu düşünüldüğünde, çadırın ağaç iskeletini ve duvarlarını oluşturan kalın keçelerini nasıl kaldırıp indirdiği merak konusudur.

Seyahati sırasında Türkmen çadırında konaklama fırsatı bulan Lal, kaldığı çadırın küçük ama sağlam olduğunu ve iç duvarlarının ipekten işlenmiş güzel çiçek figürleriyle süslü olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s.36.

¹⁴¹ Vambéry, a.g.e., s.78-79.

¹⁴² Blocqueville, a.g.e., s.55.

¹⁴³ Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s.36.

¹⁴⁴ Lal, a.g.e., s.161.

Çadırların şekilleri zengin, yoksul fark etmeksizin aynı tarzda kurulurdu. Ancak zengin ailelerin çadırları daha iyi bir durumda olurdu.¹⁴⁵ Genel olarak çadırların içi oldukça sade olurdu. Çadırın ortasında, kubbenin tam altında daire şeklinde ateş yakılan alan bulunurdu. Zeminin yarısı keçeyle kaplı olurdu ve üzerinde halılar olurdu. Ev ahalisi gündüz bu halıların üzerinde oturur, gece ise yatarlardı. Özel yatak Türkmenler tarafından pek bilinmezdi. Ancak bazı çadırlarda dört ayak üzerinde keçe ile kaplı bir çeşit yatak bulunurdu. Giriş kapısının yanında yarım daire genişliğinde toprak alan bulunurdu ve burası mutfak olarak kullanılırdı. Eşya olarak çadırın içinde el değirmeni, semaver gibi mutfak eşyaları bulunurdu. Çadırın iç duvarlarına büyük boy deve çuvalları asılırdı. Bu çuvallar dolap görevini görürdü. Ev ahalisinin kişisel eşyaları ve bazı ev eşyaları içinde saklanırdı. Ayrıca yorganların, yastıkların bulunduğu, yerden biraz yüksek olan bir yüklük bulunurdu. Bunların yanı sıra evin erkeğine ait tüfek, eyer ve at koşum takımları bir kenarda asılı olurdu.¹⁴⁶ Geceleri çadırın içi çaydanlığa benzeyen uzun ve geniş ağızlı toprak lambalarla aydınlatılırdı.¹⁴⁷

Yaz kış çadırda konaklayan Kazaklar, çadırlarını kubitke, aul, ui, yurt şeklinde adlandırılırdı. Bu çadırlar göçebelik şartlarına oldukça uygun çadırlardı.¹⁴⁸ Yazın serin kışın ise sıcak olup kurulması ve toplanması kısa sürerdi. Hafif bir iskelet sistemi olan bu çadırlar yuvarlak şekilli olurdu.¹⁴⁹ Bu şekli verebilmek için çadırın iskeleti yapılırken özellikle eğri ağaçlar seçilirdi. Giriş kapısı olarak kullanılan kısmın iyi yontulmuş ağaçtan bir çerçevesi, eşiği ve iki adet kanadı bulunurdu.¹⁵⁰ Bu kısmın örtüsü katlanabilir şekilde yapılırdı.¹⁵¹

Çadırın iskeleti kurulduktan sonra üzeri genel olarak temiz ve kaliteli keçe ile kaplanırdı. Varlıklı olan ailelerin çadırlarının keçesi seçme yünden yapılırdı.¹⁵² Çadırın duvarlarını oluşturan keçeleri iyice sağlamlaştırmak için yün ipliklerden yapılmış geniş bağlar kullanılırdı.¹⁵³ Bu bağ çadırın ortasında dolaşırdı. Aynı şekilde çadırın dışında da bu iplerden olurdu. Zengin olan aileler bu bağları çeşitli renklerde yaparak çadırlarını

¹⁴⁵ Blocqueville, a.g.e., s. 55.

¹⁴⁶ O'Donovan, a.g.e., c.2, s.140-141.

¹⁴⁷ O'Donovan, a.g.e., c.1, s.213.

¹⁴⁸ Bacon, a.g.e., s.40.

¹⁴⁹ Schuyler, a.g.e., s. 35.

¹⁵⁰ Radloff, a.g.e., c.2., s. 235.

¹⁵¹ Schuyler, a.g.e., s.35.

¹⁵² Radloff, a.g.e., c.2., s. 236.

¹⁵³ Bacon, a.g.e., s. 51.

süslerdi.¹⁵⁴ Ayrıca çadırlarının içini ve dışını at kılından yapılan şeritlerle süslerdi. At kılı pahalı olurdu bundan dolayı herkes alamazdı.¹⁵⁵

Çadırın içinde ateş yakıldığı zaman dumanın dışarı çıkmasını sağlamak için tepe kısmında açıklık bırakılırdı.¹⁵⁶ Çadırda pencere gibi bir açıklık olmadığı için tepede bırakılan bu açıklığın sadece ateş yakıldığı zaman değil gün içinde çadırın içini havalandırma amacıyla kullanılması muhtemeldir.

Mac Gahan, gece olduğu zaman çadırın içinde yanan ateşin dumanı söndürülüp, tamamen karanlıkta kalındığında çadırın tepesinde bulunan dumanın çıkmasını sağlayan deliğin aşağıdan bir iplik vasıtasıyla çekilerek tahta kapak kapandığını ve çadırın içinin ısındığını aktarır. Gayet güzel dokunmuş yerli halıların üzerine uzanıp pek rahat uyduğunu ifade eder.¹⁵⁷

Kazaklar, çadırın içini ısıtmak için bozkıra özgü bir bitki olan saksaul yakarlardı. Bu bitki yakılınca oluşan kömürler, közlerini yarım gün boyunca koruyup, çadırını içine gece boyunca hoş bir sıcaklık yayardı. Bu sebeple bozkırın göçebe toplulukları bu bitkiyi oldukça fazla kullanırdı.¹⁵⁸

Çadırın içinde mutfak olarak kullanılan alan kamıştan bir paravanla oturma yerinden ayrı tutulurdu.¹⁵⁹ Ayrıca çadırın bir köşesi halı ile döşenmeyip açıkta bırakılırdı. Burada çadır halkı elini yüzünü yıkayıp, abdest alırdı. Mac Gahan, misafir olarak Kazak çadırında bulunduğu sırada açık bırakılan bu alanda elini yüzünü yıkadığını ve sonra ev ahalisinden bir kızın bu ıslanan yere kum döktüğünü ve yerin kısa sürede kuruyup eski haline geldiğini aktarmıştır.¹⁶⁰

Mutfak dışında çadırın içinde ayrı bölmelerin, odaların varlığından eserlerini incelediğimiz seyyahlar bahsetmemişlerdir. Ancak Kazak çadırında bir gece geçiren Mac Gahan, yatma vakti geldiğinde çadırın ortasına kırmızı bir perde çekildiğini ve bir tarafta ev halkının diğer

¹⁵⁴ Radloff, a.g.e., c.2., s.235., Schuyler, a.g.e., s.35.

¹⁵⁵ Radloff, a.g.e., c.2., s.230.

¹⁵⁶ Schuyler, a.g.e., s.35.

¹⁵⁷ Mac Gahan, I.A., (1995). Hive Seyahatnamesi ve tarihi: Musavver, Çev. Kolağası Ahmed, haz. İsmail. Aka, Akademi Kitabevi, s.20.

¹⁵⁸ Zarcone, a.g.e., s.83

¹⁵⁹ Radloff, a.g.e, c.2., s. 236.

¹⁶⁰ Mac Gahan, a.g.e., s. 31.

tarafında kendisinin uyuduğunu aktarmıştır.¹⁶¹ Bu bilgidan yola çıkarak mahremiyet gerektiren durumlarda perde ile ayrı bir oda oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

Çadır ahalisinin ve önemli konukların oturacağı, uzanacağı alana halılar, daha sıradan kişilerin oturabileceği yerlere ise keçe örtüler serilirdi. Eşyaları saklamak için sandıklar bulunurdu. Yeme-içme için kullanılan mutfak eşyalarının ve yorgan, yastık adedinin çokluğu Kazak çadırlarında ilk göze çarpan eşyalar arasında olurdu.¹⁶²

Yerleşik hayatı benimseyen Özbekler, deprem korkusundan dolayı evlerini genelde tek katlı inşa ederdi.¹⁶³ Evlerin ana malzemesi kil, kurutulmuş tuğla ve ahşaptan oluşurdu. Kapılar, pencere çerçeveleri ve çatı ahşaptan oluşurdu ve bunlar için genel olarak kavak ve söğüt ağaçları kullanılırdı. Ana giriş kapısı genelde iki tane olurdu. Bu kapılar ortalama bir insan boyundan alçak yapılırdı ve bundan dolayı içeri girerken hafif eğilerek girilirdi.¹⁶⁴ Evlerin iki adet kapısının olması muhtemelen kadınlara ayrı giriş verildiği içindir.

Bonvalot, Özbek erkeklerinin kadınlarını kapalı tutma ve erkek arkadaşlarını sık sık evde ağırlama alışkanlıkları olduğu için evlerini, her birinin ayrı avlusu olan iki kısma ayırdığını aktarmıştır. Eşkiri veya içeri denen kısımda kadınlar, yabancıların bakışlarından uzak rahatça dolaşır ve işleri ile meşgul olurlardı. Taşkiri veya Birun denilen diğer avluda ise erkek konukların atlarının ve arabalarının muhafaza edildiğini ve yine bu kısımda erkek erkeğe eğlenip vakit geçirirlerdi.¹⁶⁵

İki avlunun etrafı da yüksek duvarla çevrili olurdu ve bu sayede dışarıdan görülmezdi. İki kısım için geçişleri sağlayan bir koridor bulunurdu. Bu koridorla iç kısma yani evin kadınlarının daha çok vakit geçirdiği bölüme geçilirdi.¹⁶⁶

Evin iç kısmında birkaç oda, mutfak ve küçük bir kiler bulunurdu. Odaların sayısı ailenin büyüklüğüne göre değişirdi. İmkân varsa çocuklar aileden ayrı odalarda uyurdu. Eğer birden fazla eş varsa hepsinin ayrı odaları olurdu. Varlıklı ailelerde mutfak yaşam alanından ayrı bir yerde yapılırdı. Tuvaletler ise genelde yapının dışına ya da ahırın içine yapılırdı ve en

¹⁶¹ Mac Gahan, a.g.e., s.34-35.

¹⁶² Radloff, a.g.e., c. 2. S.236.

¹⁶³ Meakin, a.g.e., s.110.

¹⁶⁴ Bonvalot, a.g.e., s.41.

¹⁶⁵ Bonvalot, a.g.e., s.41.

¹⁶⁶ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.83.

sıcak günlerde bile daima temiz olurdu. ¹⁶⁷ Bunlara ek olarak bazı evlerde yiğit hane adı verilen erkek hizmetlilere ait oda bulunurdu. ¹⁶⁸

Evlerin sokağa bakan tarafları penceresiz duvarlardan oluşurdu. Dış avlunun belli bir düzeni olmazdı. Burada erkek misafirler için etrafı perdelerle ve sedirle çevrili bir alan bulunurdu. Eğer avlu yeteri kadar genişse havuz da olurdu. Bunların dışında her iyi döşenmiş avluda birkaç sıra çiçek ve çeşitli ağaçlar bulunurdu. Yazın çok sıcak olmadığı sürece avluda vakit geçirilirdi. Yoksul ailelerin evleri küçük olduğundan dolayı içeri dışarı kısımları olmazdı ve oda sayısı genelde iki ile sınırlı olurdu. ¹⁶⁹

Zengin bir Özbek ailenin evine misafir olan Schuyler 'in verdiği bilgilere göre; Aile varlıklı olduğundan dolayı evin üç tane iç avlusu vardı. Bunun sebebi evde bulunan kadınların rahat hareket etmesini sağlamaktı. Bu kısma yabancı erkeklerin girmesi uygun görülmezdi. İç avlu içinde evin erkeklerinin ayrı bir alanı vardı. Yerden yüksek olan ve çimlerle döşeli bir alanda, ağaçların gölgesinde havuzun yanında bir seki bulunurdu. Misafir odasında ağırlanan seyyah yerlerin Türkmen kilimleriyle kaplı olduğunu, bunların üzerine oturduklarını ve yere oturmak biraz zahmetli olduğu için oturmalarına destek olarak üzerinde ince çizgileri bulunan ipek kumaştan yapılmış minderler verildiğini belirtmiştir. Ayrıca evin balkona açılan bir odası, misafir odası, bir veya iki tane daha küçük odası olduğunu eklemiştir. Kadınların avlusunda bulunan odaların da benzer olduğunu belirten Seyyah, her odada zengin oymalar ve penceresiz ancak dikdörtgen deliklere sahip iki kanatlı ahşap kapıların olduğunu, duvarlarda üst kısmı kemerli çok sayıda oyuklar bulunduğunu ve bunların kitap, yiyecek, kavanoz, ibrik, demlik gibi şeyleri koymak için raf olarak kullanıldığını aktarmıştır. Duvarların meyve, çiçek buketleri ve nadiren hayvan resimleriyle süslendiğini ancak hayvan resimlerinin dini açıdan uygun olmadığı için kullanılmadığını, tavanların ise parlak renklerle boyandığını ve özenerek yapıldığında oldukça güzel olduğunu belirtmiştir. Dış avluda atlarla ilgili ve erkeklerin kullandığı eşyaların olduğunu, iç avluda ise kadınlara ait eşyaların, giysi bohçalarının ve mutfak eşyalarının bulunduğunu belirtmiştir. ¹⁷⁰

Bacon, Özbek evlerinin bütün estetiğini halı, minder, boyalı ve oymalı tahta işleri, duvar resimleri gibi eşyaların oluşturduğunu belirtir. Durumu iyi olmayanların evlerinde ise daha

¹⁶⁷ Bonvalot, a.g.e., s. 41; Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.83.

¹⁶⁸ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.81.

¹⁶⁹ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 80-84.

¹⁷⁰ Schuyler, a.g.e., s.116-118.

az kalitede keçe halılar ve bakırdan yapılmış ev eşyalarının başlıca eşyaları oluşturduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹

Evlerde kışın pencerenin karşısına gelecek bir yerde küçük, kare bir delikte ateş yakılırdı. Verilen diğer bir bilgiye göre kışın ev ahalisi bir odada üstüne pamuklu geniş bir örtü örtülen, altına bir mangal yerleştirilen ve sandal adı verilen alçak, tahtadan bir masa etrafında toplanırdı. Herkes örtünün bir ucunu üzerine çeker, bacaklarını saklar ve birbirine sokulan insanlar uzun kış geceleri bu vaziyette geçirirlerdi. Evlerin içini aydınlatmak için iç yağından yapılmış bir kandil veya yağ içine batırılmış bir fitil kullanılırdı. Nadiren geç yattıkları için aydınlatma büyük bir sorun olmazdı.¹⁷²

Hareketli yaşam tarzına sahip olan Türkmenler ve Kazaklar, kadınlarının elleriyle keçeden yaptıkları ve yine kadınların kurup söktükleri çadırları ile istedikleri vakit, mekân değiştirebilmişlerdir. Bu çadırlar zorlu kış şartlarında ve bunaltıcı yaz sıcaklarında Kazak ve Türkmen ailelerinin adeta sığınağı olmuştur. Aynı zamanda tüm ailenin bir arada olmasını sağlayan çadır hem somut hem soyut olarak Türk topluluklarının ihtiyacını karşılamıştır.

Yerleşik düzeni tercih etmiş olan Özbekler ise coğrafyanın depreme elverişli olmasından dolayı yapılarını buna göre az katlı inşa etmişlerdir. Evlerin planını etkileyen en önemli faktör ise haremlik selamlık yaşama anlayışı olmuştur. Evin reisi ekonomik durumu yeterliyse eğer evini, eşinin ve evde bulunan diğer kadınların ayrı olarak vakit geçirebileceği şekilde inşa etmiştir. Yani dini yaşam biçimleri Özbeklerin yaşadıkları mekânı etkilemiştir diyebiliriz.

4.2. Evlilik ve Düğün Adetleri

Ailenin meydana gelmesi evlilik yoluyla gerçekleştirilirdi. Evlilik ise bir erkek ve kızın baba ocağından ayrılarak yeni bir ev meydana getirmeleriyle oluşurdu.¹⁷³ Eski Türk topluluklarında ev ve evlenme kutsal kabul edilirdi.¹⁷⁴ Öyle ki aile reisinin önemli görevlerinden biri yaşı gelen erkek ve kız evlatlarını evlendirerek soyunun devam etmesini sağlamak idi.¹⁷⁵ Bu başlık altında Türkmen, Kazak ve Özbek topluluklarında evliliğin aşamaları ve gereklilikleri incelenmiştir.

¹⁷¹ Bacon, a.g.e, s.88.

¹⁷² Bonvalot, a.g.e., s. 42.

¹⁷³ Kafesoğlu, a.g.e., s.

¹⁷⁴ Sevinç, N. (2007). Türklerde Kadın ve Aile, Bilgeoğuz yayınevi, İstanbul, s.111.

¹⁷⁵ Koca, a.g.e., s. 144-145., Kabaklı Çimen, a.g.e., s. 129.

Türkmenlerde genç yaşta evlenmek yaygın görülen bir durumdu. Bunun sebeplerinden bir tanesi gencin cinsi ihtiyacı hissetmeye başlaması ve bunun sonucunda umumi ahlakı bozacak hallere düşmesini önlemektir. Diğer bir sebep ise çok fazla erkek çocuk sahibi olmasına zaman ve imkân vermek idi. Çok sayıda evlat ve torun sahibi olmak Türkmenler arasında iftihar edilecek bir durumdu.¹⁷⁶

Erkek çocuklar on bir yaşına vardıklarında babaları kendilerine bir kız nişanlardı. Bu nişanlanma adeti aytışma olarak adlandırılırdı. Gelin olarak alınacak olan kızın aynı kabileden olması şart değildi. Ancak Yamut ve Teke Türkmenleri aralarındaki düşmanlık sebebiyle birbirlerine kız alıp vermezlerdi. Aytışma töreni yapıldıktan sonra kız ve erkek ergenlik çağına gelince düğün yapılırdı. Bu düğünden sonra kız, bir gece kocasının evinde kalıp babasının evine geri dönerdi ve bir sene boyunca çeyiz hazırlardı. Sene sonunda çeyizini bitirirse devamlı olarak kocasıyla yaşayacağı evine giderdi. Ancak tamamlayamazsa kocasıyla bir iki ay oturup, babasının evine tekrar geri dönüp hazırlıklarına devam ederdi. Mehmet Emin Efendi Türkmenlerin bu geleneğe oldukça bağlı olduklarını belirtir.¹⁷⁷ Seyyahlar, evlenecek olan kızın bir sene boyunca tamamlanması gereken çeyizin miktarı hakkında bilgi vermemiştir. Genel olarak baba evine dönüp çeyiz hazırladıklarından bahsetmişlerdir.

Genelde 16-17 yaşlarında evlenen Türkmen kızlarına aileleri ağır işler yaptırmazlardı. Bunun nedeni ise kızın güzelliğini korumak ve böylece yüksek kalım almaktı. Türkmen kadınları yüzlerini örtmediği için erkek tarafı kız beğenirken zorlanmazdı. Genç kızlardan birisini gözüne kestiren erkek tarafı, akrabalarından veya dostlarından birisini arabulucu olarak kız tarafına gönderirdi. Arabulucu kişi, başlık parasını ve kız tarafının şartlarını öğrenirdi. Başlık parası kızın sahip olduğu güzelliğe göre değişirdi. Normal bir kız için 60 veya 80 tümen ödenirken sağlıklı, güzel bir kız için 100 veya 160 tümen ödenirdi. Taraflar arasında anlaşma sağlanınca bir din adamı çağrılıp söz yapılır ve düğün tarihi belirlenirdi. Düğün yapılmaya kadar erkek tarafı gelinin evine hediyeler gönderirdi.¹⁷⁸ Evlilikler 16-17 yaş civarında yapılmasına rağmen nişan yapmanın çok daha erken yaşlarda yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamanın munasip görülen gelin adayının başka biriyle evlenmesini engellemek ve kalım miktarını biriktirmek için yapılmış olması muhtemeldir.

¹⁷⁶ Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s.60.

¹⁷⁷ Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s. 52.

¹⁷⁸ Blocqueville, a.g.e., s. 66.

Diğer yandan Burnaby, Türkmenlerin boylarda ki en güzel kızın kiminle evleneceğine dair yaptığı bir uygulamadan bahseder. Buna göre; yurttan bulunan, evlenme yaşı gelen erkeklerin tümü bir araya toplanırdı. En güzel gelin adayını seçilen genç kız kendisi için bir at seçip, dört nala kaçmaya başlardı. Taliplileri de genç kızın yakalamaya çalışırdı. Bu esnada kız, sevdiği kişinin onu yakalayabilmesi için ona doğru kaçmaya çalışırdı. Bu kovalamacanın sonunda kızın yakalayan kişi eşi olurdu. Tören dağılırken erkek, kızın kendi çadırına götürürdü.¹⁷⁹ Vambery bu olayın düğün günü yapıldığını ve damadın arkadaşlarıyla beraber kızın atını yakalamaya çalıştığını aktarır. Bunun tüm Orta Asya konargöçerleri arasında oynanan bir oyun olduğunu belirtir.¹⁸⁰

Düğün günü gelince erkek tarafı gelini alıp yeni evine getirmek için yola koyulurdu. Damadın annesi, kız kardeşleri, akrabaları, dostları hazırlanırdı. Üç veya dört devenin üstüne muhtemelen kız tarafına hediye olarak verilecek olan halılar, renkli ipek kumaşlar yüklenirdi. Erkeklerin bir kısmı silahlı ve atlı olarak düğün alayının önüne geçirdi. Diğer kısmı ise yaya olarak kadınların arkasında yürürlerdi. Gelin olacak kızın çadırına yaklaşıncaya silahlı olanlar havaya ateş edip atlarıyla gösteriler yapardı. Daha sonra kızın çadırına girip kızın dışarı çıkarmaya uğraşırlardı. Kız, çadırı terk etmeye razı olunca erkek tarafının getirdiği bir halının üstüne oturtulurdu. Halının dört ucundan erkekler tutarak gelini kaçırmaya çalışırlardı. Gelinin akrabaları halıyı taşıyanların peşine düşüp ellerine geçen taş, toprak parçalarını fırlatırlardı. Gelini kaçıran kişiler develerin yanına ulaşıncaya bu takip sona ererdi. Halının üstündeki gelinin üstü başı düzeltilirdi. Gelin, damadın ailesi ve akrabalarıyla birlikte kafilenin başına geçirdi. Böylece gelin alayı erkeğin evine doğru yola koyulurdu. Çadıra varılınca kadınlar gelini çadırın arka kısmına götürürlerdi. Çadıra komşu kadınlar gelerek gelini ziyaret edip iyi dileklerde bulunurlardı. Bu sırada erkekler çadıra alınmazdı, onlar da yemek vakti gelinceye kadar at oyunu, güreş gibi çeşitli oyunlarla meşgul olurlardı.¹⁸¹ Gelinin, babasının çadırından alınıp yeni yaşayacağı çadıra getirilene kadar çeşitli ritüellerin uygulandığı görülmektedir. Günümüzde Anadolu Türklerinde hala benzeri ritüellerin uygulanmaya devam edildiği bilinmektedir.

Düğünden sonraki ilk on dört gün boyunca gelin, yeni çadırında oturup nakış, oya gibi el işleri ile meşgul olurdu. Bu zaman zarfında kocasının ailesi, akrabaları kendisine refakat ederdi. Ancak erkeklerin, gelini ziyaret etmesine izin verilmezdi. On dört gün sonra damadın

¹⁷⁹ Burnaby, a.g.e., s. 223.

¹⁸⁰ Vambery, a.g.e., s. 77.

¹⁸¹ Blocqueville, a.g.e., s. 66-67.

akrabaları, gelini babasının evine götürüp orada bırakırdı. Kız, babasının evinde bir yıl veya on sekiz ay kadar kalırdı. Bu sırada halı, kilim, çuval gibi dokuma işleri ile uğraşırdı. Damat ise zaman zaman eşini ziyarete giderdi. Kararlaştırılan süre dolunca erkek tarafı kızı almak için yine kız evine giderdi. Gelin süslenmiş bir devenin üzerine bindirilip, kocası ile birlikte yeni evine doğru yola çıkardı. Bu vesile ile düzenlenen eğlence yalnız aile arasında olurdu.¹⁸²

Ekonomik durumu iyi olmayan Türkmenlerde nişan süresi uzun tutulmazdı. Çünkü damat adayı kalımı taksitler halinde ödeyebilirdi. Kalım tamamen ödeninceye kadar kız, ailesinin yanında kalmaya devam ederdi. Ödeme çok geciktirilirse anne ve baba kızlarını başka bir talibe verebilirdi. Ancak genç kız, baba ocağından kaçıp erkeğin çadırına varırsa artık ailesinin kalımın ödenmeyen kısmını talep hakkı ortadan kalkardı.¹⁸³

Kazaklarda, baba tarafından yedi kuşak yakınıyla evlenmek yasaklı bir durumdu. Bundan dolayı nişanlanan çiftler genelde birbirinden uzak yerlerde yaşayan, birbirlerini tanımayan kişiler olurdu.¹⁸⁴

Nişan, taraflar daha küçük yaşta yapıldı. Erkek çocukları on iki ile on beş yaşları arasında kız çocukları ise ergenliğe girmeden nişanlandırılırdı. Nişan, kız ve erkek tarafı arasında anlaşarak yapıldı. Damadın ailesi kız tarafına kalım öderdi. Bu ödeme çoğu zaman hayvan verme şeklinde olurdu. Kalım, damadın kıza ve ileride olacak çocuklarına bakabileceğini gösteren bir garanti olarak görülürdü. Kalımın büyüklüğü damadın ekonomik durumuna göre değişirdi. Ancak genelde yüksek miktarda olurdu ve bazı aileler bu ödemeyi taksitle yapardı. Kalım miktarı yüzünden otuzlu yaşlara kadar evlenmeyenler olduğu gibi birbirinden kız olarak kalımdan kurtulanlar da olurdu.¹⁸⁵

Kalım ödemesi tamamlandığında ve gelin olacak kız yeterince yaş aldığı zaman damadın evine taşınırdı. Bu aşamada erkek tarafı, kızın ailesine önceki verilene ek olarak hayvanlar hediye ederdi. Ancak bu daha çok zengin ailelerde olan bir durumdu. Kız damat evine taşınmadan önce düğün eğlencesi başlardı. Bunun için erkek önceden kızın ailesine gidip görüşürdü. Sonra düğün için bozkırın her tarafından gelin ve damat tarafının akrabaları,

¹⁸² Blocqueville, a.g.e., s.67.

¹⁸³ Blocqueville, a.g.e., s. 67-69.

¹⁸⁴ Bacon, a.g.e., s.46.; Gömeç, S. Y., (2018) Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi, Berikan Yayınevi, s. 115-116.

¹⁸⁵ Bacon, a.g.e., s.46.

arkadaşları toplanırdı. ¹⁸⁶ Düğünler genelde yazın sonlarına doğru veya sonbaharda yiyeceğin bol olduğu zamanlara denk getirilirdi. ¹⁸⁷

Kazak düğün törenleri yemek ziyafetlerinin, oyunların, at yarışlarının olduğu büyük şenlikler şeklinde olurdu. Sırf eğlenceye katılmak için iki üç gün at sürüp uzun yollar kat edip gelenler olurdu. Türkmenlerde olduğu gibi Kazaklarda da gelinin kaçtığı taliplilerin onu kovaladığı yarış yapılırdı. Bu oyun evliliğin bir parçası olarak görülürdü. Kız bir yandan atıyla hızla kaçarken bir yandan da elindeki kamçıyı yaklaşan damat adaylarına sallardı. Hoşlanmadığı taliplerini uzaklaştırırken, hoşlandığı kişiye doğru atını sürerdi. Kıza talip olan erkek, kızın babasıyla kalım olarak adlandırılan başlık parası için miktarda anlaşmaya çalışırdı. Ekonomik durumu iyi olanlar için kırk yedi at olan kalım miktarı orta halliler için otuz yedi sığır ve birkaç attan oluşurdu. ¹⁸⁸

Damat, gelinin çadırına girmeden önce birtakım adetler uygulanırdı. Buna göre; orada bulunan kadınlar gelinin faziletlerini, erkekler ise damadın kahramanlıklarını şarkılarla söylerdi. Daha sonra damat gelinin çadırına girmeye çalışırdı. ¹⁸⁹ Bu esnada gelinin arkadaşları damadın çadıra girmesine engel olmaya uğraşırdu. Ellerinde tuttıkları çubuklarla damada vururlardı. Bekar kızların yaşça büyük olanları bu sırada oldukça eğlenirdi. Damat çadırına girdikten sonra çift yalnız bırakılırdı. Bu arada yemek kazanları durmadan kaynardı. Düğüne katılan misafirler verilen ziyafete destek olarak hayvanlar getirirdi. Bazen yüzlerce koyun ve kırk-elli kadar at kesilirdi. Erkekler birbirleriyle güreşirdi ve 20-30 mil mesafeli at yarışları yapılırdı. Başarılı bir binicinin bu yarışlardan sekiz, dokuz at kazanarak ayrıldığı zaman olurdu. Ziyafet bittiğinde kesilmeyen hayvanlar ödül olarak dağıtılırdı. ¹⁹⁰

Özbeklerde ise kızlar için 11- 12 erkekler için ise 15-16 evlilik için ideal yaş aralığıydı. Çocukları bahsi geçen yaşlara geldiği zaman aileleri onlar için uygun eş adayı aramaya başlardı. Uygun eş aranırken iki ailenin sosyal durumlarının eşit konumda olmasına dikkat edilirdi. Uygun bir gelin adayı bulununca anne, kız kardeş veya yakın akrabalarından biri arabulucu olarak kız tarafına gönderilirdi. ¹⁹¹ Yani evliliklerde aşk ve duygular pek dikkate

¹⁸⁶ Burnaby, a.g.e., s. 221.

¹⁸⁷ Bacon, a.g.e., s.51.

¹⁸⁸ Schuyler, a.g.e., s.39-40

¹⁸⁹ Schuyler, a.g.e., s. 30-41.

¹⁹⁰ Burnaby, a.g.e., s. 222-223.

¹⁹¹ Schuyler, a.g.e. s.139., Nalivkin and Nalivkina 163; Bacon, a.g.e., s. 69.

alınmazdı.¹⁹² Ancak Nalivkin, çok sık rastlanmasa da duygulara dayalı evliliklerin olduğunu belirtmiştir.¹⁹³

Teklif kabul edildiği vakit gelin adayının annesi arabulucu ile erkek tarafına eşarp, havlu gibi hediyeler gönderirdi. Ancak bazen kız tarafı düşünmek için zaman isterdi. Kızlarının uzak bir yere gelin gidip yalnız hissetmemesi için damadın yakın çevreden biri olmasını arzu ederlerdi. Diğer yandan damat tarafı da gelin adayının yakın çevreden, bildikleri biri olmasını tercih ederdi. Böyle olduğu zaman kalımın ödenmesi daha kolay olurdu ve kız tarafını daha önceden tanıdıkları için oluşabilecek sorunları kendi aralarında hızlıca çözebilirlerdi.¹⁹⁴ Özbekler arasında teyze ve amca çocuklarının evlenmesinde sakınca görülmezdi ancak aynı evde büyüyenlerin evlenmeleri onaylanmazdı.¹⁹⁵ Bazı aileler çocukları daha beşikteyken kendi aralarında evlilik anlaşması yaparlardı. Bu tür evliliklerin yapılma nedenlerinden biri aileler arasında var olan yakınlık ikicisi ise bu tür anlaşmalarla kalım konusunda ortak paydada buluşmak daha kolay olurdu. Nalivkin, bu geleneğin daha çok kalımın yüksek olduğu yerlerde uygulandığını belirtir.¹⁹⁶

Kız tarafının düşünmek için zaman istemesinin üzerinden belli bir süre geçince arabulucu cevap almak için tekrar kız evini ziyaret ederdi. Olumlu haber alınınca erkek tarafına haberi götürürdü. Bunun üzerine damat ve ailesi gelin adayının evini ziyaret ederdi. Bu görüşme esnasında kalım, mihr gibi ayrıntılar üzerinde konuşulurdu. Tanışma ve evlenme arasındaki süre birkaç günden birkaç yıla kadar uzayabilirdi.¹⁹⁷

Bu konularda karşılıklı olarak anlaşılırsa damadın akrabaları gelinin evini üçüncü kez ziyaret eder ve çeşitli kumaşlar, ayakkabılar, pilav, ekmek gibi çeşitli hediyeler götürürdü. Varlıklı ailelerde ilk hediyein değeri çok yüksek olurdu. Bu değerli hediyeler damadın evinden gelinin evine tepsilerle taşınır ve benzer hediyeler gelin evinden damadın evine yine aynı şekilde tepsilerle taşınırdı. Yoksul ailelerde ise gelin tarafına verilen ilk hediyeler çok pahalı olmazdı. Daha çok bir yük araba dolusu yakıt ve tahıl gönderilirdi. Bunun yanında daha önce anlaşılan miktarda kalım miktarının tamamı veya taksiti de hediyelerle birlikte verilirdi.¹⁹⁸

¹⁹² Bacon, a.g.e., s. 71.

¹⁹³ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 163.

¹⁹⁴ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.162-163.

¹⁹⁵ Bacon, a.g.e., s. 69.

¹⁹⁶ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 163.

¹⁹⁷ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 163-165.

¹⁹⁸ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., 164.

Erkek tarafı kalım ve düğün masraflarını karşılarken kız tarafı da çeyiz hazırlardı. Çeyiz; halı, mutfak eşyaları, yatak, yorgan, gelinin el işleri ve giyeceklerden oluşurdu. Yani evin içini doldurup, döşemek kız tarafına aitti. Kalım ve çeyizin birbirine eşit olması istenilirdi. Kalım, gelinin kendisine verilirdi.¹⁹⁹ Ancak ekonomik durumu iyi olmayan kız ailesi, aldıkları kalımla çeyiz hazırlardı.²⁰⁰ Bazen taksitle ödenen kalımı kız tarafı düğünden çok önce başka ihtiyaçlarına harcadıkları için genç çiftin evlendikten sonra ekonomik sıkıntılar çektikleri görülürdü.²⁰¹

Kalım damadın kendisi ya da ailesi tarafından ödenirdi. Şehirlerde para ile kışlaklarda ise hayvan veya tahıl ile ödeme yapılırdı. Kalımın miktarı şehirde yaşayan kız için farklı kışlakta yaşayan kız için farklı olurdu. Damat tarafının ekonomik durumuna bağlı olarak kalım ya hemen ya da taksitler halinde uzun bir süreye yayılarak ödenirdi. Taksit olarak ödenen kalım miktarı genellikle yıllık olarak ramazan arifesinde ödenirdi ve bu ödemenin yanında geline ayakkabı, kıyafet, kumaş gibi hediyeler de alınırdı. Bu zaman aralığında damadın ailesi kız tarafıyla olan ilişkilerini olabildiğince iyi tutmaya çalışırdı.²⁰²

Damat ve ailesinin yoksul olduğu durumlarda kalımın ödemesi iki veya üç yıl sürebilirdi. Bu durumda nişan ile düğün arasındaki süre uzardı. Genç kızın evlenme yaşı geçmesine rağmen kalımın tamamlanması beklenirdi.²⁰³ Kalım tamamlanmayana kadar nikah, düğün olmazdı.²⁰⁴ Ancak Schuyler kalımın tamamının düğünden önce muhakkak ödenmesinin şart olmadığını belirtmiştir.²⁰⁵

Kalım miktarının yarısı ödendikten sonra erkek tarafı herhangi bir sebepten ötürü kız gelin olarak almaktan vazgeçerse, kız tarafı aldıkları kalımın geri ödemesini yapmazdı. Kalım ödendikten sonra gelin adayının ölmesi gibi durumda ise kız tarafı yeni bir gelin arayışına girerdi.²⁰⁶

Kalım ödendikten sonra aileler arasında düğün günü kararlaştırılırdı. Her şey kesinleşince dini nikah gerçekleştirilirdi. Dini nikah gelinin evinde yapılırdı. Bunun için mahallenin imamı kız evine davet edilirdi. Gelin odanın bir köşesinde, perdenin arkasına otururdu. Damat iki veya daha fazla yakınıyla beraber gelirdi. İmam gelin ve damada birbirleriyle

¹⁹⁹ Schuyler, a.g.e., s. 140; Bacon, a.g.e., s. 69, Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.164.

²⁰⁰ Meakin, a.g.e., s.140.

²⁰¹ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.166.

²⁰² Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.164.

²⁰³ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.166.

²⁰⁴ Meakin, a.g.e., s. 138.

²⁰⁵ Schuyler, a.g.e., s.140.

²⁰⁶ Bacon, a.g.e., s. 69; Schuyler, a.g.e., s. 140.

evlenmeyi kabul edip etmediklerini sorardı. Karşılıklı anlaşma sağlanınca imam duasını eder ve nikah sonuçlanırdı. Damat ve gelin isterse evliliklerine dair bir yazı hazırlanırdı ve mahallenin kadısı tarafından onaylanırdı. Damat ve onunla birlikte gelen yakınlarına yemek ikram edilir ve sonra damat tarafı kız evinden ayrılırdı.²⁰⁷

Ancak dini nikah yapılırken gelin ve damadın bu merasime katılmadıkları ve onların yerine vekaleten yakın akrabalarının katıldığına dair aktarımlarda vardır.²⁰⁸ Schuyler de gelin ve damadı temsil eden vekillerin, din adamıyla aynı odada bulduklarını ve evlenmek isteyen kişilerin, birbirleriyle evlenmeye razı olup olmadıkları gibi soruların bu kişilere sorulduğunu belirtir. Cevaplar olumlu olduğu takdirde dua okuyup evlilik akdini hazırlardı. Hazırlanan evlilik akdini kendisi imzaladıktan sonra vekillere imzalatır ve son olarak Fatıha suresi okuyarak nikahı tamamlardı. Evlilik akdi gelinin kendisine veya vekiline verilirdi.²⁰⁹

Tanışma, nişan, düğün gibi ritüeller süresince damat adayı evleneceği kızı göremezdi. Bu durum Özbekler arasında normal karşılanan bir durumdu.²¹⁰ Ancak Schuyler ciddi olarak evlenme niyetiyle kız tarafını ziyaret eden damat adayının kızı peçesiz olarak görebildiğini belirtir.²¹¹ Diğer yandan nikah ve düğün arasında gelin ve damadın gizlice görüştüklerine dair kayıtlarda bulunmaktadır.²¹² Bazen damat adayının evleneceği kızı nikahtan önce gizlice görmek için arabulucuya veya kızın yakın akrabalarına rüşvet verdiği bilinir.²¹³

Dini nikahtan sonra düğün töreni yapılırdı. Düğünler genelde sonbahar veya kış ayına denk getirilirdi. Düğün ziyafeti için hazırlanacak olan yemeklerin tahılları bahar ve yaz aylarında hazırlanırdı. Eğer damat kalımı geciktirmeden ödediye düğünün yapılacağı tarih çok önceden belirlenmiş olurdu. Düğün gününden önce gelin için gelinin kız arkadaşlarının çoğunlukta olduğu bir eğlence düzenlenirdi. Beraber şarkı söyler, oyunlar oynar ve yemek yerlerdi.²¹⁴

Düğün töreni gelinin evinde yapılırdı. Her iki tarafın akrabaları, komşuları, dostları katılırdı. Erkek ve kadınlar ayrı yerlerde eğlenirdi.²¹⁵ Kadınlar evin içi kısmında, erkekler ise mihman

²⁰⁷ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.168.

²⁰⁸ Meakin, a.g.e., s.138.

²⁰⁹ Schuyler, a.g.e., s. 141.

²¹⁰ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.162.

²¹¹ Schuyler, a.g.e., s. 140.

²¹² Meakin, a.g.e., s. 138; Bacon, a.g.e., s. 70.

²¹³ Meakin, a.g.e., s. 140.

²¹⁴ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.168.

²¹⁵ Bacon, a.g.e., s. 70.

hanede misafir edilirdi. Davetliler tamamlanınca yemek ziyafeti başlardı.²¹⁶ Ziyafet bütün gece boyunca devam ederdi. Eğlence bittiğinde davetliler düğün sahiplerinden aldıkları hediyelerle beraber düğün yerinden ayrılırlardı.²¹⁷ Meakin, düğün eğlencesinin birkaç gün boyunca sürdüğünü belirtmiştir.²¹⁸

Düğün bittikten sonra gelin damada teslim edilirdi. Bu durum şehirlerde düğün bittiğinde, kırsaklarda ise birkaç gün sonra gerçekleşirdi.²¹⁹ Schuyler ise düğünden bir gün sonra gelinin damatla birlikte yeni evlerine gittiğini aktarmıştır.²²⁰

Gelin evden çıkmadan önce akrabaları, arkadaşları kız tarafının evine toplanırdı. Genç kız, beyaz ve dantelli kıyafetler giyinip, başını birkaç eşarpıla örtüp odanın ortasına otururdu ve yakın akrabaları etrafında ağlardı. Daha sonra genç kız dışarı kıyafetini giyinip babasıyla birlikte odadan dış bahçeye çıkardı. Bu sırada bir veya iki araba sokakta beklerdi. Gelin birkaç yakınıyla beraber bir arabaya binerdi. Diğer arabaya ise gelinin çeyizi doldurulurdu. Atlar arabayı çekerken çocuklar arabanın arkasından koşar bazıları ise tamburin²²¹ çalıp şarkılar söylerdi.²²²

Kızlarının baba ocağından ayrılmasının ertesi gününde anne ve baba kızlarını ziyarete gider ve damadın ailesine pilav, elbise gibi hediyeler götürürdü. Yeni evliler genellikle damadın ailesiyle yaşardı ancak ayrı bir odaları olurdu. Varlıklı ailelerde, düğünden bir yıl kadar sonra genç çiftin ayrı bir eve taşınmalarına müsaade edilirdi. Aile ile geçirilen bir yıl boyunca genç çiftin birbiriyle yaşamasına ve yeni gelinin ev işlerine alışması sağlanırdı.²²³

Sonuç olarak soyun devam edebilmesi için gereklilik olan aile kurumu Türk toplulukları içinde belli şartlar sağlanarak oluşturulmuştur. Bu şartlardan ilki uygun eş seçimi sonrasında ise seyyahların sık sık bahsettiği kalım ödeme geleneği en son olarak ise düğün töreni olmuştur. Kalım verme geleneği hem konar göçerler arasında hem yerleşikler arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Öyle ki süre ne kadar uzarsa uzasın, damat ve gelinin yaşları ne kadar geçerse geçsin kalım ödemesi tamamlanmadan çift birbirine kavuşmamıştır.

Konar göçer hayat tarzına sahip olan Türkmenler ve Kazaklarda kalım miktarı Özbeklere göre daha fazla olmuştur. Bunun sebebi göçebe yaşam şeklinde kadınların daha fazla iş

²¹⁶ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 169.

²¹⁷ Schuyler, a.g.e., s. 141.

²¹⁸ Meakin, a.g.e., s.143.

²¹⁹ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 168.

²²⁰ Schuyler, a.g.e., s.141.

²²¹ Tamburin; Bir çeşit müzik aleti.

²²² Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 168-169.

²²³ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.169-170.

görmesine, aile içinde sorumluluklarının daha fazla olmasından dolayı olması muhtemeldir. Diğer taraftan yaşam şartları kalımın nasıl ödeneceğini de etkilemiştir. Şehirde yaşayanlar para ile kalım öderken, konar göçerler hayvan olarak ödeme yapmayı tercih etmişlerdir.

Eş seçiminde ise evlenen kişilerin arzuları dışında ailelerin rolü baskın olmuştur. Aileler, damat ve gelin adaylarının çocuklarına uygun ve onların ailelerinin de kendilerine denk, olması için eş seçiminde çocuklarını yönlendirmişlerdir.

4.3. Boşanma

Eski Türk ailesinde boşanma nadir karşılaşılan ve meydana geldiğinde ise pek hoş karşılanmayan bir hadise idi.²²⁴ Boşanma olayı genelde erkeğin yetkisinde olan bir durumdu. Ancak kadın, kocasından kötü muamele gördüğünde veya başka bir kadının söz konusu olması durumunda boşanma isteğinde bulunabilirdi. Boşanma durumunda kadın kusurlu bulunduğu takdirde nişanlanırken aldığı kalımı kocasına geri iade ederdi ancak erkek kusurlu bulunursa ödediği kalımı geri alamazdı ve karısının evlenirken çeyiz olarak getirdiği malları geri vermek durumunda kalırdı.²²⁵ Nitekim eserlerini incelediğimiz Seyyahlar da böyle bir durum ile çok karşılaşmamış olacaklar ki bu konudan pek nadir olarak bahsetmişlerdir.

O'Donovan Türkmenler arasında boşanmalarla pek karşılaşmadığını aktarmıştır. Bu durumu, evin reisinin erkek olmasına rağmen kadının hanenin rehberi konumunda olmasına ve neredeyse yurdun tüm işlerini üstlenmesine ve bundan dolayı boşanmanın pek karşılaşılan bir durum olmamasına bağlamıştır. Buna ek olarak boşanma durumunda daha çok masraf çıkmasının da boşanmaların nadir olmasının başka bir sebebi olduğunu aktarmıştır.²²⁶

Kadın, eşinin vefat etmesi durumunda mihr-i müeccel alırdı. Bu dokuz adet deveye denk gelen bir para miktarıydı. Dul kalan kadının alacağı mihr-i müeccel bedeli normalin iki katı olurdu. Yani dul kalan kadının değeri düşmez aksine artardı. Karısı vefat etmiş bir adam yeniden evlenmek istediğinde onun için bekar kızların kalımı daha pahalı olduğu gibi evlenmek istediği dul bir kadının kalımı da pahalı olurdu.²²⁷

Seyyahların notlarında Kazaklar arasında boşanmalara dair pek fazla bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Kazak kadınının kendisine şiddet uygulayan, ölümle tehdit eden kocasından şikayetçi olarak boşanabildiği, karısının vücudunun herhangi bir uzvuna zarar veya sakatlık veren erkeğe

²²⁴ Koca, a.g.e, s. 156., Kabaklı Çimen, a.g.e.,134.

²²⁵ Kabaklı Çimen, a.g.e., 134.

²²⁶ O'Donovan, a.g.e., c.2., s.412.

²²⁷ Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s. 54.

ceza verildiği bilinmektedir.²²⁸ Bunun yanı sıra bir erkek, karısını zina halinde yakalayıp, öldürürse ona ceza verilmezdi.²²⁹

Özbeklerde de kadının, kocasını boşaması çok nadir karşılaşılan bir durumdu.²³⁰ Schuyler, erkeğin herhangi bir sebep göstermeden istediği zaman karısını boşama hakkına sahip olduğunu ancak böyle bir durumda karısının bütün mülkünü ve hala ödememişse kalım tutarını da karısına vermek zorunda olduğunu belirtir. Fakat böyle bir boşanmanın belli şartların yerine gelmesi ile şahitlerin huzurunda gerçekleştirildiğini de ekler. Kadının zina yapması durumunda ise kocasının onu boşamasının yanı sıra ağır beddualar ettiğini belirtir. Böyle bir durumda zina yapan kadının tekrar evlenmesi de yasaklanırdı.²³¹

Ancak erkeklerin olduğu gibi kadınlarında evliliği feshetme, boşanma hakkı bulunurdu. Kadın; kocasından vücudunda izler bırakacak kadar şiddet görürse, kocası onun rızasını almadan yeni bir eş alırsa, beslenme ihtiyacını karşılamazsa, izni olmadan onu üç günden fazla bir süre evinden uzağa götürürse, kocası akıl hastası veya cüzzamlıysa evliliğini feshetme hakkına sahipti.²³² Schuyler, kadın kocasından uzun bir süre haber alamaz ise yani kocası ortadan kaybolursa, delilik gibi evliliği yürütemeyecek gibi hastalıkların var olması veya dinden çıkması gibi bir durumda kocasını boşama hakkına sahip olduğunu aktarmıştır.²³³ Bunların yanı sıra ikinci evliliğini yapmak için karısının rızasını almak zorunda olan erkek kocasından onay alamazsa ve buna rağmen ikinci evliliğini gerçekleştirirse karısı bunu sebep göstererek kocasını boşayabilirdi.²³⁴

Schuyler, kadın kocasına daha iyi biriyle evlenmek istediğini söylediğinde adamın bunu yerine getirmek durumunda olduğunu aktarmıştır. Yani adam, eşini onun rızasıyla boşayabilirdi. Ancak adam, karısının boşanma isteğine rağmen boşanmayı reddederse, kadının boşanma işleminin gerçekleşmesi için yeterli delili olması gerekirdi. Delil bulunduğu takdirde evli çift kadının onayıyla boşanırdı.²³⁵ Bu bilgilere ek olarak Meakin, zengin bir ailenin kızının eşini sevmemesi durumunda baba evine geri döndüğünü yani kocasını boşayabildiğini belirtmiştir.²³⁶

Bacon, erkeğin istediği zaman karısını boşayabildiğini ancak yüksek kalım ve çeyiz parasının boşanmayı bir lüks haline getirdiğini bu sebeple boşanma oranının az olduğunu belirtmiştir.

²²⁸ Devrişeva, a.g.t., s.141-142.

²²⁹ Radloff, a.g.e., c.2., s. 314.

²³⁰ Meakin, a.g.e., s.144.

²³¹ Schuyler, a.g.e., s.142-143.

²³² Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.180.

²³³ Schuyler, a.g.e., s.142.

²³⁴ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 180.

²³⁵ Schuyler, a.g.e., s.143.

²³⁶ Meakin, a.g.e., s. 144.

Aynı zamanda kadınların da belli sebepler veya karşılıklı anlaşma hallerinde boşanabildiğini belirtmiştir. Boşanmanın daha çok zenginler arasında görüldüğünü eklemiştir.²³⁷ Boşanma işlemi her iki tarafın aynı fikirde olması durumunda hızlı bir şekilde gerçekleşirdi.²³⁸

Boşanmanın gerçekleşmesi için yapılması gerekenler vardı. Boşanmanın ilk adımı talak kelimesinin söylenmesiydi.²³⁹ Her iki tarafın aldıkları bu karar üzerinde düşünmesi için din üç gün boyunca beklemeyi önerirdi. Bu süre zarfında uzlaşma yapılmazsa eşler boşanma kararını gerçekleştirmek ve boşanma belgesini almak için gerekli sayıda şahitle birlikte kadıya giderdi.²⁴⁰

Eğer erkek boşanma davasını geçerli bir sebep olmadan başlattıysa vaat edilen mihri karısına vermek zorunda kalırdı. Eğer sebepsiz bir boşanma kadın tarafından başlatılırsa kadın mihr hakkını kaybeder ve evlenirken aldığı kalımı kocasına geri iade etmesi gerekirdi.²⁴¹

Talâk sözü üç kez söylendiğinde mevcut olan evlilik dönüşü olmaz bir şekilde feshedilmiş sayılırdı. Boşanan kadın eski eşiyle tekrar evlenebilmesi için başka biriyle evlenip boşandıktan sonra eski eşiyle tekrar evlenebilirdi.²⁴² Bu tür yapılan evliliğe Türkçe de hülle denilmektedir. Amacı erkeğin, boşama hakkını kadın üzerinde bir tehdit vasıtası olarak kullanmasını engellemektir.²⁴³

Eşinden boşanmış bir kadının yeni evlilik yapabilmesi için hamile olup olmadığını anlamak için üç regl döneminin geçmesi gerekirdi. Bu döneme idda denirdi ve amacı boşanmadan sonra doğan ilk çocuğun babasının kim olduğu konusunda kuşku duymamaktı. Bunun yanı sıra kadın hamile iken boşanırsa hamilelik dönemi sona erinceye kadar yeniden evlenemezdi.²⁴⁴ Bununla toplum içinde çıkabilecek bozuklukların önüne geçilmesi hedeflenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Kocasını vefat eden kadın ise yeniden evlenebilmek için gelenekler sebebiyle 1,1-5 bazen 2 yıl kadar beklemek durumunda kalırdı.²⁴⁵ Ancak Meakin, dul kalan kadının, kocasının ölümünün üstünden 2 ay 10 gün geçtikten sonra tekrar evlenebildiğini belirtmiştir. Bu bilgilere ek olarak

²³⁷ Bacon, a.g.e., s. 71-72.

²³⁸ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.180.

²³⁹ Talâk; serbest kalmak, serbest bırakmak, bağından kurtulmak, bağını çözmek anlamına gelir. Talâk kelimesi fıkıh terimi olarak nikâh akdinin bozulmasını ifade eder. Türkçe karşılığı ise boşama ve boşanmadır., Acar, İ., "Talâk", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.39, s.496., İstanbul,2010.

²⁴⁰ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.180.

²⁴¹ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.180-181.

²⁴² Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 181; Meakin, a.g.e., s. 144.

²⁴³ Köse S., "Hülle", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.18., s. 475-477., İstanbul, 1998.

²⁴⁴ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 181.

²⁴⁵ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 181.

eşinden boşanmış olan veya dul kalan kadının, toplum içinde olumsuz bir konumu olmadığını ve hatta hiç evlenmemiş olan kızlardan bile daha iyi bir durumda olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁶

Türk topluluklarında boşanma çok karşılaşılan bir hadise olmamıştır. Bu durum sadece 19. yüzyılda değil daha önceki devirlerde yaşayan Türkler içinde geçerli olmuştur. Boşanmanın bu denli az olmasının nedenini eşlerin birbirlerine olan karşılıklı saygı ve sevgisine, aile kurumunun kutsal olarak kabul edilip bozulmak istenmemesine, Türk töresinde ve İslamiyet'te boşanmanın iyi karşılanmamasına bağlayabiliriz. Ancak bu gibi sebeplerin yanı sıra ekonomik olarak ağır getirilerinin olması da boşanmaların az olmasını etkilemiştir.

Ataerkil yapıya sahip olunmasına rağmen Türk toplumunda kadınlara boşanma hakkı verilmesi önemli bir noktadır. Özellikle şiddet görme durumunda ve ikinci eş söz konusu olduğunda boşanma hakkını kullanabilmesi kadının, erkek karşısında güçsüz, savunmasız konuma düşmesini engellemiştir.

Kocasının sebepsiz boşanma isteği karşısında kadına verilen ekonomik pay, boşanmadan sonra kadının refah seviyesinin düşmesini engellemiş ve boşanmadan sonraki hayatında varsa çocuklarıyla beraber zor koşullara maruz kalmaktan alıkoymuştur.

Diğer taraftan boşandıktan sonra dul kalan kadının, toplum içinde hor görülmemesi, değerinin azalmaması ve tekrar evlenmesinin önüne engel konulmaması ise kadına toplumda verilen değer önemli bir göstergesi olmuştur.

4.4. Çok Eşlilik

Genel olarak Türk topluluklarında tek eşliliğin yaygın olduğu bilinmektedir. Ancak nadiren de olsa çok eşliliğin olduğu görülürdü. Bu başlık altında seyyahların aktardığı bilgilere dayanarak Türk topluluklarında çok eşliliğin hangi durumlarda olduğu ve gerçekleştiği zaman uygulanan kurallar üzerinde durulmuştur.

O'Donovan, Türkmenler arasında çok eşliliğin nadir görülen bir durum olduğunu belirtmiştir.²⁴⁷ Blocqueville ise Türkmenlerin diğer Müslümanlar gibi ekonomik durumlarına göre birden çok kadın aldıklarını ve her kadın için ayrı bir çadır kurmaları gerekmesine rağmen çoğunlukla iki kadının da aynı çadır içinde bulunduğunu aktarmıştır.²⁴⁸ Ancak seyyahın bu konuda şahit olduğu bir durumu değil, duyduğunu aktardığı anlaşılmaktadır. Evlenirken erkeğin, kız tarafına ödediği

²⁴⁶ Meakin, a.g.e., s. 144.

²⁴⁷ O'Donovan, c.2., a.g.e., s. 412.

²⁴⁸ Blocqueville, a.g.e., s. 69.

kalımın miktarının büyüklüğü sebebiyle varlıklı olanların çok eşli olabilmeleri ihtimali daha yüksektir. Fakat her varlıklı olan erkeğin çok eşli olduğunu düşünmek hatalı bir değerlendirmedir.

Aynı şekilde seyyah Bonvalot da zenginlerin bir veya iki eşi olduğunu, varlıklı olmayanların ise hiç olmadığını belirtmiştir.²⁴⁹

Mac Gahan da Kazaklardan bahsederken aralarında iki veya üç eşi bulunanların pek nadir olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Ancak erkeğin ölümünden sonra geride kalan eşi, ölmüş olan kocasının erkek kardeşi ile evlenmesinin belirtip bunun sebebinin ise mevcut olan mal varlığının dışarıya çıkmasını engellemek, ev içinde kalmasını sağlamak olduğunu aktarmıştır.²⁵⁰

Mac Gahan'ın bahsettiği; kadınların, kocalarının ölmesi halinde kayınbiraderleri ile evlenmesi durumu²⁵¹ Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ve Oğuzlarda çok sık karşılaşılan bir durum olduğu bilinmektedir. Örneğin; Göktürk hakanlarından Şi-pi Kağanın ölümünden sonra karısı İçen Hatunun, kocasının kardeşi olan ve tahta geçen Ch'ulo Kağan ile evlenmesi, Ch'ulo Kağanın da kısa süre içinde ölmesi üzerine İçen Hatunun diğer erkek kardeş İl Kağan ile evlendiği Çin kaynakları aracılığıyla bilinmektedir.²⁵²

Bu uygulamanın amacı mal ve mülkün aile içinde kalması ve dul kalan kadının varsa çocukları ile birlikte savunmasız kalmasını önlemek idi.²⁵³ Ancak Türköne bu geleneğin kadının mal olarak kabul edilmesi ile ilgili olduğunu, ailenin bedelini ödediği gelini, ailenin malı olarak gördükleri için aile içinde biri ile evlendirildiğini ifade eder.²⁵⁴

Fakat Türk topluluklarında kadının 'mal' olarak görülmesi durumunu kanıtlayan bir örneğin bulunmadığını belirtmek gerekir. Aksine, kadın Türk toplulukları içinde toplumun saygın bir üyesi olarak görülmüştür. İslamiyet'ten önce ve sonra kadının konumunu incelediğimiz ilk bölümde bunun örneklerini görmek mümkündür.

Birden fazla eş olması durumunda eşler arasında sözü geçen kişi ilk eş olurdu. Diğer kadınlar ilk eşin otoritesine saygı duyup, isteklerini yapmak durumundaydılar.²⁵⁵

²⁴⁹ Bonvalot, a.g.e., s.212.

²⁵⁰ Mac Gahan, a.g.e., s.32-33.

²⁵¹ Levirat; Kadının ölen kocasının evli veya bekar olan erkek kardeşiyle evlenmesidir.

²⁵² Yüksel, M. Ş. (2010) Türk Kültüründe 'Levirat' ve Timurlularda Uygulanışı, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turckic volume 5/3 Summer 2010*, s. 2033.

²⁵³ Koca, a.g.e., s. 148.

²⁵⁴ Türköne, a.g.e., s.183.

²⁵⁵ Meakin, a.g.e., s.139.

İlk eş vefat ettiği veya boşandığı zaman onun yerine ikinci gelen eş geçmezdi. Erkeğin en sevdiği hangi eş ise o ilk eşin konumunu alırdı. Bunlar aynı evin içinde yaşarlardı ancak her birinin ayrı odası bulunurdu.²⁵⁶

²⁵⁶ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 175.

5. DİN VE ÇEŞİTLİ İNANIŞLAR

Din, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Mensuplarının, doğumdan ölüme kadar olan sosyal ve kültürel hayatlarına, davranışlarına yön vermiştir. Türk toplulukları tarih içerisinde çeşitli dinlere ve inançlara sahip olmuşlardır. İslamiyet'ten önce sahip oldukları Gök Tanrı inancı, tabiat güçlerine dayanan çeşitli kültler, atalar kültü ve şamanistik inançlar sosyal ve kültürel yaşamlarını önemli derece etkilemiştir. İslamiyetin kabulü ile birlikte bu inançların bir kısmı yok olmuş bir kısmı ise Türk kültürü içine yerleşmiştir. Eski Türk inanışlarının bir kısmının 19. yüzyılda Kazak ve Türkmen gibi konargöçer Türk toplulukları arasında İslami kaidelerle birlikte uygulanmaya devam ettiği seyyahların verdiği bilgiler aracılığıyla bilinmektedir. Yerleşik hayata geçmiş olan Özbeklerin ise İslamiyet'i beraber yaşadıkları fars kökenli toplulukların kültüründen etkilenmiş şekilde yaşadıkları görülmektedir.

Bacon, Kazakların dini inançlarının bozkırın ruh kültü ve İslamiyet'in bir karması olduğunu ifade etmiştir. Kazaklar arasında İslamiyet, II. Katerina'nın onları tam anlamıyla Müslüman sanarak eğitimleri için Kazan Tatarlarından hocalar tayin etmesine kadar pek tutunmadığını, onların teorik olarak sünni olduğunu ancak İslam'ın beş şartını tam olarak yerine getirmediklerini belirtmiştir. Bir molla geldiğinde namaz kıldıklarını ancak beş vakit namazın tamamını kılmadıklarını ifade etmiştir. Cuma günleri camide toplu namaz kılınmadığını, camilerinin de sayıca fazla olmadığını belirtmiştir. Ayrıca pek oruç tutmadıklarını, zekât verme konusunda hassas olmadıklarını, herkesin kendi başının çaresine baktığını aktarmıştır.²⁵⁷

Bu bilgilerin dışında Bacon, Kazakların birçok İslami kaideye uyduklarını da ifade etmiştir. Örneğin; erkek çocukların sünnet edildiğini, nikah kıyılacağı zaman ve cenaze törenlerine yakınlarda bir molla varsa çağrıldığını, dualar okunduğunu fakat mollanın olmamasını çok büyük bir eksiklik olarak görmediklerini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Kazaklar arasında hacca gidenlerin saygınlığı çok yüksek olduğunu ve neredeyse sultanlara yakın saygı gördüklerini ifade etmiştir.²⁵⁸

Seyyah Schuyler de Kazakların din konusunda çok mutaassıp olmadıklarını belirtip bunu din adamlarının çok olmamasına ve Kazakların okuma-yazma oranının az olmasına

²⁵⁷ Bacon, a.g.e., s.47.

²⁵⁸ Bacon, a.g.e., s. 48.

bağlamıştır.²⁵⁹ Aynı şekilde seyyah Bonvalot, Kazakların din konusunda çok tutucu olmayıp, rahat olduklarını belirtmiştir.²⁶⁰

Ancak Radloff'un verdiği bilgilere göre; Kazaklar, İslamiyet'i konar göçer hayat tarzına bağlı kalarak, kendilerine has bir şekilde yaşıyorlardı. Müslümanlığı yaşama konusunda titiz ve fanatik görülmeyebilirlerdi ancak İslamiyetin dış kaidelerini titizlikle yerine getirirlerdi. Örneğin; sünnet edilirlerdi, erkekler saçlarını ve bıyıklarını düzenli olarak tıraş ederlerdi. Namaz vakitlerine çok dikkat ederlerdi. Ölülerini İslami kaidelere göre gömerlerdi. Sadaka ve zekât görevlerini yerine getirirlerdi. Birçok Arapça duayı bilir ve bu duaları sık sık okurlar ve değer verirlerdi. İslamiyet'in bu gibi kurallarını titizlikle yerine getirirlerdi çünkü bunların yapılmasının cennetin kapılarını açtığını, yapılmadığı takdirde ise cehennem azabına kaim olacaklarını düşünürlerdi. Buna karşılık oruç tutmakta pek titiz değillerdi. Ancak onlara komşu olan Müslümanlar, Kazakları şeriatın birçok emirlerini yerine getirmemekle ve imanın şartlarını bilmemekle itham ederek onları kafir olarak görürlerdi. Kazaklar arasında bazı şaman adetlerinin yaşadığı ve İslamiyetin esaslarından birçok şeyi bilmedikleri doğrudur. Örneğin; genç erkekler neredeyse hiç namaz kılmazlar, orucu da pek tutamazlar ve oruç esnasında keyif verici madde kullanmayı sakıncalı görmezlerdi. Çok sık yıkanmazlardı. Namaz kılanların çoğu ancak esas hareketleri bilir ve dua yerine manasız Türkçe cümleler söylenirlerdi. Hayvanlar İslami usullere göre kesilirdi ancak buna o kadar önem vermezlerdi mesela bir at yuvarlanmışsa herhalde canı çıkmamıştı diye kendilerini kandırarak etini tüketirlerdi. Fakat bu durum daha çok ilkbaharda kötü havalardan dolayı çok hayvan öldüğü zaman olurdu. Hakiki bir Müslüman için uygun olmayan bir davranış olmasına rağmen hayvan kesilirken gizlice sakladıkları kanı bile içtikleri olurdu.²⁶¹

Kazak Bozkırlarına komşu Müslümanlar zaman içerisinde Kazaklar üzerinde giderek artan bir etki bırakmaya başlamışlardı. Her yıl Tatarlardan yüzlerce kişi kazak bozkırına giderek öğretmenlik yapardı. Bunun üzerine zengin kazaklar kendi aullarının çocukları için serbest bir mektep açardı. Öğretmen iki üç yıl için yerleşir ve çok defa otuz, kırk kadar çocuğa okuma yazma ve İslam dininin esaslarını öğretirken onları hakiki bir Müslüman yapmaya muvaffak olurdu. Bunlara rağmen yazı ve Arap dili öğrenimi Kazaklar arasında çok nüfuz edememiştir. Radloff, birçok defa Kuran okuyan Tatar misafirinden yurdu terk etmesini

²⁵⁹ Schuyler, a.g.e., s.37.

²⁶⁰ Bonvalot, a.g.e., s. 36.

²⁶¹ Radloff, a.g.e., c. 2.s.252-253. Türk kültüründe yemin edildiğinde, söz verildiğinde kan içme ritüelinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ancak bu sık sık yapıldığı anlamına gelmemektedir. Radloff'un böyle bir olaya denk gelmiş olması söz konusu olabilir. Ayrıca bkz., Durmuş, İlhami, Türk Kültür Çevresinde Ant, *Milli Folklor Dergisi*, 2009, sayı 84, s.97-106.

talep eden çadır sahibine denk gelmiştir. Gerekçe olarak; bu evde kimse ölmediği ve Kuran okumanın çadır fertlerine zarar verebileceğini göstermişlerdir. Kuran okuyan kişi ise yüzünü nefretle ekşiterek yurttan çıkıp ve çadırın dışında kendi başına okumaya devam ederdi.²⁶²

Bu hadisenin İslami kaideleri tam olarak uygulamaya geçmemiş, sindirememiş bir Kazak aulunda gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Çadır sahibi daha önce cenaze çıkan bir çadırda Kur'an okunduğuna şahit olduysa eğer Kur'an okunmasını evden birinin ölümü ile bağdaştırmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Seyyahların genel olarak vardıkları kanı Kazakların çok dindar olmadıklarıdır. Konar göçer hayat tarzına sahip olmaları ve bundan dolayı tüm aullarda din adamının her zaman olmaması ve bu yüzden İslamiyetin esaslarını tam olarak bilip, uygulayamamaları Kazakların din konusunda zayıf olmalarını etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak kafir olarak nitelendirmek doğru değildir. Zira onlar İslamiyet'i kabul ettikten sonra yaşam şartları el verdikçe dini görevlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Tatarlarla olan münasebetlerinden sonra ise İslamiyet ile olan bağları giderek güçlenmiştir.

Türkmenler, dini vazifelerini yerine getirmeye çalışırlardı. Blocqueville, Türkmenler arasında yobazlığın doğunun diğer ülkelerine göre daha az olduğunu ifade etmiştir.²⁶³ Kazaklara nazaran daha kuvvetli Müslüman olan Türkmenler, ibadetlerini yerine getirdikleri, dua ettikleri ayrı yerleri olurdu. Din adamlarına fazla değer verilirdi. Mollalar halkın nazarında aksakallardan daha nüfuzluydular. Durumu iyi olanlar hacca giderdi. Kurban Bayramı'nda görevlerini yerine getirirlerdi. Kazaklardan farklı olarak cenazelerinde eğlence, yarış düzenlemezlerdi.²⁶⁴

Özbeklerde ise durum konargöçerlerden farklı idi. Dini görevlerin tam olarak yerine getirilip getirilmediğini kontrol eden memurlar bulunur ve bu memurlar zaman zaman ceza verirlerdi. Erkekler sabah namazını topluca camii de kılardı. Diğer vakitler istenilen yerde kılınırdı. Cuma namazları da toplu olarak kılınırdı. Kur'an okuyup yorumlayan kişilere oldukça saygı verilirdi ve onlara her konuda danışılırdı. Hac yolculukları pahalı ve tehlikeli görüldüğü için pek az kişi gidebilirdi. Ancak bu sebeple kişilerin kendi yerine başkalarını gönderdikleri olurdu. Toplum içinde hacca giden kişilere büyük saygı duyulurdu. Din adamlarının sayısı oldukça fazlaydı. Mollalar, evlenme cenaze gibi merasimlerde bulunur ve camiiler de cuma

²⁶² Radloff, a.g.e., c.2, s.254.

²⁶³ Blocqueville, a.g.e., s.61

²⁶⁴ Bacon, a.g.e., s.57-58.

namazını kıldırırlandı. Mollalardan farklı olarak İşan adı verilen tarikat hocaları bulunurdu. Türkistan'da çok fazla sayıda türbe bulunurdu. Bu türbelerin bazıları büyük din adamlarına, bazıları büyük kahramanlara ait idi. İşanlar halkı buraları ziyaret etmeye teşvik ederdi. Bu türbelerden bazıları çok meşhurdu. Buraya ziyaret için Çin'den bile gelenler olurdu. Ramazan'da geceleri sahura kalkılır orular tutulurdu. Orta gelirli olan aileler birbirlerinin evlerine sahur ve iftar için giderdi. Zenginler ise sanatçılar getirirdi. Ramazan bitiminde ziyafetlerle oruç ayına son verilirdi. Kurban Bayramı'nda imknı olan aileler hayvan keserdi, olmayanlar ise birleşerek kurban almaya çalışırdı. En fakir olan aileler bile hayatları boyunca bir kere kurban keserdi. Kurban eti komşulara dağıtılırdı. Etin en güzel yeri mollalara verilirdi.²⁶⁵

Türk toplulukları arasında İşlam dinine ait uygulamaların dışında birtakım inançlar bulunmaktaydı. Bu inançların İşlamiyet'te yeri olmasa da Türk toplulukları, eski inanışlarından kalma alışkanlıklarını uygulamaya devam etmişlerdir. Çeşitli konularda olan bu inanışlar zaman zaman uygulamalara dönüştüğü de görülmüştür. Bu uygulamaların bölgede bulunan seyyahların dikkatini çekmesi ve birçoğunun kadınlar tarafından yapılması konu üzerinde durmamızı sağlamıştır.

Türkmenler altın veya gümüşten yapılmış kıymetli bir eşya gördükleri vakit elleriyle temas eder ve gözlerine sürerlerdi. Aileleri ve kendileri için böyle bir eşyaya sahip olmak arzularını böyle gösterirlerdi. Mesela bir Türkmen kadını, güzel bir çocuğu olan genç bir anneyi görünce hemen iki eliyle çocuğa dokunur ve sonra ellerini yüzüne ve vücuduna sürerdi. Değerli bir şeye dokunmanın somut bir tesir ve mucize getireceğine inanırlardı.

Falcılık bir sanat sayılırdı. Falcı eline bir avuç kum alıp yere saardı sonra eliyle tıpkı bir suya dokunuyormuş gibi kuma dokunurdu. Elleriyle başını, yüzünü ve göğsünü sıvazlar ve kum yığınını düz bir hale gelecek şekilde yayardı. Eliyle kumun üzerine alfabenin harflerini andıran birçok çizgiler çizip falına bakılmasını isteyen kişiye  saman p vererek, niyetine göre bunları kuma çizilmiş çizgiler üzerinde muhtelif yerlere koymasını ister ve sonra çizgileri incelemeye, saymaya başlardı. Saman çöplerinin çizgilere veya harflere yakınlığına göre, kendisine sorulan sorulara olumlu veya olumsuz bir cevap verirdi. Türkmenler üstlerinde din adamlarının yazdığı Kuran ayetlerini, muskaları taşırlardı. Hasta olan kişiiler bu muskalarla tedavi edilmeye çalışılırdı. Yazılan bu muskalar takkenin, gömleğin veya elbisenin içine dikilirdi. Çocukların üstlerinde de birden fazla muska ve

²⁶⁵ Bacon, a.g.e., s. 75-79.

nazara karşı gümüşle kaplanmış kuş pençeleri bulunurdu. Ayrıca atların ve develerin boyunlarında da muskalar olurdu. Çadırlarda bir veya birkaç nazarlık bulunurdu. ²⁶⁶

Hastalıkların, rahatsızlıkların şeytandan geldiğine inanılırdı ve din adamının şeytana birşey yapmazsa iyileşemeyeceklerini düşünürlerdi.²⁶⁷ Bonvalot, yüz yirmi yaşlarında bir adamın kendisini bu kadar uzun süre yaşattığını düşündüğü duayı bir dostuna verdiğini ve saklamasını öğütlediğine şahit olmuştur.²⁶⁸

Kazaklarda da falcılık oldukça yaygındı. Toplumda fal bakabilmek kabiliyet olarak görülürdü. Fal bakmanın çeşitli şekilleri vardı. Koyun pisliğinden bakılan fala Kazaklar kumalak aşadı veya bal aşadı derlerdi. Bu fal çeşidi Kazaklar arasında oldukça yaygındı. Bu fal çeşidi için 41 tane kumalak gerekirdi. Fal bakan kişi önce bu taneleri beyaz bir keçe üzerine koyar ve içinden bir dua okuyarak bunları birbirine karıştırırdı. Sonra kumalakları birer birer eline alıp bismillah çekerek alınına dokundurup taneleri bir kısmını üçe ayırırdı. Diğer bir kısmını ise sağ ve sol eliyle kenara doğru iterdi. Daha sonra her kümede 1-4 tane kalıncaya kadar dörder dörder ayıklar ve ilk üç kümenin altına düşey sıralar halinde dizerdi. Aynı şekilde dokuz yerde daha 1-4 kalıncaya kadar devam ederdi. Her tanenin durumuna bakarak gelecekte haber verirdi.²⁶⁹

Diğer yaygın olan falcılık şekli ise koyun kürek kemiğinin sıçramasına göre bakılan faldı. Kürek kemiğinin sıçramasına bakılarak kaybolan bir atın gittiği yol, bir hırsızın bulunması için gereken ipucu veya kaybolan bir şeyin yeri tespit edilmeye çalışılırdı. Kürek kemikleri dualarla temizlenir, etleri dişle koparılmaz ve kıkırdakları bıçakla kesilmezdi. Fala bakılan bu kürek kemiklerinin hemen köpeklere atılması uygun görülmezdi çünkü eve uğursuzluk getireceğine inanılırdı. Bu kemikler dualarla okunduktan sonra parçalanarak köpeklere atılırdı. Arkasını kapıya dönerek oturan falcı tahminlerini yaptıktan sonra kemiği arkasına fırlatırdı, kemik kapının yukarı kısmına isabet ederse falcının bütün söylediklerinin gerçekleşeceğine inanılırdı.

Diğer bir inanış ise çocuğu olmayan ama çocuk isteyen kadınların münferit ağaçlara kurban adamasıydı. Kadınlar gizlice ve yalın ayak bir şekilde ağacın bulunduğu yere gidip ağacın koruyucu ruhu için bir koyun kurban ederdi. Bir kişi ağır hastalığa yakalanınca erkek ve kız

²⁶⁶ Blocqueville, a.g.e., s. 62-64.

²⁶⁷ Burnaby, a.g.e. s. 240.

²⁶⁸ Bonvalot, a.g.e., s. 70.

²⁶⁹ Radloff, a.g.e., s.255-256.

çocuklar geceleyin kişinin çadırının etrafında toplanarak şarkı söylerdi ve böylece kötü ruhlar korkutularak kişinin iyileşeceğine inanılırdı.²⁷⁰

Özbeklerde çocuk doğduğu zamana dair farklı inanışlar vardı. Bir erkek çocuk doğduğunda ebe, doğumun sonuna kadar anneye çocuğun cinsiyetini söylemezdi. Bunun sebebi ise haz duymadan ağrılara katlanmanın daha güç olacağı inancıydı. Çocuk doğduğu zaman baba, doğan çocuk erkek ise kapının önündeki zeminin altına bir koyun kemiği, kız doğmuşsa bezden bir oyuncak bebek gömerdi. Beşinci güne kadar bebeğe kıyafet giydirilmezdi. Bebek beşiğe konulduğunda ise kem gözlerden korumak için yakınında bir ateş yakılırdı. Kötülüklerden korumak için bebek kırk gün bitinceye kadar sokağa çıkarılmazdı. Çocuğun saçlarının ilk kez kesildiği zaman saçları tartılır, geldiği ağırlık kadar para fakirlere dağıtılırdı.²⁷¹ Bebek doğduktan hemen sonra yıkanır sonraki üç hafta boyunca yıkanmazdı. Bunun sebebi ise çocuğun büyümesini engelleyeceğine dair olan inançlarıydı.²⁷²

Netice olarak Türk topluluklarının İslamiyet'e ait olmayan çeşitli inançlara sahip oldukları görülmektedir. Bu inanışların büyük bir kısmının eski Türk inanışlarına ait olduğu anlaşılmaktadır.

5.1. Ölüm İle İlgili Adetler

Bu başlık altında Kazak, Türkmen ve Özbek topluluklarının ölüm konusundaki adetlerini ve cenaze, defin işlemleri seyyahların verdiği bilgiler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Türkmenler mezarlara çok saygı gösterirlerdi. Sıradan birinin mezarına gösterilen saygı ve itibar yüce din velilerinin kutlu mezarlarına gösterilen saygı seviyesinde olurdu.²⁷³ Aile bireylerinden biri hayatını kaybettiğinde onun için yas töreni düzenlenirdi. Ölen kişi önce İslami usullere göre yıkanıp kendi çadırının içinde bir yere uzatılırdı. Etrafında ailenin kadınları, komşuları oturur ve yüksek sesle ağlayıp kişinin iyiliklerini, güzel ahlakını anlatırlardı.²⁷⁴ Bu törenlerde dışardan kadın ağıtçılar getirildiği gibi ölen kişinin kadın yakınları da ağlayarak ağıtlar söylerdi. Kadınlar bir taraftan ağıt yakarken diğer tarafta ev işlerini yapmaya devam ederlerdi. Vambery bu törenlerin sene boyunca yapıldığını aktarmıştır.²⁷⁵

²⁷⁰ Radloff, a.g.e., c. 2., s. 255-257.

²⁷¹ Schuyler, a.g.e., s. 138.

²⁷² Meakin, a.g.e., s. 98.

²⁷³ Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s. 63.

²⁷⁴ Blocqueville, a.g.e., s. 69.; Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s. 63.

²⁷⁵ Vambery, a.g.e., s.79.

Erkekler ise çadırın dışında veya başka bir köşesinde oturup üzüntülerini gösterirlerdi. Cenaze iki veya üç gün sonra tabutla mezar yerine götürülürdü. Taşıma işlemini erkekler yaparlardı. Cenaze alayının en başında yürüyen ölünün yakınları yüksek sesle feryat figan ederlerdi. Diğerlerinin de katıldığı haykırışlar mezarlığa kadar devam ederdi.²⁷⁶

Ölen kişinin dostları, yakınları ölüm haberini aylar sonra almış olsalar bile yas evini ziyaret etmeleri gerekirdi. Ziyaretçiler ölü evinin veya çadırının önünde en az çeyrek saat kadar ağıtlar yakarak geldiğini duyururdu.²⁷⁷

Ölü mezara yerleştirildikten sonra baş ucuna renkli bezler bağlı olan bir direkler dikilirdi. Bazen de mezarın etrafı alçak kerpiç duvarla çevrilirdi.²⁷⁸ Bu direklerden başka mezar anıtı olarak kullanılan diğer bir materyal ise ev eşyalarıydı. Kil çaydanlıklar, büyük su testileri ve ölen kişiye ait elbise sandığı mezar başlarında bulunurdu. Direkler olmadığı zaman ise mezar üzerinde Türkçe kısa yazılar yazan, kabaca yontulmuş mezar taşları bulunurdu. Seyyah bu yazıların Kuran'dan ayetler değil ölen kişinin ismi ve öldüğü yıl olduğunu hatta bazı durumlarda kişinin üç-dört kuşak atasının ismi yazılı olduğunu belirtmiştir.²⁷⁹

Ölen kişi kahraman biri ise mezarı diğer mezarlardan farklı olarak mezarın üzerine *yuzka* adı verilen topraktan tepeler oluşturulurdu. Vambery, defin işlemine katılan her bir kişinin mezarın üzerine yedi kürek toprak atma geleneğinden dolayı bu tepelerin oluştuğunu ve bu tepelerin ölen kişinin adıyla anıldığını aktarmıştır.²⁸⁰

Mehmet Emin Efendi, mezarın üzerine yapılan bu tepelerin herkese uygulandığını ancak kahraman kişilerin mezarına ek olarak beyaz bayrak dikildiğini belirtmiştir. Türkmenlerde her kabilenin ayrı bir mezarlığı bulunmazdı. Yerleşik olmadıklarından dolayı yurtları sabit değildi. Bu sebeple birisi vefat ettiği zaman onu rastgele bir yerde defin ederlerdi.²⁸¹

Ölen kişi kadın olduğu zaman gürültülü cenaze töreni olmazdı. Ailenin kadınları kendi aralarında yas tutarlardı. Ölen kişinin ailesi ve yakın akrabaları yas tuttıklarını göstermek amacıyla kendilerini halkın içinden geri çekerdi. Seyyah O'Donovan misafir olarak kaldığı evin sahibi olan kişinin annesinin öldüğünü öğrenir. Matem kurallarından dolayı ev sahibinin kendisini üç gün boyunca içeri kapattığını belirtir.²⁸² Ayrıca O'Donovan kadın

²⁷⁶ Blocqueville, a.g.e., s. 69-70.

²⁷⁷ Vambery, a.g.e., s.80.

²⁷⁸ Blocqueville, a.g.e., s. 70.; Burnaby, a.g.e., s. 290.

²⁷⁹ O'Donovan, a.g.e., c.1., s.125.

²⁸⁰ Vambery, a.g.e., s.80.

²⁸¹ Mehmet Emin Efendi, a.g.e., s. 63.

²⁸² O'Donovan, a.g.e., c.2., s. 381.

mezarlarının üstüne anıt olarak taştan yapılmış küçük çember ya da deniz kabuklarından bir küme bırakıldığını aktarmıştır. ²⁸³

Kazaklarda evlilik törenlerinde olduğu gibi cenaze törenlerinde de ziyafetler verilirdi. Ölen kişinin mezarı gelen misafirlerle beraber yapılırdı. Zengin bir Kazak ölünce yedinci gününde toplanılır ve ziyafet yapılırdı. Sonra ölünün eyeri ters çevrilip atın üzerine konurdu. Bunun üzerine de kişinin elbiseleri, şapkası yerleştirilip yular sapı ile ölünün çadırına bağlanırdı. Matem şarkıları söylenir, atının kuyruğu kesilirdi. Sahibi öldüğü için hayvan artık dul olarak kabul edilir ve kimse binmezdi. Kişi yolculuk esnasında ölürse eğer atı ters çevrilmiş eyerle evine getirilir, yelesi ve kuyruğu eve döndükten sonra kesilirdi. ²⁸⁴

Seyyah Schuyler, karşılaştığı Kazak mezarlığını bazıları küçük toprak yığınları bazıları ise tapınak gibi süslü yapılara ve hatta kalelere benzetmiştir. Bunların üzerlerinde yazı görünmediğini ve uzaktan antik bir şehrin kalıntıları gibi görüldüğünü belirtmiştir. ²⁸⁵

Zengin kişilerin cenaze törenleri oldukça kalabalık olurdu. Böyle kişilerin mezarları kilden bir kale şeklinde olurdu. Bu mezarlarda bazen kule, kubbe gibi yapılar bulunurdu. Genelde mezarlar topraklı yerlerde yapılırdı ve üstüne taş yığılırdı. Mezarın baş kısmına uzun direk dikilir ve ucuna siyah bez parçası bağlanırdı. Cenaze törenlerinde dualar okunurdu. Mezarın yanına türbe yapıldığı olurdu ve ölünün kırkıncı, yüzüncü günlerinde dualar okunurdu. Bazen ölen kişinin silahları ve atı öldürülüp sahibi ile beraber mezara konurdu. Ölen kişinin ardından verilen yemekler yenildikten sonra yemekte yenilmesi için kesilen hayvanların kemikleri mezarın üzerinde yakılırdı. Ayrıca ölünün birinci ölüm yıl dönümünde kişi için yemek verilirdi. Beyaz renkli bir at kurban edilerek gelen misafirlere ikram edilirdi. Yemekler yenildikten sonra düğün törenlerine benzer eğlence düzenlenirdi. ²⁸⁶

Özbeklerde kadın veya erkek öldüğü zaman akrabaları, komşuları haberi aldıkları anda ölenin evine toplanıp ağıt yakmaya başlardı. Her yeni gelen ağlayarak, inleyerek ama sözsüz şekilde ağıt yakardı. Kadınlar evin içeri kısmında erkekler ise mihmanhane de ölen kişi için sözlü veya sözsüz şekilde ağıt yakardı. Varlıklı ailelerde cenaze törenine gelen herkes bir parça patiska ya da bez içinde madeni paralar getirirdi. ²⁸⁷

²⁸³ O'Donovan, a.g.e., c.1, s.125.

²⁸⁴ Radloff, a.g.e., c.2., s.227.

²⁸⁵ Schuyler, a.g.e., s. 61.

²⁸⁶ Bacon, a.g.e., s. 48.

²⁸⁷ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.182-183.

Ölen kişi defnedilmeden önce yapılması gereken İslami kaideler bulunurdu. Önce naaş, gassal tarafından ayrı odada yıkanırdu. Gassal, eline eldiven gibi bir gereç takıp çıplak halde olan ölüyü yıkardı. Daha sonra ölen kişinin ağzının açık kalmaması için çenesi eşarp, fular gibi bir parçayla bağlanırdı. Ölenin göz kapakları kapatılır ve kolları yanlarına uzatılırdı. Beyaz pamuktan çuval gibi bir giysi ile ceset sarılırdı. Ceset kefenlendiği zaman baş ve ayak kısmı bağlanırdı. Daha sonra cenaze büyük bir çarşafa konularak dış avluya taşınırdı. Burada tüm erkekler hazır bulunurdu. İmam duasını okuyup bitirince cenaze son kez selamlanırdı.²⁸⁸

Ölen kişinin cenaze namazı mahalle camiinde kılınırdı. Mezarlığa doğru gidilirken her camide durulur ve camiinin mollasına dualar okutturulurdu. Mezarı kazan kişiye ve mollalara ölen kişinin günahlarını azaltacağını düşünerek bir miktar para verilirdi.²⁸⁹

Cenaze taşınırken taşıyanların sağ elinde mavi bir eşarp olurdu. Ölen kişiyi gömmek için bir adam boyunda, büyük bir çukur açılırdı. Batıdan kuzey ve güney yönlerine doğru tahtalar yerleştirilirdi. Çarşafın içinde olan ölü başı kuzeye gelecek şekilde sırt üstü olarak mezarın içine yerleştirilip üstüne tahtalar dizilirdi. Daha sonra açılan çukurun etrafı taş veya tuğlalarla çevrilir ve üzeri toprak ile örtülürdü. Defin işlemi bittikten sonra imam dualar okur ve herkes dağılırdı. Ertesi gün kadınlar yas kıyafetlerini giyip mezarlığa gider ve evde yaptıkları gibi ağıt yakarlardı.²⁹⁰ Bu ifadelerden kadınların cenaze namazına ve defin işlemine katılmadıkları harem selam durumunun cenaze sırasında da uygulandığı anlaşılmaktadır.

Mezarların şekli genelde kare ve dikdörtgen şekilde olup kireçle sıvanırdı. Mezarların üzerine ölen kişiye ait birkaç eşya, lamba ve bazen çadır koyulurdu. Çocuk ölümlerinde ise mezarın üstüne beşik bırakılırdı.²⁹¹

Cenaze töreni ve defin işlemlerinin dışında yapılan birtakım uygulamalar vardı. Ölen kişinin geride kalan kıyafetleri ya verdiği yıkama hizmeti karşılığında gassala verilirdi ya da cenaze töreni masraflarını karşılamak için satılırdı. Kişinin evinde ilk üç gün boyunca evde çocuk olsa bile yemek hazırlanmazdı. Ev halkının bu ihtiyaçlarını komşuları ve yakın akrabaları karşılardı. Yedinci gün ve kırkıncı gün ölenin evinde tekrar toplanılırdı. Gelen kadınlardan biri ölen kişinin ailesinin yataklarını yıkardı. Gelenler yemek ve bir parça sabun getirirdi.

²⁸⁸ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 183.

²⁸⁹ Bacon, a.g.e., s. 70.

²⁹⁰ Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s.183-184.

²⁹¹ Schuyler, a.g.e., s. 148.

Cenazede kullanılan tüm eşyalar yıkanırđı. Varlıklı ailelerde kırk gün boyunca ölen kişinin yıkandığı veya öldüğü odada ışık yakılırđı.²⁹²

Bonvalot, aile fertlerinden birini kaybetmiş bir cenaze evine denk gelmiştir. Burada kadınların daire şeklinde oturmuş vaziyette ağıt yaktıklarından bahsetmiştir. Erkeklerin ise ölen kişinin şerefine keçi yarışı düzenlediğini belirtmiştir.²⁹³

Cenaze evlerinde yemek vermek adettendi. Özellikle yedinci, kırkınıcđ ve yıl dönümünde ölen kişi için dualar okunup, yemek verilirdi. Bayramların ilk günü mezarlıklar ziyaret edilirdi. O yıl içinde ölüsü olan aileler yas merasimi düzenlerdi.²⁹⁴

Ölen kişinin ardından yedinci gün, kırkınıcđ gün toplanıp dua etmek, kıyafetlerinin başkalarına verilmesi ve evde yemek pişirilmemesi, cenazede kullanılan eşyaların yıkanması gibi uygulamaların İslami uygulamalar olmadığı bilinmektedir. Ancak eski Türk topluluklarında benzer uygulamaların olduğu ve bu uygulamaların 19. Yüzyılda Kazak, Türkmen ve Özbek toplulukları tarafından uygulanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

²⁹² Nalivkin and Nalivkina, a.g.e., s. 184.

²⁹³ Bonvalot, a.g.e., s. 268.

²⁹⁴ Bacon, a.g.e., s. 78-79.

6. SONUÇ

19. yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin nüfuz mücadelesinin yaşandığı Türkistan Bölgesi, yüzyılın ikinci yarısında Çarlık Rusya'nın mücadeleyi kazanması ve bölgeyi işgal etmesi ile Rus himayesi altına alınmıştır. Hanlıklar döneminde dış dünyaya karşı kapalı olan bölge, işgalin başlamasıyla çok sayıda ziyaretçinin akınına uğramıştır. Bölgeye gelen diplomatik temsilciler, gazeteciler ve seyyahlar siyasi notların yanı sıra sosyal ve kültürel konularda önemli notlar tutmuş ve daha sonra yayınlamışlardır.

Bölgede yaşayan halkın zaman zaman meskenlerine ziyarette bulunan, onlarla vakit geçiren seyyahlar, ailelerin ve dolayısıyla kadınların yaşamlarını daha yakından gözlemleme şansı bulmuşlardır. Erkekler ile konuşmaktan ve aynı ortamda bulunmaktan çekinmeyen Kazak ve Türkmen kadınlarının günlük hayatlarını rahatça gözlemleyebilen seyyahlar Özbek kadınlarının yaşamları hakkında merak içinde olmuşlardır. Ancak bölgeyi ziyarette bulunan kadın seyyahlar, Özbek kadınları ile yakın münasebette bulunmuş ve hayatları hakkında erkek seyyahların edinemediği bilgileri aktarmışlardır.

Bölgede yaşamını sürdüren Kazak, Türkmen ve Özbek kadınları aynı kökene sahip olmalarına rağmen gerek dış görünüşleri itibarıyla gerek karakteristik olarak birbirinden farklı özelliklere sahip olmuşlardır. Ayrıca hayat tarzlarının, yaşam standartlarının ve dini tutumlarının kadınların kıyafetleri ve davranışları üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Kıyafet konusunda Kazak ve Türkmen kadınları yetiştirdikleri hayvanların yününden, derisinden elde ettikleri ile Özbek kadınları ise genelde bahçelerinde yetiştirdikleri ipek böceklerinin kozalarını işleyerek kendilerinin ve ailelerinin kıyafet ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Ancak ekonomik durumu iyi olanlar hazır olarak almayı tercih etmişlerdir. Zira bahsedilen işlerle uğraşmak kolay olmadığı gibi sabır ve uğraş isteyen işlerdi.

Kıyafetlerin dışında takılar da kadınların giyim kuşamında önemli yer edinmiştir. Özellikler Türkmen kadınları bu konuda seyyahların dikkatini çekmişlerdir. Günlük işlerini yaparken dahi takılarını çıkarmamaları, bunları kıyafetlerinin tamamlayıcısı olarak gördüklerini göstermiştir.

Kadınların hayatına dair seyyahlardan bilgi edindiğimiz bir diğer konu ise günlük hayatlarını nasıl geçirdikleri olmuştur. Genel olarak bahsi geçen tüm kadınlar vakitlerinin büyük kısmını günlük tüketilecek yemeği hazırlamaya, ev işlerine ve çocukları ve eşleri ile ilgilenmeye ayırmışlardır. Hayvanlarla ilgilenme, su taşıma, keçe yapma gibi kadınlar için

ağır sayılabilecek işlerle de ilgilenmişlerdir. Ayrıca taşınma vakti geldiğinde adırdı kurma ve toplama da onların sorumluluğunda olmuştur.

Bunların dışında ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve geçimine katkıda bulunmak için yaşam tarzlarına uygun şekilde üretim yapmışlardır. Kadınların günlük hayatlarına şahit olan seyyahlar da onların erkeklerden daha fazla iş yaptıklarını ve aile hayatına katkılarının daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir.

Kadınların eğitim hayatları ise konargöçerler için mektep ve ğretmen yetersizliğinden, yerleşikler için erken evlenme yaşı ve kızların belli bir yaştan sonra dışarı çıkmamaları gibi sebeplerden dolayı çok uzun süreli olmamıştır. Nitekim aldıkları eğitiminde pek nitelikli ve kalıcı olmadığı görülmüştür.

Kadınların aile hayatında her daim önemli sorumlulukları olmuştur. Konargöçer olan Kazak ve Türkmenlerde kadın, ailenin meskeni olan adırdın örtüsünü, içinde bulunan halıları, yatakları kendi el emeğiyle retirdi. adırdın i düzeni ,toplanması ,kurulması ondan sorulurdu. Aynı şekilde şehirlerde yaşayan Özbeklerin ev içi düzeninden de kadın sorumlu tutulurdu. Evlenme ağına gelen ge kızlara ise eyizlerini hazırlamak dışında pek sorumluluk verilmezdi. Özellikle kırsalda yaşayan ge kızlar yıpranmamaları için günlük yapılan ağır işlerden uzak tutulurlardı.

şüphesiz ki ge kızları işlerden uzak tutmanın en önemli sebebi damat tarafından alınan kalım olmuştur. Evlilik anlaşmalarında önemli yeri olan kalımın miktarı ge kızın güzelliğine ve yeteneklerine göre artardı. Bu sebepten ötürü aileler evlenme yaşına gelen kızlarına daha iyi bakmaya çalışırdı.

Türk toplumunda aile kutsal kabul edildiği için evliliğin her aşamasına zen gösterilirdi. Ebeveynler çocuklarının evlilik yaşı gelmeden uygun aday aramaya başlardı. Evlilikler genelde ailelerin uygun gördüğü adaylar ile yapılırdı. Çoğu zaman erkek tarafının, kız tarafına arabulucu bir kişi göndermesiyle iletişim başlardı ve kız tarafından alınan cevaba göre hareket edilirdi. Varlıklı olan aileler yakından tanıdıkları, kendileri ile eşit duruma sahip olan aileler ile akraba olmayı tercih ederlerdi.

Düğün törenleri için hem konargöçerler arasında hem yerleşiklerde yemek ziyafetleri ve çeşitli eğlenceler düzenlenirdi. Konargerler, kadın erkek karışık şekilde eğlenirken yerleşiklerde ayrı ayrı yerlerde eğlenirdi. Eğlencenin sonunda ise ge çift kendi meskenlerine veya duruma göre erkeğin ailesinin yanına yerleşirdi.

Ailenin kutsal sayılmasından ötürü ve boşanınca ödenen para miktarından dolayı boşanma olayları ile nadiren karşılaşılırdı. Ataerkil aile yapısının etkisiyle erkekler boşanma konusunda kadınlardan daha özgürdüler. Ancak kadınların da boşanma hakları bulunurdu. Erkeğin isteğine dayanarak gerçekleşen boşanma durumunda kadının ekonomik açıdan mağdur olmaması için erkek yüksek miktarda ödeme yapardı. Bunun yanı sıra kadın, dul kalınca toplum içinde yadırganmaz, değeri azalmazdı. Belli bir süre geçince tekrar evlenebilirlerdi.

Sonuç olarak; Yaşam tarzları, ekonomik durumları ve dini tutumları Türkistan'da yaşayan kadınların hayatlarını her anlamda etkilemiştir. Kırsal kesimde yaşayan kadınlar, şehirlerde yaşayan kadınlardan çeşitli açılardan daha özgür olmuşlardır. Toplum içinde geri planda kalmamış, çeşitli konularda fikirlerine danışılmış ve saygın konumları olmuştur. Sorumlulukları da şehirde yaşayan kadınlardan çoğu zaman daha fazla olmuştur. Ancak bozkırın zorlu şartlarında yaşamının bedeli olarak bedenleri şehirli kadınlardan daha fazla yıpranmışlardır. Şehirde yaşayan kadınlar ise içinde toplumun koyduğu şartlara ayak uydurarak yaşamlarını kısıtlı bir halde devam ettirmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Acar, İ. (2010). "Talak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.39.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bacon, E. (-). *Esir Orta Asya*, Çev. Tansu Say, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Bigi, M. Z. (2005). *Maveraünnehir'de Seyahat*. (1.Baskı). Hazırlayan: Ahmet Kanlıdere. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Blocqueville, H. De C. (1986). *Türkmenler Arasında*. (1.Baskı). Çev. Rıza Akdemir. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bonvalot, G. (1884). *Eski Yurt*. Çev. M. Reşat Uzmen. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Burnaby, F. (t.y.). *A Ride To Khiva, Travels and Adventures in Central Asian*. London. Paris & New York.
- Çapraz, H. (2011). Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hakimiyet Kurması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 24.
- Çimen-Kabaklı, L. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*. (1.Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Devrişeva, H. (2016). *Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Kazakların Sosyal ve Kültürel Hayatı*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2019). *Batı Türkistan Hanlıkları*. (2.Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Durmuş, İ. (2009). Türk Kültür Çevresinde Ant. *Milli Folklor Dergisi*, 84.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Abideleri*. Hisar Kültür Gönüllüleri.
- Gökalp, Z. (2018). *Türk Medeniyeti Tarihi*. (4.Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç-Saadettin, Y. (2018). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. (8.Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Hayıt, B. (1995). *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadele Tarihi*. Çev. Abdülkadir Sadak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnternet: URL: https://www.wdl.org/en/item/10842/#additional_subjects=Portrait+photographs&page=10, adresinden 02 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: URL: <https://cdn.loc.gov/service/pnp/ppmsca/09900/09955/00021v.jpg>, adresinden 22 Mayıs 2019'da alınmıştır.
- İnternet: URL: <https://cdn.loc.gov/service/pnp/ppmsca/09900/09955/00169v.jpg>, adresinden 26 Mayıs 2019'da alınmıştır.
- İnternet: URL: <https://cdn.loc.gov/service/pnp/ppmsca/09900/09955/00206v.jpg>, adresinden 06 Mayıs 2019'da alınmıştır.
- İnternet: URL: <https://cdn.loc.gov/service/pnp/ppmsca/09900/09955/00209v.jpg>, adresinden 18 Mayıs 2019'da alınmıştır.

- İnternet: URL:
https://www.wdl.org/en/item/11022/#additional_subjects=Clothing+and+dress&page=5, adresinden 16 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: URL:
https://www.wdl.org/en/item/11097/#additional_subjects=Clothing+and+dress&page=6, adresinden 22 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: URL:
https://www.wdl.org/en/item/11098/#additional_subjects=Clothing+and+dress&page=6, adresinden 05 Temmuz 2019'da alınmıştır.
- İnternet: URL:
https://www.wdl.org/en/item/11187/#additional_subjects=Clothing+and+dress&page=7, adresinden 18 Temmuz 2019'da alınmıştır.
- İnternet: URL: https://www.wdl.org/en/item/2516/#additional_subjects=Women, adresinden 25 Temmuz 2019'da alınmıştır.
- İnternet: URL:
https://www.wdl.org/en/item/600/#additional_subjects=Clothing+and+dress, adresinden 29 Temmuz 2019'da alınmıştır.
- İsmail, Z. (1996). Kazaklarda Aile Yapısı. *Bilig-1*, 66-74.
- İzgi, Ö. İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1973-1975.
- Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk Milli Kültürü*. (27.Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Koca, S. (2019). *Türk Kültürünün Temelleri*. (5.Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Köse, S. (1998). "Hülle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurat-Akdes, N. (2014). *Rusya Tarihi*. (6.Baskı). Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Lal, M. (1834). *Journal of a Tour through the Punjab, Afghanistan, Turkistan, Khorasan and Persia in Company with Lt. Burnes, and Dr. Gerard, Calcutta*.
- Leclerq, J. J. (2015). *Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya*, Çeviren: Haktan Birsel,1.Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Mac Gahan, I.A. (1995). *Hive Seyahatnamesi ve tarihi*: Musavver, Çev. Kolağası Ahmed, haz. İsmail. Aka, Akademi Kitabevi.
- Meakin, A. (1903). *In Russian Turkestan A Garden of as and Its Peoble*, George Allen, Charing Cross Road, London.
- Mehmet Emin Efendi. (1986). *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, Hazırlayan: Rıza Akdemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Meyendorf, B. V. (1870). *A Journey From Orenburg to Bokhara in The Year 1820*, translated by Captain E. F. Chapman, R.H.A, Calcutta; Foreing Department Press.
- Nalivkin, V. and Nalivkina, M. (2016). *Muslim Women of the Fergana Valley*, edited by Marianne Kamp, Indiana University Press.
- Necef, N. E. ve Annaberdiyev, A. (2003). *Hazar Ötesi Türkmenleri*. İstanbul:Kaknüs Yayınları.
- O'donovan, E. (1882a). *The Merv Oasis*. C. 1, London, Smith, Elder & Co.

- O'donovan, E. (1882b). *The Merv Oasis*. C. 2, London, Smith, Elder & Co.
- Radloff, W. (1994a). *Sibirya'dan*, c.1, Çev. Ahmet Temir. İstanbul:Milli Eğitim Basımevi.
- Radloff, W. (1994b). *Sibirya'dan*, c.2, Çev. Ahmet Temir, İstanbul:Milli Eğitim Basımevi.
- Schuyler, E. (2007). *Türkistan: Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*. (1.Baskı). Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Sevinç, N. (2007). *Türklerde Kadın ve Aile*. (1.Baskı). İstanbul:Bilgeoğuz Yayınevi.
- Sheil, L.M. (1856). *Glimpses of Life And Manners In Persia*. John Murray, Albemarle Street, London.
- Somuncuoğlu, T. (2006). *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyopolitik Açısından Eğitime Yaklaşımı*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Somuncuoğlu, T. (2007). 19.Yüzyılın İkinci Yarısında Türkistan'da Yerli Eğitim Kurumlarının Durumu. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 105-134.
- Şeşen, R. (2019). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. (9.Baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Togan, Z.V. (1947). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri.
- Turumbetova, J. (2017). Kazak Aile Yapısında Gelinlerin Rolü. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(2) ,40-46.
- Türköne, M. (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. (1.Baskı). Ankara: Ark Yayınevi.
- Vambery, A. (2012). *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, Çeviren Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim, Hazırlayan N. Ahmet Özalp, 4.Baskı, Kitabevi, İstanbul.
- Yüksel, M. Ş. (2010). Türk Kültüründe 'Levirat' ve Timurlularda Uygulanışı. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turckic*, 5(3).
- Zarcone, T. (2014). *Yasak Kent Buhara 1830-1888*. (2.Baskı). Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zenkovsy, S. A. (1983). *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*. İstanbul:Üçdal Neşriyat Yayınları.

EKLER

EK- 1.  zbek Kızı

Kaynak: https://www.wdl.org/en/item/11097/#additional_subjects=Clothing+and+dress&page=6

EK- 2. Kazak Kadını

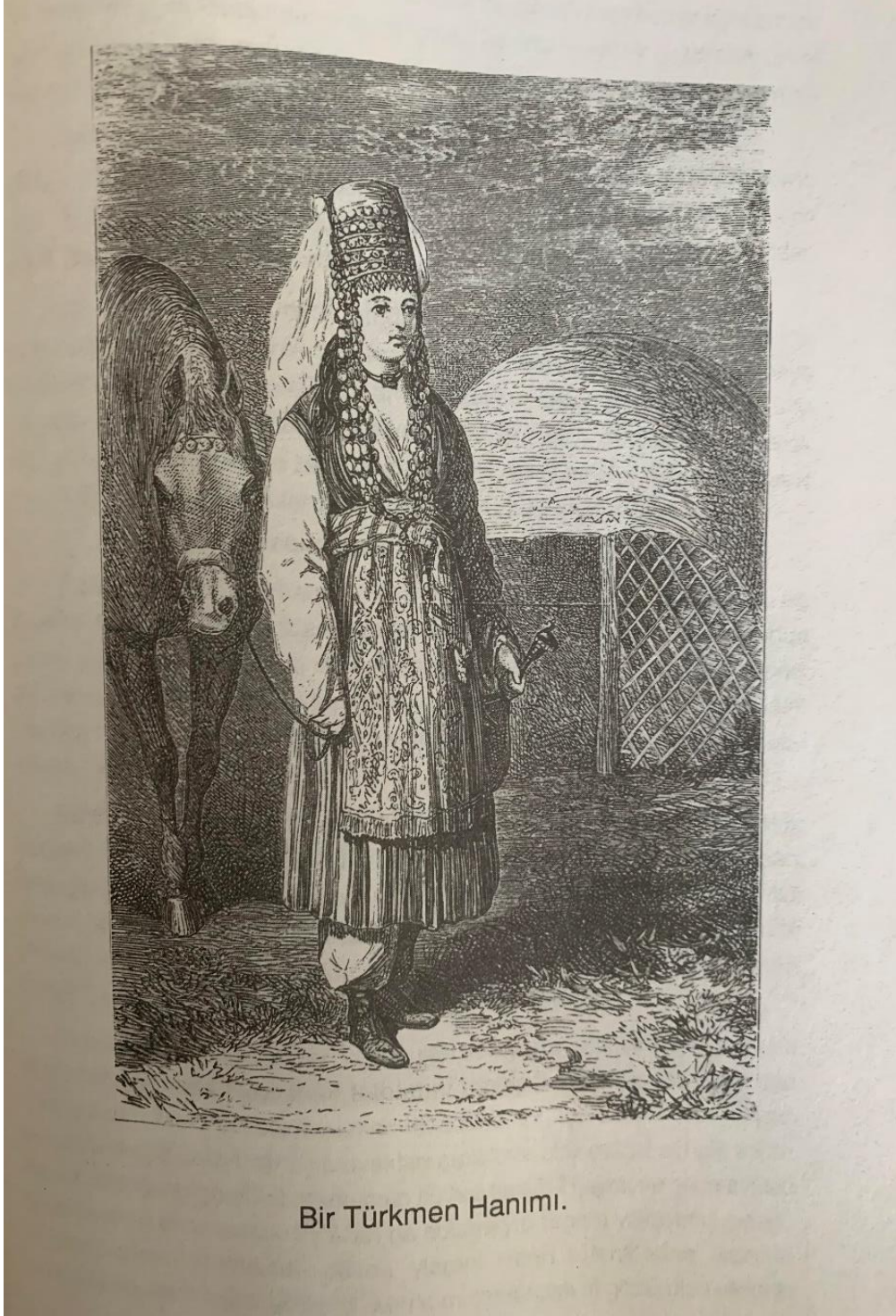
Kaynak: https://www.wdl.org/en/item/11022/#additional_subjects=Clothing+and+dress&page=5

EK- 2. (devam) Kazak Kadını

Kaynak: https://www.wdl.org/en/item/10842/#additional_subjects=Portrait+photographs&page=10

EK- 3. Türkmen Kadını

Bir Türkmen Hanımı.

Kaynak: Mac Gahan, I.A. (1995). *Hive Seyahatnamesi ve tarihi*: Musavver, Çev. Kolağası Ahmed, haz. İsmail. Aka, Akademi Kitabevi.

EK- 4. Özbek Kadını

Kaynak: https://www.wdl.org/en/item/11098/#additional_subjects=Clothing+and+dress&page=6

EK- 4. (devam) Özbek Kadını

Kaynak: https://www.wdl.org/en/item/11097/#additional_subjects=Clothing+and+dress&page=6

EK- 5. İplik Yapan Türk Kızı

Kaynak: <https://cdn.loc.gov/service/pnp/ppmsca/09900/09955/00021v.jpg>

EK- 6. Keçe Yapımıyla Uğraşan Kadın

Kaynak: <https://cdn.loc.gov/service/pnp/ppmsca/09900/09955/00209v.jpg>

EK- 7. Yeni Evlenmiş Türkmen Kızı

Kaynak: https://www.wdl.org/en/item/600/#additional_subjects=Clothing+and+dress

EK- 8. adır Hazırlayan Türkmen Kadınları

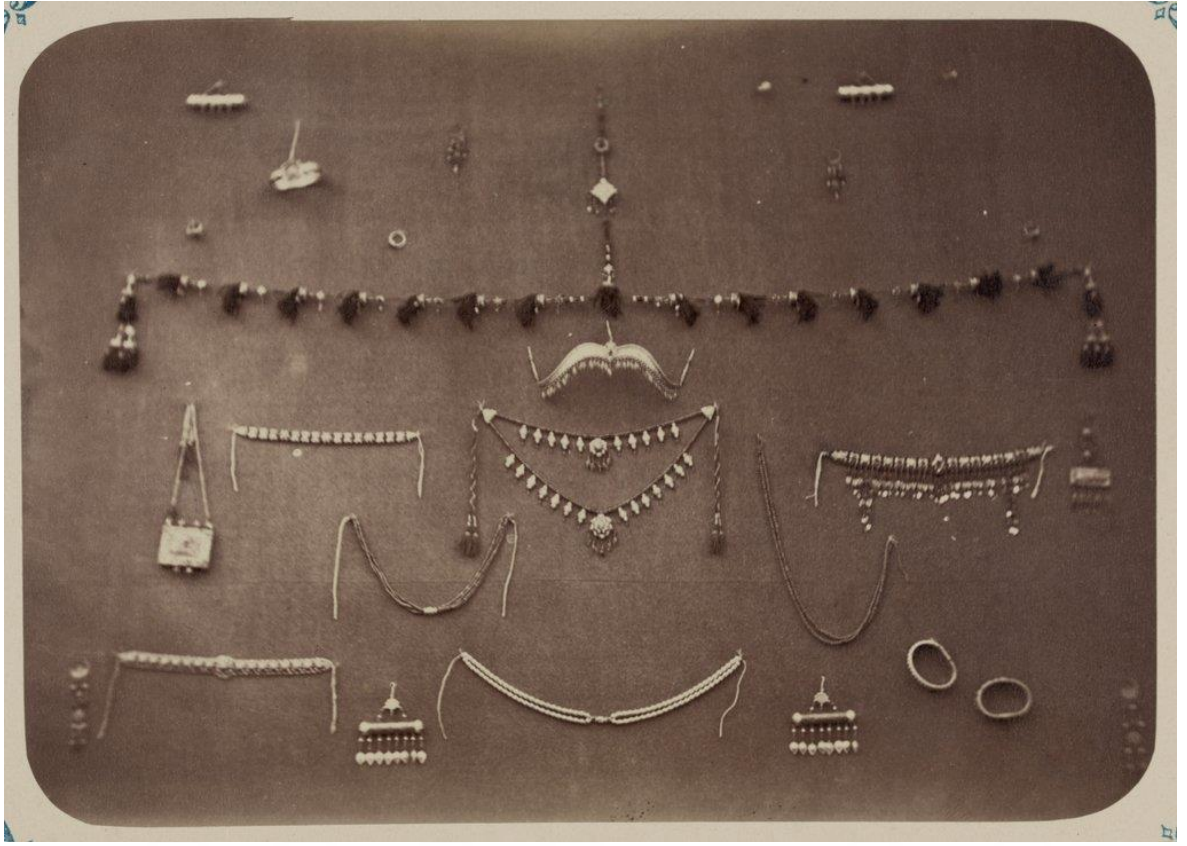
Kaynak: <https://cdn.loc.gov/service/pnp/ppmsca/09900/09955/00206v.jpg>

EK-9. Fal Bakan Kadınlar

Kaynak: https://www.wdl.org/en/item/2516/#additional_subjects=Women

EK - 10.Türkmen Kadına Ait Takılar

Kaynak: https://www.wdl.org/en/item/11187/#additional_subjects=Clothing+and+dress&page=7

EK- 11. Ekmek Yapan Özbek Kadını

Kaynak: <https://cdn.loc.gov/service/pnp/ppmsca/09900/09955/00169v.jpg>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : DOĞAN, Elif
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
Doğum tarihi ve yeri : 05.07.1991 Elazığ
Medeni hali : Bekar
Telefon : 5339409223
e-posta : dogannelif7@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi Tarih Bölümü	2013
Lise	Özel Toros Yağmur Anadolu Lisesi	2009

Yabancı Dil

İngilizce

